

Економічні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(20)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Саввич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Радзівєвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Сильнов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

М43 Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — Вип. 1(20). — 240 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 978-966-608-989-5

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник «Наукові праці МАУП» зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України «Наукові праці МАУП» визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2

ISBN 978-966-608-989-5

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Динев Й. Д. <i>Історичні підходи щодо розвитку світового ринку туристичних послуг</i>	73
Головатий М. Ф. <i>Менеджмент недержавної системи освіти у новітній Україні: концептуальні засади і соціальна політика</i>	5	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	81
Захожай К. В. <i>Статистичний аналіз системи місцевого бюджетування</i>	11	Варзар І. М. <i>Націокласополітичний феномен в історіолого-теоретичних вимірах</i>	81
Дікарєв О. І. <i>Україна на шляху міжнародної енергетичної співпраці в контексті шельфової енергетики і безпеки</i>	16	Гольцов А. Г. <i>Етнічна геополітика як напрям державної політики</i>	96
Юсеф Н. Н. <i>Саудівська Аравія і світова фінансова криза</i>	22	Погорєлова І. С. <i>Розвиток місцевого самоврядування в Україні: проблеми і суперечності</i>	103
Мамедов Ровшан Магомед огли. <i>Становлення і розвиток регіональних економічних угруповань за участю пострадянських країн</i>	25	Ярова Є. В. <i>Політична культура владної еліти в Україні (регіональний аспект)</i>	110
Дамиров Яшар. <i>Международные финансовые институты: механизмы внешнего финансирования национального хозяйства</i>	32	Логунова М. М., Пшеничнюк О. В. <i>Людський вимір політики й державного управління</i>	116
Артемчук А. А. <i>Операції комерційних банків з векселями в умовах міжнародної інтеграції економіки України</i>	46	Марчук Я. С. <i>Становлення і розвиток Європейського Парламенту в інституційному механізмі Євросоюзу</i>	123
Поканевич Ю. В. <i>Методологічні принципи оцінювання ефективності менеджменту торговельного підприємства</i>	51	Кубасєвіч Е. <i>Соціокультурний механізм впливу політичної комунікації на формування політичних цінностей</i>	130
Арбузов А. Б. <i>Економічна природа, механізм і структура ризик-менеджменту комерційного банку</i>	55	ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	134
Гармашов В. Г. <i>Інтеграційні складові енергетичної безпеки Європейського Союзу</i>	66	Вакуліч Т. М. <i>Особливості сімейних стосунків у родинах співзалежних</i>	134
Цедік С. Д. <i>Удосконалення соціального оподаткування</i>	71	Чернуха Н. М., Зайчук В. Ю. <i>На шляху до толерантності: діалог у філософії, освіті, культурі</i>	140

УДК 373.61

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

МЕНЕДЖМЕНТ НЕДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ У НОВІТНІЙ УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ І СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 5–10

Розглянуто актуальні проблеми менеджменту недержавних вузів України. Висвітлено особливості функціонування вузів, заснованих на недержавній формі власності, оскільки політико-правові, організаційні засади їх створення і функціонування принципово відрізняються від тих, на яких базуються вузи державної форми власності, комунальної форми власності та вузи Автономної Республіки Крим.

Недержавна система освіти фактично сформувалась у перші роки незалежності України, хоча окремі вищі заклади освіти приватної форми власності були засновані і започаткували свою роботу ще за декілька років до проголошення Україною державного суверенітету. Наприклад, нині найбільший недержавний вуз в Україні — Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП) був заснований у 1989 р., і хоча він має всього двадцятилітню історію існування, налічує сьогодні близько 50 тис. студентів і понад 4 тис. співробітників.

Ситуація з так званою приватною освітою в Україні не нова і не сьогоднішнього дня. Приватні вузи в Україні почали з'являтися ще у другій половині XIX ст., а окремі з них проіснували навіть до початку 1918 р. Потім більшовицька влада практично зруйнувала приватну освіту як “буржуазну” заганку. Вищі заклади освіти недержавної форми власності почали з'являтися в Україні аж через 70 років — у 1991 р. І одночасно,

щоб вони не дуже “висовувалися”, створювалися Міжгалузева республіканська акредитаційна комісія (МРАК), потім Міжгалузева акредитаційна комісія (МАК), а на додаток до отих МРАКів і МАКів з'явилися фахові ради, комісії з ліцензування та акредитації тощо. Це тема окремої розмови і розгляду.

Нині сектор недержавної освіти в Україні — це понад 150 вузів III і IV рівнів акредитації, в яких набувають освіту близько 15 % усього контингенту студентів. Зазначимо при цьому, що в Законі України, окрім визначення, що “вищий навчальний заклад, заснований на приватній власності і підпорядкований власнику (власникам)” [3, 213], нічого іншого стосовно так званих приватних вузів не міститься, а відтак у правовому плані статус недержавних вузів в Україні фактично залишається нез'ясованим.

Визнати таке явище нормальним аж ніяк не можна, оскільки існує гостра і відчутна суперечність, коли, з одного боку, держава шляхом

ліцензування, акредитації, перевірки навчально-наукової, виховної та іншої діяльності сповна “регламентує” діяльність недержавних вузів, а з іншого — інноваційні за своїм характером і особливостями діяльності приватні вузи, що безкоштовно для держави готують фахівців, фактично не мають потрібної, демократичної автономії. Це при тому, що в Україні нині працюють недержавні вузи, в яких навчається від 5 до 50 тис. громадян України і зарубіжних держав, такі як Міжрегіональна Академія управління персоналом, Європейський університет, Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”, Київський міжнародний університет, Університет економіки і права “Крок”, Донецький інститут туристичного бізнесу та ін.

Розглядаючи основні політико-правові засади та організацію діяльності в Україні недержавної системи освіти, відзначимо таке. Принципова відмінність системи освіти в нинішній Україні взагалі від системи освіти в колишньому СРСР полягає в тому, що вона є перехідною, по-перше, від планово-розподільчої до ринково-затребуваної, по-друге, від колективної до індивідуалізованої системи навчання і виховання. Нині немає і не може бути уніфікованих планів і програм, єдиних освітньо-професійних характеристик, інституту розподілу й закріплення молодого спеціаліста (три роки на одному місці, з наданням хоч якогось житла, без права конкурувати з подібними фахівцями, претендувати на відповідну винагороду тощо) [5].

Потрібно усвідомити, що освіта в Україні за багатьох обставин і об’єктивних умов не може також бути унітарною, уніфікованою — не лише з єдиними навчальними планами, програмами, а й викладачами інкубаторного типу. Ринок, суспільні відносини потребують освіти багатоваріантної, багатоукладної. Це означає, що монополія держави на освіту, освітні послуги є абсолютно неможливою. Інша справа, що освіта і наука потребують підтримки держави. Більше того, згадана уніфікація є також гальмом прогресу освіти щодо її форм і змісту. Вже сьогодні у системі освіти є три партнери — особа, держава, суспільство. Важливішою серед них є особа. Але в переважній більшості державних вузів і далі готують фахівця як об’єкта впливу, управління, тоді як у недержавних вузах дедалі більше визначається пріоритет особистості — менші групи, більша індивідуалізація навчання, гнучкіші форми і методи навчальної роботи (тренінг, ділові ігри, розгляд конкретних ситуацій та ін.).

Недержавні вузи за багатьох об’єктивних обставин мають можливість і розвивають власний, лише їм притаманний менеджмент, особливості, специфіку якого можна розглянути на прикладі функціонування Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП).

У Міжрегіональній Академії управління персоналом навчається близько 50 тис. студентів з 32 країн світу. Підготовка фахівців ведеться за 30 спеціальностями та 132 спеціалізаціями. Академія ліцензована і акредитована за IV рівнем з правом видачі дипломів про вищу освіту державного зразка. У складі МАУП діють понад 50 інститутів, філій, коледжів, технікумів, ліцеїв та навчально-консультаційних центрів в Україні та поза її межами — у Польщі, Молдові, Росії, Чехії, Болгарії та інших країнах.

Наша Академія була чи не найпершим на теренах колишнього СРСР навчальним закладом, де поступово було введено класичну для багатьох зарубіжних країн трирівневу систему вищої освіти: молодший спеціаліст, бакалавр, магістр, а пізніше спільно з американськими університетами було започатковано також IV ступінь — підготовку докторів філософії у різних галузях наукового знання [8, 385]. Фактично за десяток років у МАУП було створено багатоступеневу гнучку систему освіти, яка включає ліцей, технікуми, бакалаврат, магістратуру, докторантуру.

До позитивних новацій МАУП також належать проведення фактично цілорічних наборів студентів і слухачів; впровадження відрядної оплати праці викладачів; відкриття екстернату, дистанційних телеуніверситету та інтерактивних форм освіти; введення низки тренінгових систем навчання, що якісно змінило навчальний процес.

Академія має потужну науково-методичну базу, власне видавництво, яке щорічно видає понад 150 найменувань навчальної та іншої літератури, Міжнародний бібліотечно-інформаційний комплекс (понад 300 тис. книг). Створення унікального телевізійного навчального університету, мережі тьюторських центрів дало змогу вести підготовку фахівців, як уже зазначалося, за багаторівневою системою навчання — надання освітньої кваліфікації від підготовчого відділення до аспірантури і докторантури включно. В Академії створена широка мережа українських культурологічних клубів, споруджені десятки пам’ятників видатним діячам вітчизняної і світової науки та культури, розбудовано Український сад, Парк Трипільської культури, що дає можливість проводити ґрунтовну виховну, громадсько-політичну роботу серед

майбутніх фахівців, формуючи у них високі риси національної свідомості і патріотизму.

У цілому діяльність МАУП, як потужної структури не лише освітньо-виховної діяльності, складається з трьох основних напрямів, що взаємодоповнюють одне одного: адміністративно-господарський, рекламно-видавничий та навчально-науково-методичний. В тісному поєднанні вони дають можливість МАУП посідати перші місця з-поміж вузів недержавної форми власності.

Провідне місце у менеджменті МАУП посідає, звичайно, організація навчально-наукової роботи. Навчальна, наукова, методична робота в МАУП ґрунтується на розв'язанні таких основних завдань:

- консолідація зусиль наукової громадськості, освітян, лідерів державних і громадських об'єднань та організацій у напрацюванні ідей і пропозицій щодо формування реалістичної, прагматичної та ефективної політики Української держави у сфері демократичного розвитку, освітньої діяльності, розв'язання як локальних, так і глобальних проблем людства;
- досягнення європейського та світового рівня фундаментальних науково-теоретичних і прикладних досліджень, зокрема у сфері освіти;
- підготовка наукових оцінок і прогнозів суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного розвитку держави;
- підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації;
- сприяння подальшій інтеграції вітчизняного інтелектуального потенціалу у світовий науково-технологічний і культурно-духовний простір.

До науково-навчального комплексу Академії належать Президентський університет МАУП у складі Українсько-Російського інституту менеджменту і бізнесу ім. Б. Хмельницького, Інституту міжнародної економіки та інформаційних технологій ім. Святої Великої княгині Ольги, Інституту права ім. князя Володимира Великого, Українсько-Азербайджанського інституту соціальних наук і місцевого самоврядування Гейдара Алієва, Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин і лінгвістики ім. Аверроеса, Науково-методичного інституту міжнародної освіти та проблем управління, Міжнародного бібліотечно-інформаційного центру ім. Ярослава Мудрого; Всеукраїнський університет МАУП, який об'єднує 27 регіональних інститутів, 20 фі-

лій, 1 факультет муніципального менеджменту (Бориспіль), а також Міжнародний відкритий університет, до складу якого входять Міжнародний підготовчий інститут ім. Манаса та 14 зарубіжних підрозділів Академії.

Загальне керівництво навчально-науковою діяльністю в МАУП здійснюється Вченою радою Академії, яку очолює ректор. Вчена рада затверджує як перспективні, так і поточні плани наукової діяльності підрозділів Академії, розглядає різноманітні питання діяльності всіх підрозділів Академії, включаючи кадрові та ін. Завдання Вченої ради – максимальна координація зусиль усіх структурних підрозділів Академії, забезпечення високого рівня навчально-наукових, методичних та інших послуг.

Навчально-наукова робота у всіх відокремлених підрозділах МАУП в Україні та поза її межами організовується Вченими радами цих підрозділів.

Вчена рада МАУП як дорадчий орган при МАУП:

- визначає перспективні напрями навчальної, наукової і науково-технічної діяльності Академії;
- здійснює наукову і науково-технічну оцінку тематики та результатів науково-дослідних робіт;
- розглядає та затверджує поточні плани наукових досліджень, плани наукових видань;
- затверджує теми дисертацій здобувачів та аспірантів, кандидатури їхніх наукових керівників чи консультантів та ін.

У своїй діяльності щодо керівництва науковою роботою Вчена рада і Ректорат МАУП керуються Конституцією України, Законами України “Про освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”, Статутом МАУП, а також “Положенням про організацію планування наукових досліджень в МАУП” та “Концепцією організації та подальшого вдосконалення наукової роботи у МАУП”, затвердженими постановами Вченої ради Академії від 27 вересня 2000 р. (протокол № 8) і від 28 січня 2003 р. (протокол № 1).

Центральним завданням багатотисячної сім'ї МАУП, як уже зазначалося, було і залишається забезпечення високоякісних навчально-наукових, методичних послуг, всебічне вдосконалення навчально-виховного процесу. Щорічно з цією метою розробляються близько семисот навчаль-

них планів і програм. Лише у 2007/08 навчальному році було підготовлено 2467 нових навчально-методичних розробок, видано 159 одиниць навчально-методичної, суспільно-політичної літератури, 24 рукописам підручників і навчальних посібників надано грифи МОН України. На початок 2008/09 навчального року сформовано унікальні бібліотеки електронних видань МАУП з 12 серій, які включають 260 назв загальним тиражем понад 2 млн одиниць.

Своєрідною та оптимальною є практика кадрового забезпечення МАУП. Цю роботу здійснює передусім спеціальна кадрова служба. Прийом нових працівників становить багатоступеневу процедуру. Спочатку працівник (незалежно від статусу, досягнень, характеристик) приймається на роботу тимчасово, терміном на 2–3 місяці, після чого договір з ним або розривається, або продовжується вже на рік. Після такого триразового продовження контракту працівник зараховується до МАУП на постійну роботу. Крім того, в Академії ведеться велика робота з підготовки власних кадрів професорсько-викладацького, управлінського рівня і змісту. Цьому сприяють власна аспірантура і докторантура, а також підготовка докторів філософії у дворічній заочній докторантурі без відриву від виробництва.

За такого кадрового менеджменту навчальний, методичний, науковий процеси в МАУП забезпечуються високопрофесійними фахівцями, серед яких 72 % мають наукові ступені і вчені звання. Оскільки покладатися на державну, ваківську систему підготовки фахівців вищої кваліфікації в освіті і науці тепер не доводиться, у МАУП уже нині існує власна, цілісна система навчально-наукової роботи, що розпочинається фактично зі студентської лави. Щорічно близько 500 студентів МАУП беруть участь у різноманітних олімпіадах, конкурсах робіт з менеджменту, економіки, психології, права, соціальних наук, православ'я, країнознавства, бухгалтерського обліку, десятки кращих доповідей заслуховуються на студентських конференціях, публікуються у спеціальних виданнях.

З року в рік збільшується кількість тематичних науково-дослідних робіт викладачів Академії, які визнано як загальнодержавні і такі, за якими розробляються кандидатські й докторські дисертаційні праці. Нині вже є 10 таких робіт, зареєстрованих в УкрІНТЕІ, а їх координацію здійснюють такі провідні в Україні фахівці, як О. В. Баєва, М. Ф. Грідчина, В. Б. Захожай, А. В. Калина, В. І. Судаков, А. П. Чуприков та ін.

З початку 2007/08 навчального року в МАУП було розпочато велику роботу зі створення єдиної комп'ютерної бази даних. Метою створення такої бази є своєчасне отримання достовірної та максимально повної інформації про контингент та навчальний процес студентів, проведення аналітичних і прогнозованих досліджень, а також зниження трудомісткості ведення облікової документації, підвищення оперативності, узгодженості та достовірності даних. У цілому ця система, яку планується утворити до кінця 2008 р., включатиме такі основні підсистеми: "Приймальна комісія", "Деканат", "Ректорат", "Бухгалтерія" та ін.

Наша Академія широко відома в Україні і світі як вуз із прекрасними національно-демократичними, консервативними засадами і традиціями. Тут надається велика увага вивченню вітчизняної історії, країнознавства, української мови, діють національні за характером і змістом творчі колективи, Народний університет, видається унікальна суспільно-політична та художня література. Так, лише впродовж 2007/08 навчального року у Видавничому домі "Персонал" вийшли праці Ю. Липи, І. Омелянчука, В. Ульяничка, В. Мицика, В. Симоненка, готуються до видання праці Хв. Вовка, В. Литвинова, А. Бугая, Д. Дорошенка, В. Петрова, В. Щербаківського та інших провідних учених минувшини і сьогодення.

Підсумуємо викладене, виділяючи основне, найпомітніше.

За двадцять років існування МАУП була неодноразовим переможцем, визнавалася кращим економіко-управлінським, економіко-гуманітарним вузом, недержавним вузом у численних рейтингах в Україні і за рубежом, зокрема п'ять років поспіль у вітчизняному рейтингу "Софія Київська". Академія має тісні контакти з багатьма вузами світу, є членом Міжнародної асоціації університетів, Європейської мережі університетів безперервної освіти, Інституту міжнародної освіти (США).

Статистичні та інші дані яскраво свідчать про те, що на освітянському просторі, у соціально-духовному житті українського соціуму та й відповідним чином світу МАУП посідає одне з помітних, провідних місць. І тому природно постає питання: у чому ж суть, особливість об'єктивного авторитету і популярності навчального закладу, який за такий короткий проміжок часу дав суспільству понад 40 тис. фахівців високого професійного гатунку, що гідно зарекомендували себе на ринку праці. Відповідь на це питання полягає в тому, що з перших років існування

МАУП обрала фактично єдиновірну стратегію розвитку, яка принципово складається з трьох основних, тісно взаємопов'язаних компонентів і тому забезпечує високий рівень освітньо-наукових, методичних та інших послуг.

1. Розвиток освіти у найтіснішому зв'язку із загально-цивілізаційними процесами (глобалізація, інтеграція, розроблення і впровадження новітніх інформаційних технологій). Чого варті, бодай, глибокі наукові дискусії в МАУП щодо діалогу цивілізацій (культур), боротьби із глобалістами, що явно ігнорують національні шляхи розвитку держав і титульних етносів, впровадження кращих світових систем підготовки і заохочення науково-педагогічних кадрів.

2. Максимальне врахування внутрішньонаціональних цивілізаційних процесів. Академія намагається розбудувати справді національну за змістом і характером систему освіти, роблячи помітний акцент на українській історії, культурі, традиціях, мові. Цьому сприяють щорічні конференції з проблем українських голодоморів-геноцидів, ролі православних духовних цінностей в житті українства, створення Українського саду і Парку Трипільської культури, відродження козацьких звичаїв і традицій та інше, що плекає і відроджує Українську душу, Українську державу.

3. З перших двох компонентів логічно випливає третій: формування нових ідеалів і духовних цінностей українства в добу нового державотворення. Це духовне кредо всього колективу МАУП.

Значна кількість вузів недержавної форми власності з метою консолідації своїх зусиль щодо розвитку і вдосконалення приватної освіти об'єдналася в кілька громадських організацій, домінуючими серед яких є Асоціація вузів недержавної форми власності, Конфедерація недержавних вузів, Міжнародна Кадрова Академія (МКА). Так, МКА є членом Європейської мережі національних центрів Ради Європи ЮНЕСКО. В МКА було створено спеціальний Нострифікаційний комітет, завданням якого стало підтвердження документів про освіту і наукових ступенів відповідно до міжнародно визнаних і визначених норм. Колективними та індивідуальними членами МКА нині є понад тисячу недержавних вузів, учених, громадських, державних діячів понад ста країн світу. Саме за ініціативи МКА було розроблено і введено систему видачі випускникам так званих євродипломів, запроваджено міжнародні стандарти освіти, багато з яких нині впроваджуються відповідно до вимог і рекомендацій

Болонського процесу. Також МКА розробила і використовує різноманітну систему заохочень у сферах освіти і науки, що сприяє стимулюванню розвитку і поширенню кращого досвіду освітньо-наукової діяльності.

Отже, зазначимо найважливіше. Державна і недержавна системи освіти справді різні не лише за системою фінансування, системою організації освіти, рівнем її індивідуалізації, забезпечення адаптації випускників. Непідготовленість вузів державної системи освіти щодо забезпечення випускників працею в обсязі, відповідному їхній кількості, байдуже ставлення до їхньої долі взагалі — то міна уповільненої дії, то практично тиражування безробіття. Нас справді різнять системи фінансування, оподаткування, а головне — відповідальності за результати праці. Якщо державний вуз у чомусь серйозно “провалиться”, завинить, то в цьому випадку лише звільнять ректора, проректорів, і не більше, а якщо приватний вуз вчинить щось подібне, то він просто перестане існувати. Така логіка життя.

Україна має розбудовувати власну систему освіти, запозичуючи, зрозуміло, кращий світовий досвід, однак зберігаючи при цьому власну історію і традиції освітянської діяльності.

Література

1. Закон України “Про вищу освіту” від 17 січня 2002 р. № 2984-III // ВВР України. — 2002. — № 20.
2. *Бізнес-менеджмент*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Федулова, В. Г. Федоренко, В. Ф. Гриньов та ін.; За заг. ред. Л. І. Федулової. — К.: МАУП, 2007.
3. *Вища освіта України і Болонський процес*: Навч. посіб. / М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін.; За ред. В. Г. Кременя. — Тернопіль: Навч. книга, Богдан, 2004.
4. *Гаєвський Б. А.* Основи науки управління: Навч. посіб. — К.: МАУП, 1997.
5. *Головатий М.* Чи державна недержавна освіта? // Уряд. кур'єр. — 2000. — 7 листоп.
6. *Коломінський Н. Л.* Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): Монографія. — К.: МАУП, 2000.
7. *Ніколаєнко С. М.* Вища освіта — джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. — К.: Знання, 2005.
8. *Щёкин Г. В.* Как эффективно управлять людьми: Психология кадрового менеджмента: Науч.-практ. пособие. — К.: МАУП, 1999.
9. *Щёкин Г.* Организация и психология управления персоналом: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2002.

Розглянуто основи менеджменту вищої освіти в Україні, що базується на недержавних формах власності. Помітну увагу приділено досвіду формування менеджменту у найбільшому українському вузі — Міжрегіональній Академії управління персоналом. Порушено актуальні проблеми менеджменту у недержавних вузах взагалі.

Рассмотрены основы менеджмента высшего образования в Украине, который основывается на негосударственных формах собственности. Значительное внимание уделено опыту формирования менеджмента в самом большом украинском вузе — Межрегиональной Академии управления персоналом. Подняты актуальные проблемы менеджмента в негосударственных вузах вообще.

In article concerned fundamentals of management in sphere of high education in Ukraine, that is based on non-governmental forms of property. Great attention devoted to the experience of management developing in the biggest in Ukraine high educational establishment — Interregional Academy of Personnel Management. Arose essential problems of management in non-government high educational establishment.

Надійшла 12 січня 2009 р.

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 11–15

Визначено методологічні засади статистичного забезпечення системи місцевого бюджетування. Запропоновано розробити концептуальну схему статистичного інформаційно-аналітичного забезпечення управління місцевими бюджетами. Сформульовано засади системи інформаційного забезпечення місцевих бюджетів, розроблено шляхи її вдосконалення. Дана пропозиція щодо розроблення системи статистичних зведень і групувань регіонального бюджетування.

В Україні дедалі більшого значення набуває аналіз бюджетної діяльності в регіональному аспекті, який є однією із складових системи управління місцевими бюджетами України. Становлення розвинутої і стабільно функціонуючої системи регіонального бюджетування передбачає розроблення інструментарію формування, розподілу та використання місцевих бюджетів.

Необхідність стратегічного бачення пріоритетів і завдань регіонів країни, розв'язання економічних і соціальних проблем потребують проведення наукових досліджень, які покликані стати підґрунтям прийняття ефективних управлінських рішень у галузі місцевого бюджетування.

Для підвищення наукового рівня місцевого бюджетування потрібно перетворити статистику на активний інструмент обґрунтування відповідних управлінських рішень. Необхідно адаптувати набутий досвід в галузі розвитку прикладної статистики для виконання специфічних завдань бюджетного менеджменту.

Статистичне оцінювання системи місцевого бюджетування полягає в розробленні теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на її вдосконалення. Реалізація цих положень сприятиме забезпеченню ефективного формування доходів і використання видатків у системі бюджетного менеджменту та підвищенню рівня збалансованості бюджетної регіональної політики держави.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- на законодавчій та нормативній основі, а також на основі положень наукової літератури, з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду обґрунтувати методологічні засади інформаційно-аналітичного забезпечення управління місцевими бюджетами;
- розробити концептуальну схему статистичного інформаційно-аналітичного забезпечення управління місцевими бюджетами України;
- удосконалити систему статистичних зведень і групувань місцевого бюджетування та адаптувати її до діючої в Україні системи бюджетного менеджменту;
- з урахуванням вимог бюджетного менеджменту вдосконалити систему статистичних показників, що дасть змогу охарактеризувати бюджетні процеси і на основі цієї системи встановити відповідні причинно-наслідкові зв'язки бюджетних відносин на регіональному рівні;
- розробити систему балансових моделей регіонального розподілу місцевих бюджетів, що дасть змогу визначати області-донори та області-реципієнти бюджетних коштів;
- адаптувати методику аналізу пропорційності розподілу для статистичного оцінювання ефективності бюджетного менеджменту на регіональному рівні та на основі відповідних розрахунків виокремити об-

ласті, які користуються бюджетними дотаціями за рахунок ВДВ інших областей, та області, які надають дотації іншим областям;

- розробити методичне забезпечення аналізу ефективності функціонування діючої системи формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів;
- здійснити статистичне оцінювання ефективності структурної політики стосовно формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів;
- за результатами статистичного аналізу сформулювати системні висновки і розробити рекомендації, реалізація яких сприятиме підвищенню рівня збалансованості бюджетної регіональної політики держави.

Концептуальна схема статистичного інформаційно-аналітичного забезпечення управління місцевими бюджетами передбачає вдосконалення методологічних засад статистичного аналізу формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів України, які є базою аналітичного забезпечення управління місцевими бюджетами; отримання узагальненої оцінки ефективності формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів; обґрунтування висновків і розроблення рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня збалансованості бюджетної регіональної політики держави.

З метою систематизації обробки бюджетних даних необхідно розробити відповідну систему статистичних зведень і групувань, у складі якої виокремити взаємопов'язані групування за показниками рівня доходів і видатків.

Удосконалення системи статистичних показників місцевого бюджетування дасть змогу дослідити бюджетний процес і встановити глибинні причинно-наслідкові зв'язки. Ця система містить показники, що характеризують:

1) рівень забезпеченості доходів місцевих бюджетів різними видами надходжень (податкові надходження, неподаткові надходження та ін.);

2) рівень використання видатків місцевих бюджетів за різними напрямками (поточні видатки, капітальні видатки тощо).

Необхідно розробити методичне забезпечення аналізу місцевих бюджетів України, що складається з наступних блоків (таблиця).

1. Система моделей аналізу балансових зв'язків регіонального розподілу доходів і видатків місцевих бюджетів. Так, коефіцієнти α показують роль окремих складових доходів і видатків у

формуванні загального обсягу доходів і видатків, коефіцієнти β характеризують розподіл доходів і видатків між областями.

На основі проведеного аналізу визначаються області-донори (які передають частину своїх доходів для використання в інших областях) та області-реципієнти (витрати яких певною мірою формуються за рахунок доходів інших областей). В областях-донорах за рахунок податкових надходжень формується набагато більша частка дохідної частини місцевих бюджетів, ніж в областях-реципієнтах.

Так, у Дніпропетровській і Донецькій областях, які є областями-донорами, відповідно 56,1 і 53,0 % дохідної частини місцевих бюджетів сформовано за рахунок власних податкових надходжень. В областях-реципієнтах ця частка становить близько 20 %. В областях-донорах порівняно з областями-реципієнтами набагато більша частка дохідної частини місцевих бюджетів формується за рахунок неподаткових надходжень, іншого операційного доходу і прибутків від продажу основних засобів на регіональні доходи. Натомість трансферти мають більший вплив на формування дохідної частини місцевих бюджетів в областях-реципієнтах, ніж в областях-донорах. У середньому в Україні здебільшого спостерігається вплив податкових надходжень — 40,2 % і трансфертів — 48,4 % на формування доходів місцевих бюджетів, ніж неподаткових надходжень — 6,0 %, іншого операційного доходу — 1,9 % і прибутків від продажу основних засобів — 3,5 %.

За результатами статистичного аналізу виявлено певні відмінності у використанні видатків областями-донорами та областями-реципієнтами. Так, зокрема, області-донори більше видатків спрямовують на розвиток економіки, ніж області-реципієнти. Натомість області-реципієнти більшу частку видатків спрямовують на реалізацію соціальних програм, ніж області-донори. У середньому в Україні більшість видатків спрямовується на реалізацію соціальних програм (74,1 %), тоді як на реалізацію економічних програм витрачається лише 8,0 %. Інші операційні видатки становлять 17,9 %.

Важливою складовою оцінювання системи місцевого бюджетування є характеристика її складових — загального і спеціального фондів, оскільки залучені кошти, питома вага, активність цих фондів за областями в загальному обсязі доходів і видатків є основними індикаторами використання та обслуговування місцевих бюджетів України.

Відношення загального фонду доходів до загального обсягу доходів місцевих бюджетів дає можливість визначити, що найбільша питома вага загального фонду доходів місцевих бюджетів спостерігається в областях-реципієнтах (низький показник частки спеціального фонду доходів), найменша — в областях-донорах (високий показник частки спеціального фонду доходів).

Необхідним є здійснення оцінки варіації:

- дохідної частини місцевих бюджетів — найбільша диференціація α -коефіцієнтів загального фонду неподаткових надходжень (коефіцієнт варіації — 42,0 %) свідчить про суттєві розбіжності між областями України за цим показником, найменша — загального фонду податкових надходжень (коефіцієнт варіації — 1,0 %) (див. таблицю);
- аналогічно розраховуються показники видаткової частини місцевих бюджетів.

Визначено залежність доходів і видатків місцевих бюджетів від рівня економічного розвитку регіонів, який характеризується обсягом ВДВ на одну особу та чисельністю населення.

2. Наступним етапом статистичного оцінювання бюджетного менеджменту є аналіз пропорційності розподілу за областями місцевих бюджетів. Для аналізу стану бюджетної системи України необхідно адаптувати методику аналізу пропорційності розподілу, в основі якої лежить впорядкування узгодженості розподілу бюджетних показників: дослідження пропорцій доходів і видатків за областями України. Для цього потрібно розробити систему моделей регіонального розподілу.

На основі статистичного аналізу можна виокремити області, які використовують дотації за рахунок ВДВ інших областей, та області, які віддають певну частину виробленого на їх території ВДВ іншим областям.

3. Наступним етапом статистичного оцінювання бюджетного менеджменту є аналіз ефективності формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів, що характеризують

рівень їх розвитку, організації і відображаються показниками складових доходів і видатків. Зокрема, важливою складовою є оцінювання рівнів забезпеченості доходів окремими джерелами надходжень, аналіз структури видатків за різними напрямками. На основі системи моделей здійснюється статистичне оцінювання ефективності структурної бюджетної політики як на регіональному, так і національному рівнях.

На основі запропонованої моделі здійснюється порівняльний аналіз стану, структури та динаміки обсягів доходів і видатків Державного бюджету України, місцевих бюджетів та Зведеного бюджету України. Відповідні коефіцієнти еластичності показали, що у разі зростання доходів Зведеного бюджету на 1,0 % доходи Державного бюджету збільшилися на 1,2 %, а місцевих бюджетів — лише на 0,5 %. У разі зростання видатків Зведеного бюджету на 1,0 % видатки Державного бюджету зростали на 1,1 %, а місцевих бюджетів — лише на 0,8 %. Отже, доходи та видатки місцевих бюджетів зростають повільніше за доходи та видатки Державного бюджету.

Необхідною складовою статистичного аналізу системи місцевого бюджетування є розроблення системи показників ефективності формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів України, яка включає:

1) відносні показники, що характеризують роль складових дохідної частини (податкових надходжень, неподаткових надходжень) у формуванні доходів місцевих бюджетів;

2) відносні показники, що характеризують роль складових видаткової частини (поточних видатків, капітальних видатків) у розподілі видатків місцевих бюджетів.

На основі порівняльного аналізу динаміки значень показників Державного та місцевого бюджетів України видно, що простежується тенденція до зростання значення показника забезпеченості доходів місцевих бюджетів трансфертами (з 38,8 % у 2000 р. до 48,4 % у 2005 р.) та збіль-

Показники варіації α -коефіцієнтів дохідної частини місцевих бюджетів*

№	Дохідна частина місцевих бюджетів	Коефіцієнти варіації, %
1	Загальний фонд доходів	5,1
2	Загальний фонд податкових надходжень	1,0
3	Загальний фонд неподаткових надходжень	42,0
4	Загальний фонд трансфертів	5,5

* Розраховано за даними Звітності Державного казначейства України.

шення частки капітальних видатків місцевих бюджетів в їх загальному обсязі (з 9,5 % у 2000 р. до 16,4 % у 2005 р.). Водночас спостерігається зниження рівня забезпеченості доходів місцевих бюджетів податковими надходженнями (з 50,5 % у 2000 р. до 40,2 % у 2005 р.) та частки поточних видатків місцевих бюджетів в їх загальному обсязі (з 90,0 % у 2000 р. до 83,6 % у 2005 р.).

Факторний аналіз динаміки забезпеченості доходів місцевих бюджетів податковими надходженнями показав, що частка податкових надходжень у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів знизилася з 50,5 % у 2000 р. до 40,2 % у 2005 р., або на 10,3 п. п., у тому числі за рахунок динаміки обсягу податкових надходжень вона зросла на 20,1 п. п., а за рахунок динаміки обсягу доходів знизилася на 30,4 п. п.

Також необхідно здійснити факторний аналіз динаміки структури видатків місцевих бюджетів у розподілі за субсидіями, субвенціями, поточними трансфертами. При цьому частка субсидій, субвенцій, поточних трансфертів у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів знизилася з 41,5 % у 2000 р. до 26,8 % у 2005 р., або на 14,7 п. п., у тому числі за рахунок динаміки обсягу субсидій, субвенцій, поточних трансфертів вона збільшилася на 10,4 п. п., а за рахунок динаміки обсягу видатків знизилася на 25,1 п. п.

У Зведеному бюджеті збільшується частка доходів Державного бюджету (з 68,6 % у 2002 р. до 77,4 % у 2005 р.) при відповідному зменшенні частки доходів місцевих бюджетів (з 31,4 % у 2002 р. до 22,6 % у 2005 р.). Це свідчить про те, що більшість доходів, отриманих державою, спрямовується до Державного бюджету України. Слід зазначити, що у Зведеному бюджеті також збільшується частка видатків Державного бюджету (з 58,9 % у 2002 р. до 63,3 % у 2005 р.) за умови зменшення частки видатків місцевих бюджетів (з 41,1 % у 2002 р. до 36,7 % у 2005 р.). Доведено, що більшість видатків припадає на Державний бюджет України.

4. Наступним етапом статистичного оцінювання бюджетного менеджменту є аналіз ефективності структурної бюджетної політики держави на місцевому рівні. Для вирішення цього завдання необхідно адаптувати методи індексного аналізу, що дають змогу зіставляти складні бюджетні процеси в динаміці.

Так, середнє значення показника забезпеченості доходів податковими надходженнями за період 2000–2005 рр. у середньому в Україні знизилася на 1,1 п. п., у тому числі за рахунок змі-

ни значення показника за окремими областями зменшилося на 0,5 п. п., а за рахунок зміни розподілу областей за обсягом доходів зменшилося на 0,6 п. п. Середнє значення показника структури видатків у розподілі за субсидіями, субвенціями, поточними трансфертами у середньому в Україні зменшилось на 1,4 п. п., у тому числі за рахунок зміни значення показника в окремих областях воно зменшилося на 1,3 п. п., а за рахунок зміни розподілу областей за обсягом видатків зменшилося на 0,1 п. п.

Результати проведеного дослідження підтверджують доцільність і необхідність використання статистичних методів і моделей для аналізу системи місцевого бюджетування і є підґрунтям у ході розроблення і прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів України.

Отже, використання статистичних методів при аналізі місцевого бюджетування створює умови для обґрунтування управлінських рішень за такими напрямками:

1. Удосконалення системи інформаційного забезпечення місцевого бюджетування.
2. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків відносин і закономірностей на основі розробленої системи статистичних показників, що характеризують бюджетні процеси.
3. Забезпечення ефективності бюджетного менеджменту на основі використання системи балансових моделей регіонального розподілу значень показників місцевих бюджетів.
4. Підвищення ефективності бюджетного менеджменту на основі регулювання пропорційності розподілу доходів та видатків місцевих бюджетів.
5. Підвищення ефективності структурної політики, яка передбачає вдосконалення розподілу і використання бюджетних коштів на регіональному рівні.

Таким чином, наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у здійсненні статистичного оцінювання системи управління місцевими бюджетами, що є передумовою розроблення та підтримки управлінських рішень стосовно ефективності місцевого бюджетування.

Практичне значення одержаних результатів статистичного аналізу полягає в розробленні пропозицій щодо вдосконалення бюджетної політики для забезпечення розвитку і зміцнення економіки у регіонах України.

Література

1. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента: Учебник: В 2 т. — К., 1999. — 1104 с.
2. Бюджетне законодавство України: Зб. нормат. актів. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 416 с.
3. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: Вид-во КНЕУ, 2004. — 864 с.
4. Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика: Навч. посіб. — К.: Вид-во КНЕУ, 2005. — 333 с.
5. Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А., Захожай К. В. Статистика в системі управління ринком фінансових послуг // Актуальні питання розвитку ринку фінансових послуг: Матеріали наук.-практ. конф. — К.: МАУП, 2004. — С. 23–28.
6. Головач А. В., Захожай В. Б., Манцуров І. Г., Головач Н. А. Статистичне забезпечення управління економікою. Прикладна статистика з використанням аналітичних можливостей програмного середовища Microsoft Excel: Навч. посіб. — К.: Вид-во КНЕУ, 2006. — 328 с.
7. Захожай К. В. Система підтримки прийняття управлінських рішень державної регіональної політики місцевого бюджетування // Проблеми впровадження інформаційних систем і технологій в економіці та бізнесі: Матеріали VIII Всеукр. наук. студ. конф. (Київ, 26–28 листоп. 2007 р.). — К.: Вид-во КНЕУ, 2007. — С. 14–18.
8. Захожай К. В. Система показників статистичного забезпечення бюджетного менеджменту // Економіка та підприємництво: Зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / Відп. ред. С. І. Дем'яненко. — К.: Вид-во КНЕУ, 2007. — Вип. 18. — С. 298–307.

Розроблено систему статистичних показників, що дає змогу розглядати бюджетні процеси як об'єкт статистичного дослідження, застосовано систему балансових моделей регіонального розподілу місцевих бюджетів, адаптовано методикку пропорційності регіонального розподілу для аналізу доходів і видатків місцевих бюджетів. Запропоновано розробити методичне забезпечення аналізу ефективності формування доходів та використання видатків місцевих бюджетів України, охарактеризовано рівень їх розвитку й організації, здійснено статистичне оцінювання ефективності структурної політики щодо формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів.

Разработана система статистических показателей, которые позволяют рассматривать бюджетные процессы как объект статистического исследования, использована система балансовых моделей регионального распределения местных бюджетов, адаптирована методика пропорциональности регионального распределения для анализа доходов и расходов местных бюджетов. Предложено разработать методическое обеспечение анализа эффективности формирования доходов и использования расходов местных бюджетов Украины, охарактеризован уровень их развития и организации, дана статистическая оценка эффективности структурной политики формирования доходов и использования расходов местных бюджетов.

The thesis consist of analytical support for managing the local budgets provides for improvement of the methodological bases needed to statistically analyze generation of the revenues and use of the expenditures of the local budgets of Ukraine; making overall evaluation of the efficiency of generation of the revenues and use of the expenditures of the local budgets; development of conclusions and recommendations aimed at increasing the equilibrium of the budgetary regional policy of the country. The thesis lays down a groundwork for the system of statistical informational-and-analytical support for the local budgets and envisages means and ways of its perfection. There was developed a system of statistical tabulations and headings of regional budgeting and a classification of types of budgetary activities.

Надійшла 16 січня 2009 р.

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ МІЖНАРОДНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СПІВПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ШЕЛЬФОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ І БЕЗПЕКИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 16–21

Аналізуються міжнародно-політичні стратегії для України в регіоні Балто-Чорноморсько-Каспійської співпраці та шельфової енергетичної безпеки.

Реальне підвищення рівня національної і регіональної енергетичної безпеки є одним з пріоритетів політики України. Стратегія позиціонування України як потенційного регіонального лідера вимагає від неї активізації участі в регіональних утвореннях. Робота України в ГУАМ, Вишеградській групі, Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Центральноєвропейській ініціативі (ЦЄІ), Пакті стабільності для Південно-Східної Європи і Спільноті демократичного вибору є дійовим внеском у справу регіональної безпеки, а особливо в її енергетичну складову.

У травні 2006 р. представники України, Азербайджану, Грузії і Польщі на саміті у Кракові ініціювали багатосторонній переговорний процес щодо переходу від моделі “індивідуальної” до “колективної” системи гарантування енергетичної безпеки. В основі Краківської ініціативи — співробітництво й об’єднання зусиль на створення системи регіональної енергетичної безпеки. Вже на другому Вільнюському саміті у жовтні 2007 р. ініціативу підтримали Румунія, Латвія, представники Європейської Комісії, США та інших країн. У розвиток Краківської ініціативи 22–23 травня 2008 р. в Україні відбувся черговий третій Саміт з питань енергетичної безпеки. Одним з ключових питань порядку денного цього Саміту була ідея створення “Балто-Чорноморсько-Каспійського енерготранзитного співтовариства”. Завдання цього співтовариства — сприяння встановленню нової культури енерготранзиту в дусі Європейської енергетичної Хартії, до якої приєдналася Україна, при забезпеченні балансу інтересів між виробниками, споживачами і державами — транзитерами енергоносіїв.

Головна мета — вирішення питань, пов’язаних з транснаціональним транзитом за такими напрямками: практичне забезпечення вільного доступу споживачів і постачальників до трубопровідних магістралей і сховищ; підвищення надійності транзиту і зберігання енергоносіїв; створення резервних транспортних коридорів і сховищ; уніфікація транзитних тарифів; уніфікація рівнів компетентності і відповідальності держави в забезпеченні надійного транзиту і зберігання енергоносіїв господарюючими суб’єктами. Україна має всі необхідні складові для виконання такого сценарію у Чорноморсько-Каспійському регіоні, який є регіоном загальної зацікавленості й суперництва через нафтові та газові запаси, які вважаються значними. Оприлюднені останнім часом результати геологічних розвідок свідчать про те, що запаси нафти тут істотно вищі, ніж це вважалося за радянські часи.

Чорне і Азовське моря омивають Україну з півдня. Протоками вони сполучаються із Середземним морем. Ізольоване внутрішньоматерикове положення та прісноводний стік річок, що впадають у ці моря, визначають особливості їх фізико-географічних умов. Чорне море — внутрішнє море басейну Атлантичного океану, омиває береги України, Росії, Грузії, Туреччини, Болгарії і Румунії. Площа 422 тис. км², середня глибина 1271 м, максимальна — 2245 м. Керченською протокою Чорне море сполучене з Азовським, протокою Босфор — з Мармуровим морем [17].

Попередніми сейсмічними, геохімічними дослідженнями у Прикерченській зоні окреслено 14 структур, оцінка яких підтверджує їх насиченість нафтою та газом. За дуже приблизними оцінками, сумарні запаси нафти на цих структурах

оцінюються понад 500 млн тонн. Це означає, що Україна вступає у новий етап освоєння морських нафтогазових родовищ, що після Прикарпаття та Дніпровсько-Донецької западини вона здатна ліквідувати залежність України від іноземних поставок нафти у найближчому майбутньому. Ці родовища лежать у дуже сприятливій для розгортання бурових і нафтогазовидобувних робіт зоні. Але зразу ж за цією зоною починається крутий схил до глибини моря 2200 м, і цей схил великою дугою простягається від Керченської протоки до гирла Дунаю. До будь-яких робіт у цій зоні Україна не готова ні фінансово, ні технічно, ні технологічно. За прогнозами буріння однієї свердловини коштуватиме близько 60 млн доларів, перекинути обладнання в Чорне море коштуватиме 40 млн доларів, транспортування та видобування нафти теж становитиме близько 30 млн доларів. Здійсненню масштабного прориву в освоєнні нового нафтогазового регіону заважають брак коштів, організаційна структура управління нафтовою та газовою промисловістю, технологічне відставання українських буровиків, нестача кадрів, що могли б тісно співпрацювати із західними компаніями, брак власного обладнання для проведення масштабних бурових робіт. І багато інших факторів, серед яких збереження навколишнього середовища у такому важливому регіоні, яким є Чорне море [16].

У доповіді Держдепартаменту США Конгресу зазначається, що потенційні (ті, що уможливають видобуток) запаси сягають майже 27,5 млрд тонн. За оцінками Міністерства енергетики США, експорт нафти з Каспію може дорівнювати у 2015 р. 100–200 млн тонн щорічно, а це 3,5–7,0 % світового видобутку. В ньому видобуток туркменського газу може скласти 10 % [18]. Але, за сучасними російськими джерелами, на цей час запаси нафти, придатної до видобутку в Каспійському регіоні, становлять в Азербайджані – 2,3 млрд тонн, а в Казахстані – 3,5 млрд тонн, а також понад 2 трлн м³ природного газу. Невідкриті запаси нафти в Азербайджані становлять 3 млрд тонн. До середини 90-х років минулого століття було розвідано всього лише 7 % території морського шельфу Каспію. Ресурси зосереджені насамперед у тому секторі Каспійського моря, який на початку 70-х років був відведений Азербайджану. Ресурси інших держав, що примикають до Каспію, вивчені значно слабше. Нафтогазові родовища Каспійського регіону поділяються на дві групи. Перша (сухопутні території прибережних держав) є визначеною влас-

ністю цих держав. Друга – нафта і газ, що зосереджені в надрах Каспійського моря. Щодо цих покладів точаться гострі юридичні і політичні дискусії. Основні нафтові родовища зосереджені в азербайджанському секторі. У 90-ті роки частка “морської” нафти становила 75–80 % загального її виробництва в Азербайджані. До цього часу з морських родовищ Каспію видобуто 420 млн тонн нафти і 200 млрд м³ газу [4].

Проте геологічна розвідка, можливість видобутку мають бути відповідно юридично та політично забезпеченими. Розглянемо проблему шельфу детальніше.

У Світовому океані виокремлюють моря, які повністю чи значною частиною акваторії лежать на континентальному шельфі. Серед цих акваторій є чотири моря, які мають високий біоресурсний потенціал: Баренцове, Балтійське, Жовте, Північне. Ці акваторії належать до найпродуктивніших районів Світового океану чи до ВМЕ (“велика морська екосистема”). Поняття ВМЕ (“Large Marine Ecosystems” – LME) введено у науковий обіг К. Шерманом [21]. ВМЕ – це райони, які мають високий біоресурсний (поліресурсний) потенціал й перебувають під зростаючим антропогенним навантаженням. До ВМЕ ще належить Ірландське море (разом з Біскайською затокою, яка не є шельфовою акваторією), Азовське море складає ВМЕ разом з Чорним, а Берингове – з Охотським [20].

Концепція ВМЕ дає можливість розкрити її потенціал – природно-господарські закономірності розвитку морських геосистем. Однак морські шельфові райони не можуть виступати в ролі повних аналогів територіально-виробничих систем суходолу [2], які називаються територіальними соціально-економічними системами (ТСЕС). Одною з основних особливостей парадигми ВМЕ є перехід від організації товарного виробництва (риби, ПЕР) до організації продуктивного потенціалу екосистем й життєво важливих для людини нетоварних цінностей [5]. Традицією для акторів морських відносин є ставлення до морських і енергетичних ресурсів як до стратегічного національного резерву. Паливно-енергетичні ресурси шельфів являють собою свого роду мобілізаційну складову національної енергетики, яка може бути використана у критичні моменти. Сутність поняття мобілізації полягає у здатності держави адекватно реагувати на виклики й загрози [19]. Особливе значення й ставлення до ПЕР шельфів існує у Норвегії. Тут цей сектор безпеки називається шельфовою безпекою [12].

Щодо енергетичної та морської безпеки України має низку домовленостей міжнародного характеру. Забезпечення морської безпеки має досить широку міжнародну законодавчу базу, обов'язкову для виконання всіма учасниками процесу організації морської діяльності. Це низка резолюцій, конвенцій і протоколів ООН, у тому числі Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, Протокол про боротьбу з незаконними актами, які спрямовані проти безпеки стаціонарних платформ, що розташовані на континентальному шельфі 1988 р. Безумовно, окрім зобов'язань за міжнародними угодами, на морську безпеку України впливають й інші чинники. Як відомо, загрозу для національної безпеки завжди становило питання контролю за іноземною військовою присутністю на території країни. З часів надбання Україною державного суверенітету проблема бази Чорноморського флоту РФ залишалася однією з реальних загроз її морської безпеки. Окрему групу загроз національній безпеці України з морського напрямку становлять загрози, пов'язані з незавершеністю міжнародно-правового розмежування морських просторів, зокрема претензій Румунії і РФ до ділянок територіального моря, виключної економічної зони і континентального шельфу України і вирішенню проблем наростаючого ресурсного дефіциту за рахунок експлуатації морських багатств України.

Проте наведені проблеми характерні для кожної акваторії ВМЕ. Загальні тенденції розвитку морських (таласократичних) й континентальних (теллургічних) цивілізацій вже достатньо повно досліджено [10]. Причому відзначають, що у другому випадку внесок морської діяльності у виробництві ВВП поступається іншим галузям і складає не більше 10 % загального обсягу, а національні інтереси країни спрямовані на розвиток внутрішніх територій. Для таких країн характерна політика ізоляціонізму, закритості соціально-економічного розвитку, орієнтація здебільше на власні ресурси й науково-технічний потенціал. Такі країни не мають національних інтересів у Світовому океані, які з'являються із зародженням у суспільстві основ морської цивілізації. На жаль, така практика вже склалася, що підтверджується фактами численних аварій на морі, піратством. Проте, певні спроби морського відродження України ми спостерігаємо в наш час. Звичайно, привабливість морської діяльності для населення України обмежена здебільшого внутрішніми мо-

рями — Чорним, Азовським. Однак сучасний перебіг подій міжнародного життя свідчить, що географічне положення держави (розміри території, протяжність кордонів на суші й морі, можливість виходу до морів й океанів, доступ до морських ресурсів, рельєф місцевості, забезпеченість ПЕР, гідрометеорологічні й кліматичні умови), які певною мірою визначають геополітичні погляди, під тиском стрімкого суспільного (у тому числі технологічного й інформаційного) розвитку втрачає вплив на побудову геополітичних конструкцій та економічних стратегій. Така ж еволюція є характерною для національної морської політики провідних морських держав, пріоритетом для яких стало не стільки володіння морським простором, скільки можливість використання морського простору й ресурсів з метою соціально-економічного розвитку, тобто економічного володіння морем. В гео економічній конструкції практично всіх держав, які навіть не мають виходу до моря, присутні стратегії обох цивілізацій [3].

На геополітичному й гео економічному просторі континентальної України може успішно сформуватися й розвиватися регіональна морська цивілізація. Саме цю перспективу для себе бачать норвезькі, російські вчені [1] стосовно морів Арктики, у цьому полягає сутність концепції нового регіоналізму (неорегіоналізм): кожний регіон має власний вектор розвитку та особливу, тобто відмінну від національної, спрямованість цього вектора [6, 522].

Крім того, Україна на початку ХХІ ст. отримала невирішені колись питання, які нині стали серйозними проблемами. Дипломатія, котра займалася питаннями повоєнного влаштування світу, не передбачала, що і через півстоліття точитимуться дискусії навколо “золотого” трикутника в Чорному морі. У сусідній Румунії через суд намагаються назвати український острів Зміїний “скелею”. Звісно, що назвати острів скелею ще не означає зробити його таким. Але основна причина полягає сьогодні у вирішенні питання делімітації континентального шельфу й винятково економічних зон Чорного та Азовського морів, де є розвідані та прогнозні поклади паливно-енергетичних ресурсів. Прогнозні поклади на одній ділянці біля острова Зміїний — 10 млн тонн нафти і 10 млрд м³ газу. У вересні 2008 р. завершилися слухання в Міжнародному суді ООН у справі про розмежування континентального шельфу й виняткових економічних зон Чорного моря між Україною та Румунією. На даний момент розвідана лише одна ділянка шельфу. Як там виявиться

насправді, ще належить з'ясувати, а на сьогодні розвідка, тим більше видобуток, поки що призупинена через українсько-румунську суперечку. Румунія є фактично єдиною країною, з якою Україна не вирішила питання делімітації кордону, причому і морської ділянки, і сухопутної.

Існують певні проблеми через наявність інтересів РФ в Чорному та Азовському морях. Національні інтереси РФ у Світовому океані [7], в морях Європейської Арктики [8] у морській стратегії являють собою систему масштабних цілей національного значення, реалізація яких забезпечується ефективним використанням комплексного (економічного, ресурсного, військово-морського) потенціалу морської діяльності [14]. Економічне освоєння морських родовищ ПЕР в РФ позиціонується як система цілей національної енергетичної політики та функціональної складової національної морської політики, основні параметри якої визначені в Морській доктрині РФ [9]. Тобто викладена вище теза про зростання конкуренції на акваторіях морів діє й у нашому випадку. Вплив глобалізації на господарську морську діяльність Каспійського, Чорного та Азовського морів є відчутним.

Існує певний (в рамках морської цивілізації безпосередній, при континентальній — опосередкований) зв'язок між процесами глобалізації й розвитком морської діяльності прибережних держав. Спираючись на райони, які виходять до моря, держава веде освоєння океанічних просторів й ресурсів. Такі райони можуть мати суттєвий вплив на формування океанічної політики, оскільки співвідносять її з реальним соціально-економічним життям. Таке погодження підходів та інтересів в морській сфері, з одного боку, окремих держав й світового співтовариства, а з іншого — приморського населення й господарських суб'єктів, трансформується в одне з ключових завдань формування й реалізації Морської стратегії України. В умовах глобалізації суттєво зростає роль прибережних суб'єктів окремих країн як учасників системи міждержавної регіональної співпраці й управління морською діяльністю на морських просторах, які використовуються спільно [15]. При такому підході головним питанням стає не виробництво в якісно й кількісно більшому масштабі, а пошук алгоритму розподілу результатів світової господарської діяльності. Економічний зміст нового поділу праці полягає в тому, що такі країни, як США, Великобританія, ФРН, Франція, Японія, стають виробниками інновацій, інші країни втягуються в технологічну

мережу як постачальники комплектуючих, а решта країн виконують роль постачальника сировини та ринку збуту продукції лідерів.

Такі прибережні країни, як Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, адаптували свою економіку до глобальних вимог, використовуючи спочатку вигоди від свого приморського позиціонування, а потім розвиваючи інноваційні технології та логістику. Саме у Скандинавських країнах була доведена до втілення методологія організації й стратегії розвитку морегосподарського комплексу Світового океану, зокрема в Арктиці. Саме в цьому регіоні очікується розгортання змагання з РФ за ПЕР. До того ж важливо враховувати той аспект просторової переорієнтації національних інтересів РФ на акваторію Арктики, що він відбувається внаслідок більш вагомих обставин, ніж тільки звуження театру й геоекономічного атласу на Балтиці й Чорному морі. Це не проста компенсація втрат, а стратегічне утримання конкурентної переваги країни в умовах наростаючої глобалізації та економічної експансії світових держав і зміни клімату [11; 13].

Реалізація цієї мети важлива для Російської Федерації як у просторовому, так і у функціональному аспектах. Це стратегія подолання зростаючих викликів і загроз з морських та океанічних напрямів в Арктиці, причому переважно з боку морських держав, ефективне використання унікального географічного й військово-стратегічного положення, обумовленого вільним виходом в Атлантичний, а через Північний морський шлях у Тихий океан, наявність морських біологічних ресурсів й запасів ПЕР промислового значення в акваторії континентального шельфу. Крім того, РФ має віковий досвід освоєння Півночі й організації економічної (у тому числі морської) діяльності в цьому регіоні. На нашу думку, конкуренція в Арктиці матиме доброякісний характер. На користь цього сценарію свідчить те, що РФ застосовує ту саму ідеологію ВМЕ, що робить спільним інтересом у розглядуваному регіоні захист населення і довкілля для всіх акторів, у тому числі скандинавських.

Для спеціалістів України важливим є використання ідеології бенчмаркінгу, тобто порівняння позитивного досвіду аналогічних і суміжних галузей. У світовій практиці є приклад того, як можна було б розв'язати наші питання, у тому числі з ПЕР шельфів. Двадцять років тому уряд Бразилії дозволив компанії “Шлямбурже” виконати за її власні кошти масштабні тривимірні сейсмічні дослідження на Бразильському шельфі

Атлантичного океану. Одночасно він дозволив цій компанії продавати результати своїх досліджень нафтогазовидобувним компаніям світу за спекулятивними цінами. Виокремлені ділянки перспективних площ продавалися за ціною від 100 до 500 млн доларів. Тому компанії, які купляли ділянки, щоб повернути вкладені кошти, мусили розгортати бурові роботи, щоб одержати нафту. Уряд Бразилії висунув такі умови: все обладнання, потрібне для буріння та видобування нафти, має виготовлятися у Бразилії здебільше на заводах м. Сан-Паулу; координація всіх робіт має бути зосереджена в руках державної компанії "Петробраз"; отримана продукція (нафта) насамперед має перероблятися на нафтопереробних заводах Бразилії; інженерні та робочі кадри мають бути бразильськими. За останні 20 років Бразилія підвищила рівень видобування нафти з нуля до 120 млн тонн на рік. Нафта видобувається з глибини океану від 10–70 м і до 1900 м. Уже відкрито нові родовища, що залягають в Атлантиці на глибині до 2900 м.

З позицій концепції безпеки та нового регіоналізму пріоритетами політики України у сфері видобутку ПЕР мають стати розвиток економіки регіону на основі лідерства морської енергетики; забезпечення національної безпеки в районах освоєння морських родовищ ПЕР і в стратегічній перспективі підвищення ролі морської енергетики в системі енергетичної безпеки України. Новий регіоналізм означає початок формування морського світогляду, виокремлення приморських регіонів, розвиток яких закладає основи морської цивілізації. З часом цей імператив поширюється на всю країну, тобто визначає напрям вектора соціально-економічного розвитку країни — від морської периферії до континентального центру.

Освоєння морських родовищ ПЕР стає пріоритетним напрямком економічної морської діяльності, яка визначатиме перспективи регіону і в міжрегіональному, і в міжнародному поділі суспільного виробництва.

Проте становлення раціональної (з позицій забезпечення енергетичної безпеки) морської економіки нафти й газу вимагає певних затрат і стимулює зростання енергоспоживання (у тому числі первинних енергоресурсів — ПЕР). Особливо гостро ця проблема стоїть в період зростання національної економіки. Важливо підкреслити, що у РФ, в Україні, Азербайджані з багатьох причин темпи споживання ПЕР значно випереджають темпи зростання економік країн.

Тому цим державам необхідно в умовах зростання енергоспоживання забезпечити, з одного боку, консолідацію всіх джерел енергії для стабілізації національного ПЕК, здатного забезпечити енергетичну (внутрішню й зовнішню) безпеку країни, а з іншого — врегулювання неминучої конкуренції між ними. Крім того, диспропорція розподілу ПЕР через значні матеріальні й фінансові витрати на розвиток й підтримку міжконтинентальних енергетичних систем трансформується в проблему подорожчання енергії з усіма відомими соціально-економічними й політичними наслідками.

У цих умовах для України зростає значення співпраці у сфері енергетичної політики та безпеки з усіма країнами регіону та Євросоюзу. Використання потенціалу Чорного та Азовського морів вимагає зваженого підходу до ВМЕ цих акваторій з метою підвищення конкурентоспроможності морського господарства та енергетики України в цілому.

Література

1. Бурцев О. В., Козьменко С. Ю., Шиян Г. Н. Современная Россия и морская цивилизация // Морской сборник. — 2006. — № 6. — С. 17–21.
2. Денисов В. В. Эколого-географические основы устойчивого природопользования в шельфовых морях. — М.: Апатиты, КНЦ РАН, 2002. — 502 с.
3. Ершов А. М. Морская энергетика в экономическом развитии России // Вестник МГТУ. — Т. 10, № 4(200). — С. 673–679.
4. Жильцов С. С., Зони И. С., Ушков А. М. Геополитика Каспийского региона. — М.: Междунар. отношения, 2003. — 280 с.
5. Козьменко С. Ю., Семенов С. В., Кибиткин Ю. А. Экономическая мобилизация морского хозяйства в целях обеспечения военно-морской деятельности // Морской сборник. — 2005. — № 3. — С. 51–52.
6. Корзун В. А. Интересы России в Мировом океане в новых геополитических условиях. — М.: Наука, 2005. — С. 522.
7. Крамаренко В. Г. Национальные интересы России в Мировом океане // Морской сборник. — 2006. — № 6. — С. 39–42.
8. Литовка О. П., Столбов А. Г., Соловьева И. С. Национальные интересы России в морях Европейской Арктики // Морской сборник. — 2006. — № 6. — С. 43–47.
9. Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 года // Независимое военное обозрение. — 2001. — 3 авг.
10. Панов А. В. Морская сила России. 300 лет в погоне за океаном. — М.: Эксмо, 2005. — 448 с.

11. Савельева С. Б. Региональный хозяйственный комплекс в Европейской Арктике: методология организации и стратегия развития. — СПб.: СПбГУЭФ, 2006.
12. Северная Европа. Регион нового развития. — М.: Весь мир, 2008. — 213 с.
13. Соловьева И. С. Глобализация и корпоративные отношения в морской экономике Севера // Морской сборник. — 2006. — № 11. — С. 51–56.
14. Столбов А. Г. Научные проблемы по обоснованию Морской стратегии России // Морской сборник. — 2007. — № 6. — С. 52.
15. Теория и практика морской деятельности / Под ред. Г. К. Войтоловского. — М.: СОПС, 2006. — Вып. 9. — С. 219.
16. Яремчук Р. Енергетична незалежність України і вуглеводні ресурси Чорного та Азовського морів. — http://www.universum.org.ua/journal/2007/yarem_3.html
17. Bologa A., Bodeanu N., Petran A. et al. Major modifications of the Black Sea benthic and biotic biota in the last three decades // Les mers tributaires de Mediterranee. Bulletin del' Institut oceanographique (Monaco) / Ed. by F. Briand. — 1995. — № 15. — CIESM Science Ser. № 1. — P. 85–110.
18. Cordesman Anthony H. The US Government View of Energy Developments in the Caspian, Central Asia, and Iran.- Washington, DC: Center for Strategic and International Studies 1800 K Street N. W., 2000, April 27. — 69 p.
19. Kvitrud Arne, Ersdal Gerhard, Leonhardsen Roger L. On the Risk of Structural failure on Norwegian Offshore Installations. — Norwegian Petroleum Directorate Stavanger (Norway). — Paper No. 2001–2 p.
20. McGinley Mark. Black Sea large marine ecosystem. — http://www.eoearth.org/article/Black_Sea_large_marine_ecosystem
21. Sherman K. Sustainability, biomass yields, and health of coastal ecosystems // An ecological perspective. Marine ecology progress series. — 1994. — V. 112. — P. 15–26.

Встановлено, що для України в регіоні Балто-Чорноморсько-Каспійської співпраці для забезпечення шельфової енергетичної безпеки необхідно активно застосувати стратегію “нового регіоналізму” на основі розвитку ВМЕ.

Определено, что для Украины в регионе Балто-Чорноморско-Каспийского сотрудничества для обеспечения шельфовой энергетической безопасности необходимо активно использовать стратегию “нового регионализма” на основе развития ВМЭ.

It is realized that for Ukraine in Balto-Black sea-Caspian cooperation for offshore energy security can be used strategy of “new regionalism” on the basis of LME.

Надійшла 19 січня 2009 р.

САУДІВСЬКА АРАВІЯ І СВІТОВА ФІНАНСОВА КРИЗА

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 22–24

Розглядається роль, що відведена Саудівській Аравії у справі стабілізації світової економіки і подолання нинішньої фінансової кризи, яка полягає в підтримці прийняттого рівня цін на світовому ринку нафти.

Арабські інвестиції за кордоном уже давно викликають підвищений інтерес, оскільки йдеться про досить значні грошові суми, що шукають свого застосування на різних зарубіжних ринках, тобто за межами своїх країн.

Причиною виникнення основної маси мігруючих арабських капіталів стало отримання арабськими країнами — експортерами нафти великих сум нафтодоларів у період нафтового буму 70-х років минулого століття. В період падіння цін на нафту маса арабських мігруючих капіталів дещо скоротилася, проте в умовах зростання цін на нафту, починаючи з 2000 р., арабські капітали, що шукають свого застосування за кордоном, розглядаються експертами як такі, що мають зростаюче значення.

Розвиток світової фінансової кризи не залишив осторонь країни Перської затоки, включаючи найбільшу державу цього регіону — Саудівську Аравію. За повідомленням лондонської “Аль-хайят”, 26 жовтня 2008 р. на саудівській біржі було зафіксовано серйозне зниження котирувань акцій основних компаній країни (на 8,7 %), а також падіння біржових індексів до рівня 28 червня 2008 р. Не менш складна ситуація виникла і на біржах інших країн Затоки, передусім у Кувейті та Об’єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ), де рівень падіння виявився близьким до своїх саудівських аналогів. При цьому ситуація, що складається, супроводжується значним зниженням доходів нафтовидобувних країн Затоки (передусім Саудівської Аравії, Кувейту, ОАЕ та Омана) від продажу нафти. Якщо в липні до бюджету цих чотирьох країн щодня надходило не менше 2 млрд дол. США, то вже на початку жовтня ці щоденні надходження (через зниження світових цін на нафту) не перевищили 840 млн дол.

24 жовтня в Ер-Ріяді відбулася надзвичайна нарада “відповідальних за сферу фінансів країн Затоки”, в якій взяли участь міністри фінансів, директори центральних банків і валютних установ цих країн. Найважливішим підсумком наради стала їх спільна заява, в якій, зокрема, підкреслювалося, що влада цих країн “посилить контроль над банківською сферою, щоб захистити банківську систему країн — членів Ради співпраці від можливих наслідків світової кризи, що розвивається”. Звичайно, в цій заяві наголошувалося, що “банківські системи країн — членів Ради співпраці мають високий ступінь міцності”, а економіка цих країн “розвивається високими темпами”, що, власне, й дає змогу дозволяє сподіватися на те, що “дія цієї кризи на країни регіону виявиться мінімальною”.

15 листопада 2008 р. у Вашингтоні відбувся саміт керівників 20 країн, що розвиваються, присвячений вирішенню проблем, пов’язаних з нинішньою світовою фінансовою кризою. У роботі саміті брав участь саудівський король Абдалла. Присвячуючи цій обставині чимало матеріалів, що публікуються на сторінках саудівських друкарських і електронних видань, преса Саудівської Аравії виділяє передусім заяву, зроблену в ході роботи “Групи 20” саудівським монархом.

Виступаючи перед учасниками вашингтонського саміту, король Абдалла відзначив, що цей саміт “зробить важливий внесок у позитивне рішення кризи і пом’якшення її наслідків з тим, щоб світова економіка повернулася у природне поле свого зростання, що неможливо зробити без створення міцних основ функціонування міжнародної фінансової системи, які унеможливають повторення нинішньої ситуації в майбутньому”.

На його думку, “найважливіші уроки, які повинні бути засвоєні внаслідок кризи, полягають у тому, що не можна далі вважати ринок саморегульованим механізмом”. У цьому контексті саудівський монарх визнав необхідним заявити, що в умовах нинішньої кризи “зростають страждання бідних держав”. Саудівський монарх заявив, що “держави-донори, а також Міжнародний валютний фонд і Міжнародний банк, як і інші світові фінансові інститути, повинні зіграти велику роль у підтримці країн, що розвиваються, і передусім бідних держав, щоб вони змогли подолати негативні наслідки кризи для своїх економік”.

Торкнувшись положення в Арабському регіоні, король Абдалла відзначив: “Наш регіон зовсім не далекий від того, щоб перебувати осторонь від негативних наслідків кризи, що розвивається. Ми і далі проведимо таку господарську політику, яка сприятиме зростанню нашої економіки. Як гарантія цього ми і далі проведимо курс на спрямування державних інвестицій у проекти, які сприятимуть розвитку інфраструктури і виробничих потужностей”. За словами саудівського монарха, “впродовж найближчих п’яти років у рамках програми інвестицій в державний і нафтовий сектори буде спрямовано понад 400 млрд доларів”. Водночас внесок Саудівської Аравії в подолання наслідків нинішньої фінансової кризи полягатиме у “сприяттві стабілізації світового ринку нафти”, а також у “наданні допомоги країнам, що розвиваються, що надається їм разом зі всією світовою спільнотою”. Оскільки, як підкреслив саудівський король Абдалла, “королівство грає ключову роль у світовій економіці”, його діяльність на ринку нафти буде спрямована на те, щоб “рівною мірою врахувати як інтереси країн — виробників нафти, так і країн її споживачів”. Проте при цьому, на його думку, виникає насущна необхідність “такої співпраці країн — споживачів нафти, яка виключила б проведення ними політики, що негативно впливає на видобуток і продаж нафти”.

Варто відзначити, що одразу ж після закінчення саміту “Групи 20” саудівський міністр фінансів Ібрагим Аль-Асаф, який брав у ньому участь, заявив, що його країна “не має планів виділення додаткових фінансових коштів Міжнародному валютному фонду”, спростувавши прогнози, що розповсюджувалися раніше, про те, що королівство зробить це. За словами І. Аль-Асафа, “Саудівська Аравія несе свою частку відповідальності, але вона додатково не фінансуватиме якісь інститути тільки тому, що у неї є значні валютні

запаси”. Ці запаси, як відзначив міністр фінансів королівства, “будуть спрямовані на розвиток Королівства Саудівська Аравія”.

Як відзначив економічний радник короля Абдалли Абдель Ваххаб Абу Дахиш в інтерв’ю лондонській “Аль-хайят” 16 листопада 2008 р., Саудівська Аравія спрямує свої зусилля на досягнення консенсусу між країнами — членами ОПЕК з тим, щоб був збережений “прийнятний рівень цін” і “не допускалися його подальші коливання, що лише завдасть збитку і країнам-виробникам, і країнам-споживачам”. Водночас, за його словами, Саудівська Аравія візьме активну участь у кредитуванні найбідніших країн, що розвиваються, а також країн, що найбільше мали негативні наслідки від фінансової кризи. Кредитування здійснюватиметься через Міжнародний валютний фонд і Міжнародний банк. Як відзначив А. В. Абу Дахиш, “королівство хоче знати, куди прямують його кошти і за допомогою яких механізмів вони витрачаються”.

Щодо конкретних розмірів і напрямів руху арабських капіталів можна відзначити, що їх точна оцінка утруднена, оскільки, на думку арабських оглядачів, “процес отримання конкретних цифр у цій сфері наштовхнувся на серйозні перешкоди. Дуже складно прослідкувати джерела утворення арабських інвестиційних ресурсів, особливо, якщо йдеться про приватних осіб або організації”.

Література

1. Косач Г. Г. Саудовская Аравия на саммите G-20. — <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/28-10-08.htm>
2. Косач Г. Г. Финансовый кризис: ситуация в Саудовской Аравии и странах Персидского залива. — <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/17-11-08c.htm>
3. *Oiling the meltdown* // Аль Ахрам (електрон. версія). — 2008. — 27 нояб. — 3 дек., № 924. — <http://weekly.ahram.org.eg/2008/924/ec3.htm>
4. Курьер: израильская газета на русском языке. Саммит G20: крупнейшие мировые банки поставят под контроль — 16.11.2008. — <http://www.courier.co.il/?id=28541>
5. Ibrahim Y. M. Arab Investment Overseas: A Vast Empire // *The New York Times* (електрон. версія). — 2008. — 11 июля. — <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9COCEFD163EF933A05757COA966958260>
6. *Reinvesting Assets*. Ibrahim Nafie explores the changing patterns of Arab Investment // Аль Ахрам (електрон. версія). — 2002. — 24-30 окт. № 609. — <http://weekly.ahram.org.eg/2002/609/op1.htm>

Участь Саудівської Аравії в саміті “Групи 20” показує, що цю країну та її лідера слід віднести до розряду тих, що діють “швидко та ясно”, а найголовніше — чітко визначають свої інтереси, засновані на пріоритетах міжнародної поведінки.

Участие Саудовской Аравии в саммите “Группы 20” показывает, что эту страну и ее лидера следует отнести к разряду действующих “быстро и ясно”, а самое главное — четко определяющих свои интересы, основанные на приоритетах международного поведения.

Participating of Saudi Arabia in the summit of “Group 20” shows that it is necessary to deliver this country and its leader to the digit of operating “quickly and clear” and, what is most important, expressly determining the interests, based on priorities of international conduct.

Надійшла 12 січня 2009 р.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УГРУПУВАНЬ ЗА УЧАСТЮ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 25–31

Розглянуто напрями економічної інтеграції на пострадянському просторі, роль і місце України у цих процесах. На підставі фактичних даних проаналізована динаміка інтеграційних процесів, у яких бере участь Україна.

У результаті шістнадцятилітньої практики ринкової трансформації національні економіки пострадянських країн суттєво змінили свій вигляд. Повністю демонтовано механізми командної економіки, зникли загальні дефіцити товарів і послуг, значно розширився їх асортимент. Повсюдно звільнена до того скута особиста ініціатива, відбувається швидке становлення класу підприємців, що формує основу майбутнього національного добробуту, тобто майже в усіх пострадянських країнах, у тому числі в Україні, одержані перші позитивні результати.

Останнім часом почали робитися реальні кроки до зміцнення і розвитку дружніх партнерських відносин народів з урахуванням таких факторів, як географічна близькість, спільна історія, близькі культурні цінності, взаємодоповнення національних економік. Унаслідок цього як історичну закономірність було сприйнято створення організацій СНД, Чорноморського економічного співробітництва і ГУАМ.

Якщо розвиток відносин з ЄС є досить проблематичним, а інтеграція України в це об'єднання може розглядатися лише у віддаленій перспективі, то напрям економічної інтеграції із сусідніми країнами є абсолютно реальним і реалізується практично шляхом членства України в СНД, ОЧЕС і ГУАМ.

Передумови, що сприяли створенню СНД у 1991 р. [12]:

- розподіл праці, який не уявлялося можливим цілком змінити за короткий проміжок часу. До того ж у багатьох випадках подібна зміна була б недоцільною, тому що

сформований розподіл праці багато в чому відповідав реальним природно-ресурсним і кліматичним умовам;

- історично обумовлене бажання широких мас населення підтримувати досить тісні контакти, пов'язане зі змішаністю населення, великою кількістю змішаних шлюбів, загальними мовними і культурними традиціями та ін.;
- технологічна взаємозалежність, єдині технічні норми;
- відсутність в Україні на момент створення СНД державних військових і господарських структур, здатних забезпечити її економічну та політичну безпеку.

На цьому етапі спільна діяльність країн співдружності відбувалася за такими напрямами [5]:

- координація зовнішньополітичної діяльності;
- співробітництво у формуванні й розвитку загального економічного простору, загальноєвропейського та євразійського ринків, у розробленні митної політики;
- кооперація в розвитку систем транспорту і зв'язку;
- соціальне партнерство і вживання спільних заходів у сфері охорони навколишнього середовища;
- міграційна політика;
- боротьба з організованою злочинністю.

Участь України в СНД була, крім інших причин, викликана необхідністю виходу на ринки Росії та інших пострадянських держав українських виробників, їхнього наступного закріплення

на цих ринках і забезпечення їм однакових стартових умов з конкурентами, здебільше російськими.

Торгівля в рамках ЄЕП характеризується:

- наявністю порівняльних переваг у традиційних (з низькою доданою вартістю) товарів;
- практично повною відсутністю товарної диверсифікованості експорту;
- для всіх країн тенденцією зниження їх порівняльних переваг у машинах та устаткуванні.

При цьому продукція, що поставляється у країни ЄЕП (за винятком мінеральних продуктів і недорогоцінних металів), не може бути реалізована на інших ринках.

Що стосується інвестиційного співробітництва України з країнами ЄЕП, можна відзначити, що жодна країна не посідає значного місця в загальному обсязі інвестицій України. Наприклад, інвестиції з Росії в Україну становлять 4,9 %, а з

України в Росію — 53,8 %. Білорусі і Казахстану навіть немає у списку основних країн — інвесторів України. Обсяг інвестицій з Росії в Україну з 2001 р. до I півріччя 2007 р. стабільно зростав з 292 млн дол. до 1236,2 млн дол. США (рис. 1) [11; 12].

Що стосується інвестицій з України в Росію, то тут Росія посідає перше місце, оскільки обсяг інвестицій становить 53,8 % загального обсягу інвестицій з України, хоча в натуральному виразі ця сума незначна і на I півріччя 2007 р. становить 102,5 млн дол.

Проаналізувавши інформацію, подану на рис. 2, можна відзначити, що в період 2001 р. — I півріччя 2007 р. спостерігалось стабільне зростання інвестицій з України в Росію з 63,1 млн дол. до 116,4 млн дол. США [5].

Активно розвивається процес взаємного інвестування. За офіційними російськими даними, прямі російські інвестиції в Україну з 2001 р. по I півріччя 2007 р. зросли у 6,3 раза і досягли

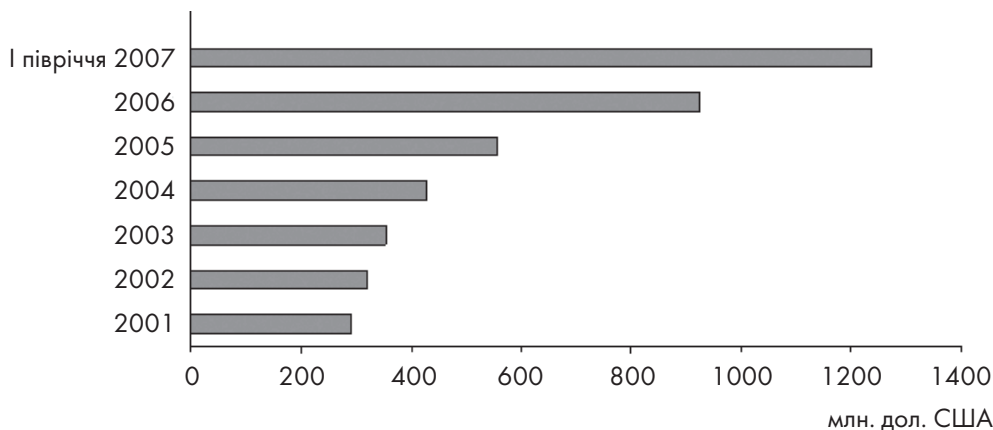

Рис. 1. Динаміка інвестицій з Росії в Україну

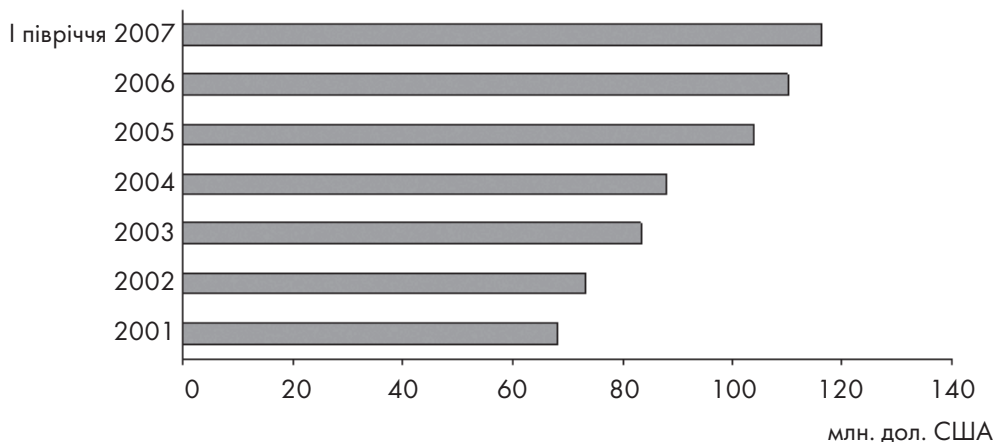

Рис. 2. Динаміка інвестицій з України в Росію

3001,3 млн дол. За даними української статистичної служби, тільки російські інвестиції в економіку України на 1 жовтня 2007 р. становили понад 116,4 млн дол., на їх частку припадало 44,2 % усіх накопичених прямих іноземних інвестицій. Однак обидва показники уявляються заниженими, оскільки не враховують надходження російського капіталу в Україну за допомогою різних “схем” (переважно через офшорні центри – Кіпр, Британські Віргінські острови, штат Денвер США) [10].

За даними ЮНКТАД, у 2002–2003 рр. Україна була найбільшим реципієнтом російських інвестицій за кордоном (13,9 % сукупних прямих іноземних інвестицій) [18].

Якщо розглядати окремі галузі, то російські інвестори контролюють значну частину найважливіших галузей економіки України. Наприклад, вони мають 50 % і більше в телекомунікаційній галузі, кольоровій металургії та нафтепереробці. У Криму російські інвестиції становлять майже половину загального обсягу іноземних інвестицій.

Упродовж 2006 р. стан російських інвестицій в Україні був невизначеним. Над багатьма російськими активами нависла загроза реприватизації, практикувалося застосування селективних заходів. При цьому, як мінімум на першому етапі, значний інтерес до можливості інвестування в українську економіку виявляли західні інвестори, що, за деякими оцінками, могло призвести до перерозподілу активів. У результаті компанія Mittal Steel купила “Криворіжсталь”, Raiffeisenbank – банк “Аваль”, BNP Paribas – Укрсиббанк, Banca Intesa – Укрсоцбанк. Ці угоди стали найбільшими в історії пострадянського простору. Хоча слід зазначити, що єдиною великою втратою бізнесу Росії стали акції “Укртатнафта”, реприватизація яких відбулася восени 2005 р. Були реприватизовані акції, що належали офшорним компаніям AmRus і Sea Group (18 %), водночас “Татнафта” і уряд Татарстану зберегли свій пакет (8,6 і 28 % акцій відповідно) [15].

Провідну роль в інвестиційній експансії відіграють великі російські бізнес-групи. Значна частина інвестицій здійснюється в галузі, тісно пов’язаній з економікою Росії.

Важливу роль у промисловій кооперації Росії та України відіграють угоди щодо виробничої кооперації. У виробничій кооперації беруть участь 60 підприємств чорної металургії, в подібних угодах постійно зростає частка підприємств машинобудування [13].

Прикладом організацій, що сприяють розширенню міжурядової кооперації, є центр “Рос-укрінвест”, що був заснований у 2001 р. такими організаціями, як Російський союз товаровиробників, Торгово-промислова палата України, Союз підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, Російсько-український інтеграційний форум, ТНК-Україна, Лукойл-Україна, “Український алюміній”, “Агрохімальянс” та ін. [6].

Певну роль у взаємодії Росії та України відіграють також офіційні фінансово-промислові групи, акцент на створенні яких робився ще до кризи 1998 р. Якщо перша МФПГ була зареєстрована у 1995 р., то до 1998 р. в СНД існувало вже 10 ТФПГ, здебільшого за участю білоруських компаній, і ще 47 перебували у стадії розробки. Перелічимо лише деякі МФПГ і ТФПГ [7]: “Точність” (17 підприємств Росії, України і Білорусі – створення озброєння нового покоління); “Формаш” (виробництво устаткування для виготовлення хімічних волокон); “Граніт” (виробництво устаткування для систем протиповітряної оборони).

На підставі досягнутих домовленостей Білорусь, Казахстан, Росія й Україна реалізують низку великих спільних виробничих проектів. Найвдалішим прикладом виробничої кооперації є організоване у вересні 2002 р. у Києві на базі заводу “Ленінська кузня” концерну “Укрпромінвест” спільне з Мінським тракторним заводом складальне виробництво тракторів “Беларус” із налагодженням їх продажу і сервісного обслуговування на території України. Сторонами укладена угода про постачання РУП “Мінський тракторний завод” у 2004 р. 2640 тракторокомплектів. За перший квартал 2004 р. в Україну було поставлено 850 тракторокомплектів “Беларус-80.1.57/82.1.57”. За час роботи спільного виробництва було зібрано понад 2500 одиниць тракторної техніки. Обсяги складання були збільшені до 15 одиниць на день. Проектна потужність заводу, на яку планується вийти в перспективі, – 7500 тракторів на рік.

Одним із можливих спільних проектів є створення спільної ракетно-космічної корпорації. Поки що найбільш конкретною пропозицією є співробітництво в космічній галузі. Передбачається, що Росія надасть новий багаторазовий пілотований корабель “Кліпер”, створення якого включене у проект Федеральної космічної програми Росії на 2006–2015 рр. Україна має розробити ракету-носії “Зеніт”. Запуск “Кліпера” передбачається здійснити з казахстанського космодрому

Байконур, а Білорусь пропонує партнерам свої можливості у сфері оптики. Однак російська РКК “Енергія”, ймовірно, вступає в конкуренцію з українськими колегами, оскільки в неї є проект розробки ракети-носія “Омега”. Отже, безальтернативних варіантів реалізації проекту не буде. Загальна вартість проекту оцінюється у 120 млн дол., тобто не можна назвати його масштабним. Скоріше тут ідеться про політичну ідею відродження місцевих проектів і відновлення кооперації в науково-технічній сфері [4].

У металургійній сфері російська промисловість в окремих галузях на 70–100 % залежить від постачань з України (марганець, хром, титан, залізна руда). З України надходить 20–25 % чорних металів і 30–40 % труб. Україна є важливим постачальником титанової губки, глинозему, марганцевих феросплавів.

Російські інвестори домінують у кольоровій металургії України: за деякими винятками, всі приватизовані компанії контролюються російськими групами. Миколаївський глиноземний завод, найбільший завод у СНД і значний постачальник російської алюмінієвої промисловості, контролюється “Російським алюмінієм”; “Запорізький алюміній” – групою “СУАЛ”, Побугзький феронікелевий завод – групою “Нікомед”. Навесні 2005 р. група “Російський алюміній” виступила з пропозицією створити робочу групу з представників українського уряду, парламенту і російської компанії для вивчення пропозиції щодо будівництва алюмінієвого заводу потужністю 200 тис. тонн в Україні за умови його забезпечення дешевою електроенергією. Ця пропозиція мала розглядатися поза інвестиційними зобов’язаннями, взятими при купівлі 30 % пакета акцій Миколаївського глиноземного заводу [4].

Значний технологічний і науковий потенціал економік Росії та України свідчить про доцільність реалізації проектів у високотехнологічних сферах. Найважливішої з погляду державної стратегії галуззю є авіабудування. Насамперед, інтерес становлять проекти, пов’язані з літаками “Ан”. Вони можуть реалізовуватись у рамках різних операційних проектів (виробничі мережі, стратегічні альянси, інтегровані бізнеси-групи) російськими та українськими компаніями. У наш час реалізуються (на різних стадіях) спільні проекти будівництва літаків Ан-38 у Новосибірську, Ан-140 у Самарі, створюється новий літак Ан-70 у кооперації з Омським авіаційним заводом, нарешті, розроблений бізнес-план відновлення виробництва Ан-124М “Руслан” в Ульяновську.

У телекомунікаційній галузі росіянам належать значні пакети акцій провідних компаній мобільного зв’язку: ЗАТ “Киевстар GSM” (43,49 %) і холдингу Golden Telecom (43,6 %), якому належить 80 % ТОВ “Голден Телеком”. “Вимпелком” у 2005 р., незважаючи на опір свого норвезького акціонера Telenor, завершив угоду з придбання ЗАТ “Українські радіосистеми”, що різко покращало його стан на українському ринку. Російські компанії беруть участь у двох з п’яти загальнонаціональних каналів, контролюють половину рекламного ринку. Зокрема, Першому каналу Росії належить блокуючий пакет каналу “Інтер”, “Луккойлу” – канал СТБ, щотижневика “Ділова столиця”, радіо “Помаранч”. На українському ринку представлена компанія “Відео Інтернешнл”, російськими інвесторами контролюються рекламні компанії IMS та АІТІ [15–17].

Газова сфера, поза всяким сумнівом, належить до числа пріоритетних з погляду налагодження подальшого партнерства. Як довели події рубежу 2005–2006 рр., саме вона є найбільш конфліктною у взаємовідносинах двох країн.

Ідея міждержавного газотранспортного консорціуму (МГТК), що поєднує транспортні системи Росії та України, була висунута у 2002 р. президентами Росії та України. Основна перевага ідеї МГТК полягає у забезпеченні безперебійного постачання газу в Україну, зниженні ризиків і невизначеності для обох сторін у процесі експорту газу.

Таким чином, найбільш перспективними економічними проектами Росії та України уявляється співробітництво у сфері транзиту енергоресурсів за умови створення міждержавного консорціуму та у сфері високих технологій, зокрема, в авіабудуванні та космічній промисловості.

Важливим аспектом є напрямок і зв’язки неофіційної економічної діяльності в регіоні. Прикордонна економічна діяльність залишається поза контролем державної влади та офіційної економіки. Загалом обсяги неофіційної економіки в деяких випадках становлять часом до 50–60 % офіційного СОТ.

Досліджуючи залежність окремих країн від торгівлі в рамках ОЧЕС у вигляді співвідношення між внутрішньорегіональною торгівлею та торгівлею з іншими країнами світу, можемо дійти висновку, що найбільш залежними від внутрішньорегіональної торгівлі країнами є Молдова (наприклад, 70 % у 2005 р.), Грузія, Азербайджан і Україна. Менше залежать від внутрішньорегіональної торгівлі Румунія, Росія, Туреччина та

Греція. Що стосується Росії, то необхідно відзначити, що скоріше країни ОЧЕС залежать від російських торговельних потоків, ніж навпаки. Проміжне положення щодо цього займають Албанія, Вірменія та Болгарія [16].

Внесок окремих країн ОЧЕС у загальні обсяги торгівлі між ОЧЕС та ЄС різняться. До 2005 р. тільки на п'ять країн ОЧЕС (Росію, Румунію, Туреччину, Болгарію, Україну) припадало 96,87 % загального обсягу експорту з країн ЄС у регіон ОЧЕС. Аналогічний висновок можна зробити щодо імпорту ЄС із регіону, де 99,27 % загального експорту ОЧЕС у ЄС припадає на ті ж самі п'ять країн. Росія набагато випереджає інших за рівнем експорту та імпорту в країни із країн ЄС, на неї припадає 35 % торгівлі між ЄС та ОЧЕС, за нею йде Туреччина (приблизно 27 %) і Греція (20 %) [11].

Однак торговельна інтеграція між ЄС та ОЧЕС перебуває все ще не на тому рівні, коли можна говорити про певний тип регіональної інтеграції. Незважаючи на збільшення потоків, абсолютний рівень торгівлі залишається все ще дуже низьким: приблизно 113 млрд дол. у 2000 р., лише 80 млрд дол. у 2001 р., 144 млрд 237 млн євро у 2004 р. (за винятком Греції). Значний прогрес, досягнутий країнами ОЧЕС у розвитку законодавства, спрямованого на залучення прямих іноземних інвестицій і лібералізацію, все ще не сприяв залученню іноземного капіталу ні від партнерів ОЧЕС, ні з інших країн [11].

Процесу інтеграції держав ОЧЕС в європейські мережі інфраструктури сприяло прийняття загальних планів дій і здійснення конкретних проектів. Особливо слід згадати про плани дій у сфері транспорту, про розроблені ОЧЕС концепції Чорноморського кільцевого коридору та включення декількох країн ОЧЕС у програму Петра і ТРАСЕКА. З метою задоволення потреб регіону у зв'язку були завершені три проекти: ІТУР (Італія – Туреччина – Україна – Росія), КАФОС (Туреччина – Болгарія – Румунія – Молдова), Трансбалканська лінія (ТБЛ) (Італія – Колишня Республіка Югославія – Македонія – Албанія – Болгарія – Туреччина). Об'єднання енергетичних систем, що охоплюють всі держави-члени, є ще одним проектом у стадії розробки під контролем міністрів енергетики держав-членів, у чій завдання входить сприяння раціональному і більш ефективному виробництву та використанню електроенергії в регіоні [8].

У вересні 2002 р. ВАТ “Укртранснафта” оголосило про проведення тендера на створення бізнес-плану з експлуатації нафтопроводу Одеса –

Броди, що зв'язує найбільший Чорноморський порт і Західну Україну. На сьогодні нафтопровід Одеса – Броди й термінал “Південний” є єдиним маршрутом транспортування нафти з Каспійського регіону в Європу.

Чорноморський регіон економічного співробітництва є найбільшим у Східній Європі за масштабами розвитку морегосподарської діяльності, розвитку морського транспорту, суднобудування та курортно-рекреаційного господарства. На основі зовнішньоторговельних і міжрайонних ресурсних функцій у причорноморських країнах сформувалися великі портово-промислові комплекси і вузли.

Найважливіші напрями міжнародного економічного співробітництва в розвитку портово-промислових комплексів пов'язані з формуванням сучасних морських комунікацій, розвитком спільного підприємництва в суднобудуванні та судноремонті, освоєнні природних ресурсів моря.

Актуальним завданням чорноморської інтеграції є створення вільних портів і припортових експортно-промислових зон. До складу проєктованого комплексу входять міжнародний морський порт, що складається з нафтогавані та сушвантажного району, нафтопереробний завод, аеропорт, судороздільна база, мережа підприємств з перероблення та передпродажної підготовки вантажів, зовнішні транспортні комунікації (залізна і автомобільна дороги) [1].

Є перспективи розвитку співробітництва в галузі сільського господарства, туризму, у сфері малого та середнього підприємництва. Істотне просування у справі реалізації регіональних проєктів відбулось у зв'язку з початком діяльності Чорноморського банку торгівлі й розвитку. Виникла більша перспектива розроблення спільних програм з іншими міжнародними організаціями й фінансовими інститутами.

Розглядаючи співробітництво України з країнами ОЧЕС в інвестиційній сфері, необхідно зазначити, що, як і у взаєминах із СНД, головним партнером України є Росія. Вона є головним інвестором у цій групі країн. Для України необхідно якомога швидше просуватися в напрямі проведення ринкових реформ, демократичної трансформації суспільства й поліпшення економічної ситуації.

Ключова роль у розвитку Чорноморського регіону повинна бути відведена економічному сектору. При цьому першочерговими завданнями є створення єдиних або взаємозалежних транспортних, комунікаційних й енергетичних систем, що,

у свою чергу, додасть динаміки співробітництву в сфері промислового розвитку, торгівлі, туризму, екології, прискорить інтеграційні процеси в регіоні.

В умовах глобалізації світової економіки і встановлення нового світового порядку розвиток країн Чорноморського басейну супроводжується політичними, структурними, соціально-економічними та іншими змінами, які, безперечно, відбиваються на загальному розвитку регіону. Змінюються політичні й економічні системи в державах, міждержавні відносини, ціннісні системи населення, геостратегічні політики, все це пов'язане з безліччю проблем, які чекають свого вирішення, з появою нових викликів народам та їхнім урядам, із зародженням нових перспектив перед розвитком регіону в майбутньому.

Нові проблеми виникають і стосовно пріоритетів співробітництва в регіоні у зв'язку з їх дефінуванням, виконанням, фінансовим забезпеченням і законодавчою регламентацією. Так що й за цим пунктом країни — члени організації повинні дуже ретельно й уважно обмірковувати черговість пріоритетів, тимчасові графіки їх виконання, їх бюджети, способи координування рішень та ін. Запити ОЧЕС можна ідентифікувати майже в усіх сферах цієї колосальної за масштабами і різноманітної за змістом складної еколого-економічної системи [3].

У сфері транспорту створена карта регіону, в яку входять існуючі й проектні транспортні системи. На просунутій стадії перебуває розробка нової схеми транспортних коридорів у регіоні з огляду на розвиток трансєвропейської транспортної системи. Експерти з країн — членів організації й міністри транспорту беруть участь у розробленні й прийнятті практичних рекомендацій з улагодження формальностей, пов'язаних з обслуговуванням пасажирських і вантажних потоків у регіоні, у вирішенні всіх інших питань, що стосуються оптимального функціонування транспортної інфраструктури регіону. З жовтня 2003 р. на зустрічі міністрів транспорту була прийнята декларація про розвиток транспортного співробітництва в регіоні Чорного й Каспійського морів. З її прийняттям країни Чорноморського й Каспійського регіонів зобов'язуються активізувати своє співробітництво у транспортному секторі з метою поліпшення інтеграційних мереж між окремими державами, а також почати створювати мультимодальні транспортні мережі для поліпшення ефективності транспортних коридорів між країнами регіону [3].

Стосовно телекомунікацій співробітництво включає реалізацію безлічі конкретних проєктів, а деякі з них уже стали реальністю (KAFOS, ITUR та ін.). Прокладання на дні Чорного моря оптико-волоконного кабелю дає змогу закласти основи для створення надійної телекомунікаційної інфраструктури в регіоні, пов'язаної в перспективі з мережами повідомлення Західної Європи, Азії й Африки. У процесі реалізації перебуває програма використання супутникових систем з метою телекомунікацій у регіоні.

Особлива увага приділяється співробітництву в сфері приватного бізнесу в особі малих і середніх підприємств, чиє координування здійснюється Балканським центром малого й середнього бізнесу зі штаб-квартирою в Бухаресті. Віддзеркаленням цієї політики є підписана міністрами економіки країн — членів організації 26 вересня 2001 р. у Стамбулі Декларація “Малі й середні підприємства XXI століття”, що містить у собі рекомендації щодо розвитку сектора малих і середніх підприємств у регіоні, пов'язані зі створенням належного політичного й економічного середовища для розвитку дрібного й середнього бізнесу, з поліпшенням і спрощенням правових процедур, з диверсифікованістю схем фінансування малих і середніх підприємств та ін.

Галузям науки й технологій як генераторам науково-технічного прогресу теж надається велике значення у планах і діях ОЧЕС. Не випадково одним з перших кроків щодо цього було створення Міжнародного центру Чорноморських досліджень зі штаб-квартирою в Афінах. Регулярно проводяться міжнародні науково-практичні конференції за активної участі академічних кіл країн — членів організації, а також інших країн.

Енергетика посідає пріоритетне місце в єдиному економічному комплексі регіону, передумовою чого є наявність багатих природних ресурсів і важливе значення цієї галузі для функціонування інших видів діяльності у країнах — членах організації. Прагнення створити єдиний загальний енергетичний ринок у регіоні й об'єднати енергосистему сприятиме бути попереду у сфері енергетики в Європі, Північно-Східній Азії й Північній Африці. Не випадково 22 квітня 2005 р. дипломати високого рівня й посадові особи країн — членів ОЧЕС на нараді, проведеній в Афінах, обговорили угоду про створення нафтопроводу для постачання нафти країнам Західної Європи. Крім цього, була підписана декларація, що передбачає розширення зв'язків в енергетичному й торговельному секторах [2].

Величезний людський потенціал (понад 330 млн осіб), багатий різноманітний ландшафт (грунти, гори, води), значні запаси корисних копалин, як і стратегічне географічне розташування, окреслюють дуже сприятливі перспективи перед цим регіоном. Країни-члени мають у своєму розпорядженні досить багатий аграрно-промисловий потенціал і кваліфіковану робочу силу. Якщо додати до цього переваги Чорного моря, пов'язані з його транспортною вагомістю, рибним багатством і рекреаційними ресурсами, значні перспективи цієї регіональної структури справді очевидні. Не випадково на регіон спрямовані погляди багатьох зовнішніх інвесторів — Німеччини, Австрії, Тунісу, Польщі, Італії, Франції, Єгипту, Ізраїлю та ін. Інтерес до цієї регіональної економічної структури виявляють політики, економісти, бізнесмени й дослідники не тільки із Західної Європи, Північної Африки, Близького Сходу та Центральної Азії, а й з Південної Африки й Тихоокеанського регіону [14].

Процес інтеграції національних економік у сучасну систему світогосподарських зв'язків, міжнародного обміну є на сьогодні умовою успішного функціонування цих економік у реаліях багатоаспектного, універсального і динамічного розвитку сучасних міжнародних економічних відносин.

Література

1. Гурова В. О. Інвестиційно-виробнича кооперація в контексті залучення України до європейського відтворювального процесу // Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. — Донецьк: ДонНУ, 2004. — С. 391–394.
2. Гурова В. А. Инвестиционно-инновационные стратегии как элемент интеграционных процессов в рамках ОЧЭС // Организация Черноморского Экономического Сотрудничества. — Свиштов; Донецьк; Мариуполь: ДонНУ, 2004. — Т. 1. — С. 255–261.

3. Гурова В. О. Перспективи розвитку співвідносин “Україна — ЄЕП” в контексті її інтеграції до світового господарства // Вісн. Донецького університету. — Сер. В: Економіка і право. — 2006. — Т. 1, № 2. — С. 120–127.
4. Гурова В. О. Перспективи розвитку інституціонального забезпечення інтеграційних процесів у рамках ОЧЭС // Организация Черноморского Экономического Сотрудничества. — Ливадия; Донецьк: ДонНУ, 2007. — С. 281–285.
5. Козак Ю. Г., Лук'яненко Д. Г., Макогон Ю. В. та ін. Міжнародна економіка: Навч. посіб. для студ. екон. вузів і фтів / Одеський держ. екон. ун-т / За ред. Ю. Козак, В. Новацького. — К.: Центр навч. літ.; АртЕк, 2002. — 436 с.
6. Макогон Ю. В., Хаджинов И. В. Народноехозяйственный аспект присоединения Украины ко Всемирной торговой организации. — Донецьк: ДонНУ-ДонФ НИСИ, 2004. — 206 с.
7. Макогон Ю. В., Хаджинов И. В., Медведкин Т. С. Развитие экспортного потенциала Украины и Донецкой области в аспекте международной экономической интеграции // Донбас–2020: наука і техніка — виробництво. — Донецьк, 2004. — С. 63–73.
8. Павловський М. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. — К.: Техніка, 1999. — 334 с.
9. Смит А. Исследования о природе и причинах богатств народов. — М.: Прогресс, 1962.
10. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію / Пер. з англ. А. Фролкина. — К.: Основи, 2002. — 173 с.
11. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Держкомстат України. — К.: Техніка, 2002. — 648 с.
12. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Держкомстат України. — К.: Консультант, 2007. — 650 с.
13. Чужиков В. Імперативи регіональної конкурентоспроможності // Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: У 2 т. — К.: Вид-во КНЕУ, 2006. — Т. 2. — С. 3–114.
14. Arrighi G. et all. Chaos and Governance in the Modern World System. — Minneapolis, 1999.
15. GATT. The results of the Uruguay Round of multilateral trade negotiations: The legal texts. — Geneva: GATT, 1994.
16. Measuring the Economy: Indicators at a Glance. — <http://faculty.washington.edu/krumme/data/measures.html>
17. Righter R. Utopia Lost, the United Nations and World Order. — N. Y.: Twentieth Century Fund, 1995.
18. Stiglitz J. More Instruments and Broader Goals: Moving Towards the Post-Washington Consensus. WIDER Paper. — Helsinki, 1998.

Сучасна економіка характеризується значним розвитком інтеграційних процесів. Успішна інтеграція в господарчу систему регіону як частину світової господарчої системи забезпечить динамічний економічний розвиток України.

Современная экономика характеризуется значительным развитием интеграционных процессов. Успешная интеграция в хозяйственную систему региона как часть мировой хозяйственной системы обеспечит динамичное экономическое развитие Украины.

The modern economy is characterized by significant development of integration processes. Successful integration into economic system of region as a part of global economic system will provide dynamical economic development of Ukraine.

Надійшла 26 січня 2009 р.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ИНСТИТУТЫ: МЕХАНИЗМЫ ВНЕШНЕГО ФИНАНСИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 32–45

Статистические исследования показывают, что в целом в мире преобладает вывоз частного капитала, а экспорт государственного капитала во много раз меньше, еще меньше капитал экспортируют международные организации (несколько десятков миллиардов долларов в год). Обычно государства и международные организации вывозят капитал в ссудной форме в виде займов и кредитов, к тому же часто в виде финансовой помощи. С этой точки зрения международные финансовые организации, институты и механизмы их капиталовложений в субъекты мировой экономики играют важную роль. Актуальность изучения этой темы возрастает в условиях нынешнего мирового финансового кризиса, который начался с ипотечного кризиса в США и практически охватил всю финансовую систему. Эта проблема сегодня весьма актуальна для экономик Украины и Азербайджана.

Международные финансы представляют собой совокупность финансовых активов, обязательств, инструментов и механизмов деятельности финансовых организаций, институтов, созданных на межгосударственном уровне. Конституирующим признаком для отнесения какой-либо организации к международному финансовому институту (публичному) является именно характер ее образования — на основе межгосударственных соглашений.

К числу *международных финансовых институтов* (МФИ) можно отнести: МВФ, Международный банк реконструкции и развития (МБРР), Лондонский клуб, Парижский клуб, Генеральное соглашение по тарифам и торговле (ГАТТ), Всемирную торговую организацию (ВТО) и др. Можно их разделить на мировые (МВФ, группа Мирового банка, Банк международных расчетов) и региональные (Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР), Азиатский банк развития, Африканский банк развития, Межамериканский банк развития и др.).

Вместе с тем с развитием товарно-денежных отношений потоки между стоимостью товаров и денег стали неадекватными в международном масштабе. В 1929–1932 гг. цены на товары упа-

ли в мировом масштабе на 63 %, а в международной торговле — на 48 % [5, 79–102]. Этот факт свидетельствовал о необходимости перестройки международной системы, которая охватила бы всю мировую экономику. Учреждение на конференции в Бреттон-Вудсе в 1944 г. Международного валютного фонда (International Monetary Fund) и Международного банка реконструкции и развития (International Bank for Reconstruction and Development) явилось серьезным шагом в развитии международной валютно-финансовой системы. До перехода к системе фиксированных паритетов, т. е. при системах золотого и золото-девизного стандарта, все международные финансовые проблемы глобального характера решались на международных конференциях. Отсутствовали лишь органы постоянного мониторинга за развитием мировой финансовой системы, вырабатывающие принципы ее функционирования и оказывающие финансовую помощь отдельным странам для решения их экономических проблем.

В дальнейшем возник ряд организаций и институтов, каждый из которых, выполняя определенный круг задач, в целом может быть отнесен к международным финансовым.

Большинство МФИ оказывает в различных формах финансовую помощь странам-членам в экономическом развитии, преодолении дефицита платежного баланса и решении других экономических проблем.

Международные финансовые институты преследуют следующие цели:

- объединить усилия мирового сообщества в целях стабилизации международных финансов и мировой экономики;
- осуществлять межгосударственное валютное и кредитно-финансовое регулирование;
- совместно разрабатывать и координировать стратегию и тактику мировой валютной и кредитно-финансовой политики.

Международные финансовые институты, располагая большими полномочиями и ресурсами, осуществляют регулирование международных валютно-кредитных, финансовых отношений (в том числе вывоз/ввоз капитала); представляют собой форум для межправительственного обсуждения; вырабатывают консенсус и рекомендации по валютной и кредитно-финансовой политике; обеспечивают сбор информации, статистические и научно-исследовательские издания по актуальным валютно-кредитным и финансовым проблемам и экономике в целом.

Рассмотрим деятельность некоторых важнейших международных институтов.

Международный валютный фонд (МВФ) — межправительственный ведущий мировой финансовый институт, имеющий статус специализированной организации ООН, предназначенной для регулирования валютно-кредитных отношений между государствами-членами и оказания им финансовой помощи при валютных затруднениях, вызываемых дефицитом платежного баланса, путем предоставления кратко- и среднесрочных кредитов в иностранной валюте. МВФ был учрежден на международной валютно-финансовой конференции ООН, проходившей с 1 по 22 июля 1944 г. в Бреттон-Вудсе (США, штат Нью-Гэмпшир).

Главная цель МВФ состоит в сохранении стабильности международной валютной системы — системы обменных курсов и международных платежей, позволяющей странам (и их гражданам) покупать друг у друга товары и услуги [2, 1].

Фонд — специализированное учреждение ООН — практически служит институциональной основой мировой валютной системы. В связи с эволюцией мировой валютной системы Устав МВФ трижды пересматривался:

- в 1969 г. с введением системы СДР;
- в 1976 г. с созданием Ямайской валютной системы;
- в ноябре 1992 г. с включением санкции — приостановки права участвовать в голосовании — по отношению к странам, не погасившим свои долги Фонду.

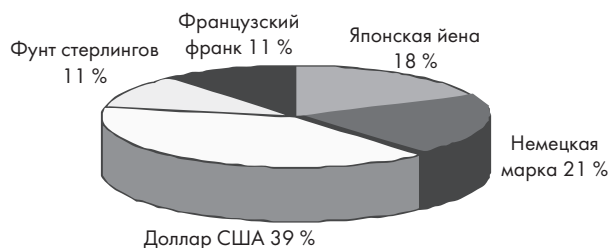
Одной из важных функций Фонда является также предоставление дополнительных ликвидных средств своим членам за счет распределения специальных прав заимствования (СДР). СДР (или СПЗ) — международная счетная валютная единица, используемая как условный масштаб для соизмерения международных требований и обязательств, установления валютного паритета и курса, как международное платежное и резервное средство [4], которая должна была по замыслу дополнить, а затем заменить золото при выполнении функции мировых денег.

Стоимость СДР определяется на основе средней стоимости пяти основных валют мира (до 1 января 1981 г. — шестнадцати валют). Определение удельного веса каждой валюты производится с учетом доли страны в международной торговле, но для доллара США принимается во внимание его удельный вес в международных расчетах (рисунок). На настоящий момент эмитировано 21,4 млрд СДР с совокупной стоимостью около 29 млрд дол. США, что составляет около 2 % всех резервов.

На текущий период МВФ объединяет более 180 стран. Азербайджан вступил в МВФ 18 сентября 1992 г. с первоначальным взносом 117 млн SDR (168 млн дол. США), квота — 0,08 %; Украина — в 1996 г., со взносом 997,3 млн SDR, квота — 0,69 %. С 28 января 2000 г. квота Азербайджана была пересмотрена и увеличена до 160,9 млн SDR (226,9 млн дол.). Полученный первоначальный денежный кредит составил 29,25 млн SDR. После вступления в МВФ Азербайджану для проведения экономической реформы было выделено 546,7 млн дол. (не считая текущий год). Эти средства были предназначены для выполнения шести программ, разработанных с помощью Фонда.

Каждая страна — член МВФ имеет 250 голосов + 1 голос за каждую часть квоты, равную 100 тыс. СДР (специальные права заимствования — Special Drawing Rights, SDR) определяются на основе стоимости корзины из пяти ведущих мировых валют: доллара США, немецкой марки, французского франка, фунта стерлингов и японской йены (см. рисунок).

Основными источниками финансирования МВФ являются взносы (квоты) государств-членов и займы МВФ у своих членов. Члены МВФ должны вносить взносы в соответствии с установленными квотами. В конце 2000 г. общая сумма взносов составила 300 млрд дол., что явилось результатом 45 %-го увеличения квот с января 1999 г.

Удельный вес валют при определении стоимости СДР

Чем сильнее экономика страны, тем больше ее пропорциональный взнос (квота) и тем “весомее” голос этой страны в существующей в МВФ системе принятия решений. Соединенные Штаты Америки, безусловно, вносят самый крупный взнос. На февраль 2001 г. пропорциональный взнос США составлял 17,63 % суммы взносов всех членов МВФ. Это дает США право голоса в Исполнительном совете МВФ, что, в свою очередь, означает возможность применения права вето в отношении крупных стратегических решений, например, об увеличении размеров квот и внесении поправок в Статьи Соглашений (Устав) МВФ. Вслед за США самые крупные взносы в МВФ вносят Япония (6,32 %), Германия (6,17 %), Франция и Великобритания (по 5,1 %) [13]. Кроме собственного капитала МВФ использует заемные средства. Деятельность МВФ охватывает кредитование, регулирование международных валютных отношений, постоянный контроль за мировой экономикой.

В период своего создания МВФ выработал принципы системы фиксированных паритетов: установление официальных валютных курсов в соответствии с золотыми паритетами валют; необходимость поддержания странами — членами валютного коридора (1945–1971 гг. — $\pm 1\%$, 1971–1973 гг. — $\pm 2,25\%$), в рамках которого должны были удерживаться рыночные курсы; сохранение за золотом функции мировых денег с одновременным наделением этой функцией доллара США. После краха Бреттон-Вудской системы и перехода к системе плавающих курсов, известной также как Ямайская система, были

отменены обязательные валютные коридоры. Странами — членами МВФ были приняты решения о том, что каждая страна имеет право самостоятельно выбирать режим валютного курса, и о демонетизации золота (отказ от золотых стандартов, обязательного использования золота в международных расчетах и как резервного средства центральных банков, свободного обмена долларов на золото). Переход к самостоятельному выбору режима валютного курса странами означал, что его межгосударственное регулирование существенно ослабло. Хотя каждая страна имеет право свободно выбирать режим валютного курса, Устав МВФ требует [1]:

а) поддержания стабильности финансовой и валютной политики в стране и использование интервенции Центрального банка при слишком сильных колебаниях валютного курса;

б) отказа от манипуляций с валютным курсом, направленных на получение односторонних преимуществ;

в) незамедлительного информирования МВФ о всех предполагаемых изменениях механизма валютного регулирования и валютных курсов;

г) отказа от привязки валют к золоту.

Кредитная деятельность МВФ. В Уставе Фонда для идентификации его кредитной деятельности используются два понятия: 1) сделка (*transactoin*) — предоставление валютных средств странам из его ресурсов; 2) операция (*operation*) — оказание посреднических финансовых и технических услуг за счет заемных средств. МВФ осуществляет кредитные операции только с официальными органами — казначействами, центральными банками, стабилизационными фондами. Различаются кредиты на покрытие дефицита платежного баланса и на поддержку структурной перестройки экономической политики стран-членов. МВФ предоставляет средства своим членам равными *кредитными траншами*, каждый из которых соответствует 25 % квоты государства-члена.

Кредитная деятельность МВФ состоит из трех механизмов: стандартная схема кредитования, льготное кредитование и специальные схемы кредитования. **Стандартная схема кредитования**, безусловно, является самой крупной. Кредитные средства поступают с общих счетов в банке (GRA), которыми в целях заимствования могут пользоваться все 183 члена МВФ. Эти общие счета формируются на основе:

- соглашений о резервном кредите (*Stand-By Arrangement*), предназначенном для оказа-

ния краткосрочной (от 12 до 18 мес.) помощи при проблемах с платежным балансом с 4-летним сроком погашения;

- долгосрочных соглашений о расширенном кредитовании (*EFF*), как правило, рассчитанных на трехлетние программы со сроком погашения от 4,5 до 7 лет, которые гарантируют стране-члену получение иностранной валюты от МВФ в обмен на национальную в любое время при соблюдении страной оговоренных в соглашении условий. Подобная практика предоставления кредитов аналогична открытию кредитной линии.

Страна, нуждающаяся в иностранной валюте, производит покупку (*purchase*) или заимствование (*drawing*) иностранной валюты либо СДР в обмен на эквивалентное количество *cuseй* национальной валюты, которое зачисляется на счет МВФ в центральном банке данной страны. При разработке механизма заимствования предполагалось, что страны-члены будут предъявлять равномерный спрос на валюты, а поэтому их национальные валюты, поступающие в Фонд, станут переходить от одной страны к другой. Таким образом, эти операции не должны были являться кредитными в строгом смысле слова. На практике в Фонд обращаются с просьбами о предоставлении кредита главным образом страны с неконвертируемыми валютами. Вследствие этого МВФ, как правило, предоставляет валютные кредиты государствам-членам как бы “под залог” соответствующих сумм неконвертируемых национальных валют. Поскольку на них нет спроса, они остаются в Фонде до выкупа странами-эмитентами.

Средства в иностранной валюте, которые могут быть приобретены страной-членом сверх резервной доли (100 % величины квоты), делятся на четыре кредитные доли (транши) по 25 % квоты. Предельная сумма кредита, которую страна может приобрести у МВФ в результате полного использования резервной и кредитных долей, составляет 125 % размера ее квоты. МВФ взимает со стран-заемщиц разовый комиссионный сбор в размере 0,5 % суммы сделки и определенную плату (*chage*), или процентную ставку, за предоставляемые им кредиты, которая базируется на рыночных ставках.

По истечении установленного периода страна-член обязана произвести обратную операцию — выкупить национальную валюту у Фонда, вернув ему средства в СДР или иностранных валютах. Кроме того, страна-заемщик обязана до-

срочно производить выкуп своей излишней для Фонда валюты по мере улучшения ее платежного баланса и увеличения валютных резервов. Если находящаяся в МВФ национальная валюта страны-должника покупается другим государством-членом, то тем самым погашается ее задолженность Фонду.

Обязательства страны-заемщицы, предусматривающие проведение ею соответствующих финансово-экономических мероприятий, фиксируются в “письме о намерениях”, направляемом в МВФ. Если Фонд сочтет, что страна использует кредит “в противоречии с целями Фонда” или не выполняет его предписаний, он может ограничить или полностью прекратить кредитование страны. Использование первой кредитной доли может быть осуществлено как в форме прямой покупки иностранной валюты, при которой страна получает всю спрашиваемую сумму немедленно после одобрения Фондом ее запроса, так и путем заключения с МВФ соглашения о резервном кредите.

В настоящее время главным назначением кредитов “стенд-бай” является кредитование макроэкономических стабилизационных программ стран — членов МВФ. Валюта, предоставляемая Фондом в виде резервного кредита в рамках верхних кредитных долей, выдается определенными порциями (траншами) через установленные промежутки в течение срока соглашения. В 1995–1996 гг. Азербайджан для проведения экономической реформы получил от МВФ сроком на 3,6 года кредит “стенд-бай” на сумму 87,8 млн СДР (132 млн дол.): в 1995 г. — 29,25 млн СДР (46 млн дол.), в 1996 г. — 58,5 млн СДР (82,5 млн дол.). Кроме того, в 1996–2000 гг. для других целей страна получила кредит в размере 93,6 млн СДР, а в 2001–2004 гг. — 80,45 млн СДР [5, 85].

После вступления в членство МВФ Азербайджан для претворения в жизнь экономических реформ с помощью Фонда разработал шесть программ и в данный момент их осуществляет. Для осуществления указанных программ МВФ выделил нашей республике кредит в сумме 546,7 млн дол., который был размещен в Национальном банке как валютный запас страны (табл. 1).

Украина получила кредит в рамках программы “упреждающий” “stand-by” в марте 2004 г. в размере 605 млн дол. На текущий период долг Украины перед МВФ составляет около 1,77 млрд дол. [22]. Всего за период 1992 — 2007 гг. МВФ предоставил государству кредитов на сумму свыше 4,2 млрд дол. для улучшения платежного

Кредиты МВФ, выделенные Азербайджану

Название проекта	Сумма кредита, млн дол.	Дата предоставления	Процентная ставка	Льготный период, лет	Срок возврата	Использованная сумма, млн дол.
Кредиты STF	82,5	19.04.95	3–4,5	4,5	21.11.05	82,5
Кредиты ESAF	131,9	20.12.96	0,5	5,5	14.07.08	115,5
Кредиты EFF	82,5	20.12.96	3–4,5	4,5	27.01.09	75,0
Кредиты SSFF	79,4	26.01.99	3–4,5	3	27.01.04	79,4
Кредиты PRGF	113,5	02.07.01	0,5	5	02.07.10	40,9
Всего	489,8					393,3

баланса и формирования валютных резервов Национального банка Украины.

Отметим, что в связи с мировым кризисом в ближайшее время Украина получит от МВФ кредит по программе “stand-by” в размере 16,5 млрд дол. на 15 лет под 4 % годовых (11 млрд SDR, что эквивалентно 800 % квоты Украины в МВФ). Кредит предназначен для стабилизации экономики, “изменения кредитно-денежной и валютной политики, структуры банковского капитала, а также корректировки таможенной политики и политики регулирования доходов” [23].

На 9 февраля 2001 г. существовало 15 соглашений о резервном кредите, по которым сумма непогашенных кредитов МВФ составляла 17,32 млрд дол. Самые крупные соглашения о резервном кредите имелись на эту дату с Аргентиной (около 7,766 млрд дол.) и Турцией (около 5,545 млрд дол.). На ту же дату МВФ имел соглашения о расширенном кредитовании с девятью странами на сумму около 14,85 млрд дол. Крупнейшим реципиентом этих средств, еще не выплатившим около 10,383 млрд дол., является Индонезия, за которой следует Украина, не выплатившая 2,032 млрд дол.

Льготное кредитование стоит на втором месте в перечне осуществляемых МВФ видов кредитования. Самые большие суммы проходят по линии “Программы сокращения бедности и стимулирования роста” (PRGF). Кредитными средствами PRGF могут пользоваться 80 стран — участниц МВФ с низкими доходами. На 9 февраля 2001 г. МВФ кредитовал такие программы с 34 странами, при этом общая сумма непогашенных кредитов МВФ составляла около 5,797 млрд дол. Самыми крупными дебиторами в рамках программ PRGF были Замбия (1,127 млрд дол.) и Котдивуар (около 545 млн дол.). Программа сокращения бедности и стимулирования роста со-

здавалась в 1999 г. для того, чтобы сделать сокращение бедности ключевым элементом программ МВФ. В то время, как основной упор в рамках этой программы делается на поддержку платежного баланса конкретной страны, кредитование осуществляется в более широком контексте с целью стимулирования устойчивого роста, который способствовал бы повышению уровня жизни и сокращению бедности. Ссуды предоставляются по трехлетним схемам, предусматривающим выполнение определенных требований и проведение анализа осуществляемых программ. В рамках PRGF эти ссуды предоставляются под 0,5 % годовых с пятилетней отсрочкой и десятилетним сроком погашения. Второй программой для беднейших стран является “Инициатива оказания помощи беднейшим странам с тяжелым бременем внешнего долга” (HIPC). На 9 февраля 2001 г. в рамках этой, проводимой совместно со Всемирным банком, программы МВФ оказал помощь 22 странам на общую сумму примерно 1,707 млрд дол.

Третью категорию (**специальные схемы кредитования**) составляют три специальные программы МВФ. Все они предназначены для оказания краткосрочной помощи при особых обстоятельствах:

1. *Программа компенсационного и непредвиденного финансирования* (CFF), призванная оказывать помощь тем членам МВФ, которые страдают от временного снижения экспорта или чрезмерного роста стоимости зернового импорта. Срок погашения кредитов в рамках данной программы составляет 4 года. Программа CFF была учреждена в 1963 г.

2. *Программа дополнительного резервного финансирования* (SRF), предназначенная для оказания помощи странам, пострадавшим от “внезапной и разрушительной утраты доверия рынку”.

Срок погашения ссуд в рамках данной программы составляет 1,5 года, но в определенных случаях может быть продлен до 2,5 лет. Для стимулирования скорейшего погашения ссуд назначается надбавка к процентной ставке. SRF была учреждена в 1997 г.

3. *Кредитная линия на случай непредвиденных обстоятельств* (CCL). Страны, имеющие надежные экономические позиции, могут заимствовать средства по этой линии в качестве меры финансовой предосторожности. На данный момент еще никто не пользовался этой кредитной линией. Срок погашения кредитов по CCL составляет 1,5 года, но может быть продлен до 2,5 лет. CCL была учреждена в 1999 г.

На протяжении последних 40 лет МВФ учредил ряд специальных программ в ответ на конкретные экономические угрозы и обстоятельства. После проведения регулярных анализов и оценок эти программы были либо упразднены, либо постепенно сокращены, поскольку они уже выполнили свои задачи, редко применялись или вообще не были востребованы [30].

В целях расширения своих кредитных возможностей МВФ практикует создание специальных фондов и механизмов предоставления финансовых ресурсов. Они различаются по целям, условиям и стоимости кредита.

За период своего существования МВФ превратился в поистине универсальную организацию мировой системы финансов; добился широкого признания в качестве главного международного органа регулирования международных валютно-кредитных отношений, авторитетного центра международного кредитования, координатора межгосударственных кредитных потоков и гаранта платежеспособности стран-заемщиц. Фонд зарекомендовал себя активно функционирующим мировым валютным институтом, накопил большой и полезный опыт.

Всемирный банк — финансовый институт, включающий пять ассоциированных учреждений: Международный банк реконструкции и развития (МБРР), Международную ассоциацию развития (МАР), Международную финансовую корпорацию (МФК), Многостороннее агентство по гарантированию инвестиций (МАГИ) и Международный центр по урегулированию инвестиционных споров (МЦУИС).

Основное задание Мирового банка (МБ) — эффективное использование ресурсов богатых развитых стран для поддержки бедных, которые развиваются. За время функционирования МБ им

предоставлены ссуды общим объемом свыше 300 млрд дол. на финансирование 6 тыс. проектов развития в более чем 140 стран мира [25; 26]. Льготные кредиты направлены в большинстве случаев на реформы в сферах здравоохранения, образования, электро-, газо- и водоснабжения и т. д.

Международный банк реконструкции и развития (МБРР). Его цель — предоставление кредитов относительно богатым развивающимся странам. МБРР создан в 1946 г. в соответствии с договоренностью участников Бреттон-Вудской конференции. 28 стран подписали “Статус соглашения о Международном банке реконструкции и развития”, который был разработан на конференции Организации Объединенных Наций по валютно-финансовым вопросам. Устав МБРР неоднократно изменялся. Банк как специализированное учреждение ООН входит в систему Объединенных Наций.

Размеры вноса, вносимого страной в МБРР, определяется масштабами ее экономики в соотношении с масштабами мировой экономики. Соединенные Штаты Америки вносят самый крупный взнос — около 17 %, что дает им право применять вето в отношении любых изменений в “капитальной базе”, т. е. собственных средствах банка и Статьях Соглашения, поскольку для осуществления таких изменений необходимо обладать 85 % акций банка. Однако практически по всем другим вопросам, включая предоставление займов, решение выносится большинством голосов, отданных представителями всех членов банка.

На сегодняшний день основные цели МБРР:

- 1) содействие реконструкции и развитию территорий государств-членов путем поощрения капиталовложений для производственных целей;
- 2) поощрение частных иностранных капиталовложений и в дополнение к частным инвестициям, если их трудно обеспечить, предоставление финансовых средств на цели производства;
- 3) стимулирование долгосрочного сбалансированного роста и содействие поддержанию равновесия платежных балансов путем привлечения международных инвестиций для развития производственных ресурсов государств — членов Банка.

Основные направления деятельности МБРР в настоящее время:

- среднесрочное и долгосрочное кредитование инвестиционных проектов;
- подготовка, техническое и финансово-экономическое обоснование инвестиционных проектов;

- финансирование программ структурной перестройки в развивающихся и постсоциалистических странах.

Одним из приоритетов Банка является содействие развитию частного сектора. Причиной подобного внимания является то обстоятельство, что *частный сектор — основной источник экономического роста и высоких доходов*. Устав запрещает МБРР предоставление займов непосредственно частному сектору. Этим занимается другой член Группы Всемирного Банка — Международная финансовая корпорация. Она создана специально для вложения капитала в предприятия частного сектора. Так, в 1997 г. МФК вложила более 8 млрд дол. Подобная деятельность, помогает правительствам приватизировать принадлежащие государству предприятия и укреплать финансы предприятий.

Источники финансирования: МБРР, подписчиками капитала которого являются все государства-члены, финансирует свои кредитные операции в основном с использованием этого капитала, заемных средств с финансовых рынков, а также за счет платежей в погашение ранее предоставленных займов.

Проектный цикл МБРР состоит из шести этапов: определение объекта, подготовительная работа, предварительная оценка стоимости, переговоры и предоставление проекта руководству Банка, практическое осуществление и контроль за ним, оценка результатов.

Банк осуществляет большую программу исследований для поддержки своей оперативной деятельности и принятия надлежащих мер в ответ на острые проблемы, с которыми сталкиваются его члены. С 1995 г. МБРР является членом консультативного органа, созданного Канадой, Францией, Нидерландами, США, АзБР, МФСР и Фондом развития капитала ООН для координации деятельности стран-кредиторов по систематическому финансированию программ и для обеспечения стран-кредиторов и стран-заемщиков необходимым инструментарием. Фонд институционального развития представляет собой своего рода инструмент быстрого реагирования для финансирования небольших, ориентированных на динамичные действия планов, определяемых в ходе общеэкономической и отраслевой работы Банка и его политического диалога, в странах с низким и средним уровнем доходов населения. Глобальный фонд окружающей среды является механизмом финансирования, с помощью которого развивающимся странам предо-

ставляются средства на проекты и деятельность по охране окружающей среды.

Международная ассоциация развития (МАР) основана в 1960 г. Ее цель — предоставление особо льготных кредитов, беспроцентных займов беднейшим развивающимся странам, которые не в состоянии брать кредиты у Всемирного банка.

Ассоциация предоставляет займы только тем странам, в которых годовой доход на душу населения составляет менее 885 дол. (по данным на 1999 г.). В настоящее время 78 стран могут заимствовать средства в МАР. Во всех этих странах, вместе взятых, проживает 2,3 млрд чел., что составляет 53 % общей численности населения развивающихся стран. По данным МАР, сегодня 1,5 млрд чел. живут на 2 дол. и менее в день [26].

Некоторые страны, например Индия и Индонезия, вправе рассчитывать на получение займов от МАР, поскольку имеют низкие доходы на душу населения и в то же время являются достаточно кредитоспособными для получения ссуд от МБРР. Двадцать три страны, в свое время получавшие помощь по линии МАР, стали достаточно благополучными для того, чтобы “расстаться” с этой программой. К их числу относятся Чили, Китай, Коста-Рика и Египет.

Срок погашения займов МАР составляет от 35 до 40 лет с десятилетней отсрочкой выплаты основной суммы. Займы предоставляются на беспроцентной основе, но при этом взимается небольшой сбор за обслуживание, размер которого в настоящее время составляет 0,75 % по неиспользованным остаткам. Начиная с 1960 г., МАР предоставила займы 106 странам на общую сумму 120 млрд дол. В среднем сумма ежегодно предоставляемых ею займов составляет 5–6 млрд дол. на различные проекты в сфере развития, особенно те, которые связаны с удовлетворением базовых потребностей, таких как начальное образование, основные медицинские услуги, водоснабжение и канализация. Кроме того, МАР финансирует проекты, связанные с охраной окружающей среды, созданием более благоприятных условий для частного предпринимательства, строительством необходимых объектов инфраструктуры и поддержкой реформ, направленных на либерализацию экономики стран-заемщиц.

Небольшая часть помощи МАР предоставляется в форме грантов.

Капитал МАР формируется на основе регулярных пополнений, т. е. взносов. В рамках последнего, двенадцатого по счету пополнения взнос США составил около 21 % общей суммы взносов.

Международная финансовая корпорация (МФК) основана в 1956 г. Ее цель — содействие экономическому росту в развивающихся странах путем оказания поддержки частному сектору. Она выполняет эту задачу в основном путем долгосрочного финансирования проектов в частном секторе в виде долевого участия в акционерном капитале и ссуд, оказания помощи компаниям в мобилизации средств на международных финансовых рынках, а также путем предоставления консультативной и технической помощи компаниям и правительствам.

Корпорация взимает рыночный процент за свои услуги и не принимает правительственные гарантии. Она также оказывает содействие приватизационным проектам. Для получения кредитов МФК компания должна создать выгодный для инвесторов и экономики страны проект, соответствующий установленным экологическим нормам [27].

Имеющая в своем составе 174 члена, 26 из которых несут на себе исключительно донорские функции, МФК является крупнейшим многосторонним источником кредитования и долевого финансирования частных проектов в развивающихся странах. Она принимает участие в инвестициях только в тех случаях, когда ее финансовый вклад может усилить роль, которую берет на себя частный сектор.

Международная финансовая корпорация, как правило, кредитует до 25 % стоимости новых инвестиционных проектов, а также до 40 % стоимости проектов по модернизации. Наибольшая сумма, которую она может инвестировать из собственных средств, — 70 млн дол. Приняв решение о патронаже, МФК может привлечь кредиты из других источников.

В 2000-м финансовом году МФК утвердила финансирование на общую сумму 5,8 млрд дол., включая синдицирование и гарантирование 259 проектов в 81 стране. Из этой суммы 45,9 % составили средства, направленные в сектор финансовых услуг, а 23,3 % — в инфраструктуру. Почти половина общей суммы (2,72 млрд дол.) была направлена на реализацию проектов в Латинской Америке и странах бассейна Карибского моря, а 1,06 млрд дол. — на проекты в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Общая сумма финансовых средств, реально выделенных в 2000-м финансовом году, составила 3,9 млрд дол. на 198 проектов.

Корпорация, членом которой Украина является с 1993 г., вложила в национальную экономику около 295 млн дол. Свыше половины этих

средств направлены на реализацию проектов создания сети автозаправочных станций, развития складской инфраструктуры, логистики и производства керамической плитки. Среди самых значительных клиентов МФК — концерн “Сандора”, которому предоставлен кредит на расширение и модернизацию производства соков и напитков, а также на развитие сети строительных гипермаркетов “Новая линия” — для строительства новых торговых центров. На данный момент МФК — самый большой инвестор в Центральной и Восточной Европе: она финансирует в этом регионе мира больше 40 проектов на сумму свыше 1,5 млрд дол.

Международное агентство по инвестиционным гарантиям (МАИГ) основано в 1988 г. Цель агентства — стимулирование иностранных инвестиций в развивающихся странах путем предоставления гарантий иностранным инвесторам от потерь, вызванных некоммерческими рисками [28]. МАИГ объединяет в своем составе 154 члена: 22 промышленно развитые и 132 развивающиеся страны. Агентство также оказывает помощь странам в усилении их привлекательности для иностранных инвесторов и распространяет информацию об инвестиционных возможностях в онлайн-режиме через веб-сайты (IPAnet и PrivatizationLink).

Основная задача МАИГ — дополнять усилия государственных и частных агентств, поддерживающих прямые иностранные инвестиции. По данным МАИГ, на 1 января 2000 г. Агентством было выдано свыше 420 контрактов частным инвесторам на реализацию проектов примерно в 70 развивающихся странах, а это означает, что частные инвестиции в рамках этих проектов составляют сумму свыше 30 млрд дол. Примерно четверть портфеля МАИГ составляют средства, направляемые в беднейшие страны, которые вправе получать займы только по линии МАР.

В сентябре 1993 р. Украина присоединилась к Конвенции об основании Многостороннего агентства по гарантированию инвестиций (МАГИ) и получила кредит около 50 млн дол. В частности, Агентство гарантировало предоставление кредиту “Райффайзенбанк Украина” на сумму около 20 млн дол. на увеличение объемов кредитования украинских предприятий-экспортеров

МАИГ дополняет деятельность существующих страховщиков инвестиций посредством соцстрахования и перестрахования.

МАИГ предлагает четыре основных типа гарантий:

1) *неконвертируемость валюты* (защита от потерь, возникающих в связи с невозможностью конвертировать местную валюту в иностранную для ее перевода за пределы страны пребывания);

2) *экспроприация* (защита от потерь, вызванных действиями правительства страны пребывания по ограничению или ликвидации права собственности или контроля над нею, а также права на страхование инвестиции);

3) *война и гражданские волнения* (защита от убытков, вызванных военными действиями или гражданскими волнениями, ведущими к разрушению или нанесению ущерба материальным активам предприятия или созданию препятствий для его деятельности);

4) *нарушение контракта* (защита от убытков, связанных с тем, что инвестор не может добиться принятия решения суда или арбитражного суда и его выполнения по иску против страны пребывания, аннулировавшей или нарушавшей инвестиционный контракт).

Важнейшим источником финансирования МАИГ является основной капитал. Конвенция МАИГ предусматривает, что промышленно развитые страны должны вносить 10 % своей доли в конвертируемой валюте. Еще 10 % каждая страна вносит в форме не обращающихся на открытом рынке беспроцентных долговых обязательств. Остаток представляет собой резервный капитал. До 25 % взносов развивающихся стран может вноситься в их собственной валюте.

Международный центр по урегулированию инвестиционных споров (МЦУИС) основан в 1966 г. Он содействует увеличению потоков международных инвестиций путем предоставления услуг по арбитражному разбирательству и урегулированию споров между правительствами и иностранными инвесторами. Его цели: консуль-

тирование, научные исследования, предоставление информации об инвестиционном законодательстве. Соглашение о МЦУИС подписано 149 странами, в том числе Украиной и Азербайджаном [29].

Все рассмотренные выше организации, составляющие группу Всемирного банка, предлагают широкий диверсифицированный набор финансовых продуктов и услуг, в общем адекватно отражающий потребности развивающихся стран. Помощь группы Всемирного банка и накопленный ею опыт могут принести значительную пользу странам с переходной экономикой, в том числе Азербайджану и Украине.

Всемирный Банк с целью финансирования разных проектов выделил нашей стране кредит на льготных и долгосрочных основах на сумму 548,8 млн дол. Из них 233,8 млн дол. было выделено с целью финансирования реабилитации экономики, институционального строительства и программ структурных изменений (SAK-I и SAK-II) (табл. 2).

Как видно из табл. 2, кредиты, выделенные ВБ, использованы правительством на 95,5 %, т. е. на 222,7 млн дол. Остаточная сумма составляет 11 млн дол.

Остальная часть кредитов ВБ (315,0 млн дол.), выделенных с целью осуществления проектов в нефтяном, газовом секторах, оказания помощи в образовании, культуры, сельском хозяйстве, устранения экологических проблем, восстановления освобожденных от оккупации территорий и т. д., выглядит следующим образом (табл. 3).

Следует еще отметить, что существует нечеткое представление о том, что Всемирный банк и МВФ – это юридически самостоятельные организации с различными целями. Прежде чем какая-либо страна может обратиться с просьбой о

Таблица 2

Кредиты Всемирного банка Азербайджану в 2004 г.

Название проекта	Сумма кредита, млн дол.	Дата предоставления	Процентная ставка	Льготный период, лет	Срок возврата	Использованная сумма, млн дол.
Реабилитационный кредит	58,7	14.09.95	0,75	10	15.04.30	58,7
Институциональный кредит	15,9	14.09.95	0,75	10	01.02.30	14,7
Институциональный кредит-II	10,6	17.10.02	0,75	10	15.01.38	0,8
Кредит SAK-I	73,3	31.07.97	0,75	10	15.04.32	73,3
Кредит SAK-I (дополнительно)	7,1	08.04.99	0,75	10	15.04.32	7,1
Кредит SAK-II	68,2	13.03.03	0,75	10	01.01.37	68,2
Всего	233,8					

Таблица 3

Кредиты Всемирного банка (Международная ассоциация развития) на 2004 г.

Название проекта	Сумма кредита, млн дол.	Дата предоставления	Процентная ставка	Льготный период (лет)	Срок возврата	Использованная сумма, млн дол.
Техническая помощь нефтяному сектору	10,0	23.05.95	0,75	10	15.12.29	10,0
Проект водоснабжения Баку	54,7	06.07.95	0,75	10	01.05.30	54,7
Проект реабилитации газовой системы	19,6	02.10.96	0,75	10	01.07.31	18,0
Техническая помощь сельскому хозяйству	14,4	24.02.97	0,75	10	01.10.31	14,2
Проект неотложных экологических мероприятий	21,0	07.08.98	0,75	10	15.03.33	11,6
Пилотный проект по восстановлению территорий-I	21,0	07.08.98	0,75	10	15.03.33	11,8
Пилотный проект по восстановлению территорий-II	10,4	14.10.99	0,75	10	16.03.33	6,3
Проект защиты культурного наследия	7,9	31.05.99	0,75	10	01.02.34	4,4
Проект реформы в образовании-I	5,2	29.06.99	0,75	10	15.01.34	4,1
Проект развития и кредитования сельского хозяйства	31,3	04.10.99	0,75	10	15.04.34	15,1
Восстановление ирригационно-дренажной системы	44,7	24.08.2000	0,75	10	15.06.35	12,4
Проект реформы в медицине	5,6	26.07.01	0,75	10	15.01.35	2,4
Проект восстановления дороги TRASEKA	44,4	25.07.01	0,75	10	01.06.36	2,0
Техническая помощь финансовому сектору	6,1	06.11.01	0,75	10	01.03.36	2,0
Проект реформы в образовании-II	18,6	27.05.03	0,75	10	15.05.38	0,0
Поддержка социальной пенсионной реформы	10,0	05.05	0,75	10		
Всего	325,0					168,9

приеме в члены Всемирного банка, она должна быть членом МВФ. Главной задачей Всемирного банка является содействие устойчивому экономическому росту, который ведет к сокращению нищеты в развивающихся странах, путем оказания помощи по увеличению производства через долгосрочное финансирование проектов и программ развития. А МВФ главным образом следит за функционированием международной валютной системы, валютной политикой и политикой валютных курсов его стран-членов. В то время как Всемирный банк предоставляет займы только бедным странам, МВФ может делать это по отношению к любой из своих стран-членов, которая испытывает нехватку иностранной валюты для покрытия краткосрочных финансовых обязательств кредиторам в других странах.

Во взаимоотношениях между финансовыми институтами особую роль играет Банк междуна-

родных расчетов, который, с одной стороны, можно рассматривать как орган, вспомогательный для МВФ и ВБ, а с другой — как орган, выполняющий функции, нетипичные для других международных финансовых институтов, основной из которых является создание и поддержание системы многосторонних клиринговых расчетов.

Банк международных расчетов (БМР) — первый межгосударственный банк организован в 1930 г. в Базеле как международный банк центральных банков. Его организаторами стали эмиссионные банки Англии, Франции, Италии, Германии, Бельгии, Японии и группа американских банков во главе с банкирским домом Моргана. Не являясь международной финансовой организацией, чей устав предусматривал бы правила членства и выполняемые функции, он играет ведущую роль в международном регулировании банковской деятельности.

Банк выполняет депозитно-ссудные, валютные, фондовые операции, куплю-продажу и хранение золота, выступает агентом центральных банков. Будучи западноевропейским международным банком, БМР осуществляет межгосударственное регулирование валютно-кредитных отношений. Он также организует коллективную валютную интервенцию центральных банков с целью поддержания курса ведущих валют, выступает попечителем по межправительственным кредитам, контролирует состояние еврынка. Основной капитал банка установлен в 500 млн золотых швейцарских франков, эквивалентных 145161290,32 г. чистого золота. Капитал разделен на 200 тыс. акций по 2500 франков каждая. Оплаченный капитал составляет 125 млн франков, или 25 % общей суммы основного капитала.

Специфика БМР заключается в строго конфиденциальном характере его деятельности. Это определяет место БМР как вспомогательного органа МВФ и группы МБРР, с которыми он имеет тесные связи. БМР имеет административный пост во Временном комитете МВФ и в «группе десяти», обеспечивает работу секретариата Комитета управляющих ЕЭС, созданного в 1964 г., Административного совета ЕФВС (1979 г.), осуществляет клиринговые расчеты в эю (с середины 80-х годов).

Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР) — единственная международная финансовая организация, членом и одним из учредителей которой был СССР. Официально банк приступил к операциям в апреле 1991 г. Деятельность его направлена на содействие структурной перестройке экономики в государствах Восточной Европы и странах СНГ. Мандат ЕБРР предусматривает преимущественное (не менее 60 %) направление его финансовых ресурсов на поддержку деятельности негосударственных коммерческих структур, причем проекты такого рода должны осуществляться без государственных гарантий. Размер акционерного капитала ЕБРР составляет 10 млрд эю (свыше 13 млрд дол.); его капитал в размере 70 млрд франков распределяется следующим образом: 50 % принадлежит Комиссии европейских сообществ и 12 % — странам ЕС; 11,3 % — другим европейским странам; 24 % — неевропейским государствам, в том числе: США — 10 % капитала, Японии — 8,52 %, странам Восточной и Центральной Европы — 13,7 %. До настоящего времени Азербайджан получил от Банка 148 млн долл.

Цель ЕБРР — сыграть роль стимулятора и ускорителя для привлечения капиталов в отрасли

инфраструктуры стран Центральной и Восточной Европы. Предоставляя кредиты, банк помогает западным промышленникам идти на необходимый риск в завоевании рынков на Востоке, а это будет способствовать скорейшему переходу восточноевропейских стран к экономической стабильности и введению конвертируемости своих валют. ЕБРР кредитует проекты лишь в пределах 15–150 млн дол.

Ресурсы ЕБРР формируются по аналогии с МБРР. Однако доля оплаченного акционерного капитала ЕБРР выше (30 % по сравнению с 7 %). Неоплаченные акции могут быть при необходимости востребованы, но обычно используются как гарантия при привлечении заемных средств на мировом кредитном рынке.

Банк специализируется на кредитовании производства (включая проектное финансирование), оказании технического содействия реконструкции и развитию инфраструктуры (включая экологические программы), инвестициях в акционерный капитал, особенно приватизируемых предприятий. Преимущественные сферы деятельности ЕБРР, в том числе в Азербайджане, — финансовый, банковский секторы, энергетика, телекоммуникационная инфраструктура, транспорт, сельское хозяйство. Большое внимание уделяется поддержке малого бизнеса. Как и другие международные финансовые институты, ЕБРР предоставляет консультативные услуги при разработке программ развития с целевыми инвестициями. Одна из стратегических задач ЕБРР — содействие приватизации, разгосударствлению предприятий, их структурной перестройке и модернизации, а также предоставление консультаций по этим вопросам.

Банк является самым большим зарубежным финансовым инвестором в Украине. Он инвестировал в Украину свыше 2,2 млрд дол., больше всего в финансовый сектор — 22 %, агропромышленный комплекс — 16 %, транспорт — 14 % и топливно-энергетический комплекс — 9 %.

Кроме того, ЕБРР и Кабинет Министров Украины подписали соглашение об увеличении инвестиций банка в течение 2007–2009 гг. в украинский государственный и муниципальный секторы.

Банк намеревается принять участие в развитии логистических центров «Укрпочты», цифрового телевидения в Украине и модернизации аэронавигационной системы. В энергетике он инвестирует проекты высоковольтных линий электропередач, а также строительство Каневс-

кой гидроаккумулирующей электростанции и реконструкцию распределительных сетей в Крыму. В нефтегазодобывающей отрасли вместе с компаниями НАК “Нефтегаз Украина”, ДП “Укртрансгаз” и АО “Укртранснефть” Банк примет участие в проектах установки новых компрессорных станций, реконструкции подземных газовых хранилищ, строительстве резервуаров на нефтяных терминалах и др.

В 2000-м финансовом году МБРР предоставил ссуды на сумму 10 918,6 млн дол., при этом самый большой объем кредитования (около 20 %) пришелся на программы в государственном секторе. По данным Всемирного банка, объем выделенных в 2000 г. ссуд был вдвое меньше, чем объем ссуд, предоставленных МБРР в течение двух предыдущих лет, когда объем кредитования стран в условиях финансовых кризисов 1997–1998 гг. вырос до рекордного уровня.

Эта система плодотворно сотрудничает с Международным банком реконструкции и развития. Начиная с 1993 г. заключены соглашения о ссудах на сумму около 3,5 млрд дол. Приоритетными направлениями инвестирования являются топливно-энергетический комплекс (50 %), коммунальная инфраструктура (26 %), поддержка органов государственной власти (12 %).

Международный банк экономического сотрудничества (МБЭС) учрежден странами — членами Совета Экономической Взаимопомощи 22 октября 1963 г. для осуществления многосторонних расчетов в переводных рублях, содействия экономическому сотрудничеству стран — членов СЭВ с другими государствами, выполнения их взаимных обязательств по товарным поставкам, укрепления плановой и расчетной дисциплины. Создание МБЭС было вызвано объективной необходимостью развития народного хозяйства и экономического сотрудничества заинтересованных стран [6].

Основным видом деятельности Банка являются расчеты и кредитование взаимного товарооборота стран-участниц. МБЭС проводил также операции в конвертируемых валютах на мировом валютном рынке (кредиты, депозиты, арбитраж). Банк пользовался доверием, имел широкую сеть банков-корреспондентов, в том числе крупнейших банков США, Великобритании, Франции, Германии, Японии, Швейцарии, Италии, а также центральных и внешнеторговых банков стран-членов. Банк осуществлял тесное сотрудничество с органами СЭВ: Секретариатом, Постоянными комиссиями по валютно-финансовым вопросам,

торговле, Комитетом по плановой деятельности. С участием Банка разрабатывались многие важные документы СЭВ по вопросам экономического и валютно-финансового сотрудничества стран — членов СЭВ и МБЭС.

Региональные валютно-кредитные и финансовые организации западноевропейской интеграции представляют собой составную часть ее институциональной структуры. Они преследуют цель укрепления интеграции и создания экономического и валютного союза (ЕС) в соответствии с Маастрихтским договором 1993 г., проведения согласованной политики по отношению к развивающимся странам, ассоциированным с ЕС. К основным региональным организациям ЕС относятся следующие.

Европейский инвестиционный банк (ЕИБ, Люксембург) предоставляет кредиты на срок 7–20 лет, а развивающимся странам — до 40 лет. Цель ЕИБ — развитие отсталых регионов стран ЕС, реконструкция предприятий, создание совместных хозяйственных объектов, развитие приоритетных отраслей.

Следует отметить, что для стабилизации мировой финансовой системы, урегулирования проблем внешней задолженности большую роль играют так называемые неформальные международные финансовые “организации”, т. е. организации, не имеющие правового статуса, счетов и других атрибутов. К ним относятся **Парижский** и **Лондонский** клубы кредиторов. При этом лишь Парижский клуб можно рассматривать как международный финансовый орган или форум межгосударственного уровня. Лондонский клуб создан коммерческими банками разных стран. Лондонский и Парижский клубы — это объединения кредиторов. Лондонский клуб объединяет 600 крупных западных банков-кредиторов. Парижский клуб объединяет 19 стран, являющихся государствами — кредиторами мира. В Мировом банке и МВФ некоторые решения принимаются с учетом условий этих групп — установление курс валюты между странами, продажа валютных резервов МВФ, условия предоставления кредита и т. п.

В процессе глобализации действия МФИ имели для всех стран мира как положительные, так и отрицательные последствия — внешние долги, финансовый кризис и т. д. Последний финансовый кризис все страны мира переживают уже в наше время. Этот кризис начался в США в связи с ипотечным кредитованием, а затем его последствия сказались на всех фондовых биржах и экономиках всех стран мира.

В связи с этим мировым финансовым кризисом XXI века лидеры 20 наиболее развитых стран мира (Австралия, Аргентина, Бразилия, Великобритания, Германия, Европейский Союз (который представляет общую позицию всех стран ЕС), Индия, Индонезия, Италия, Канада, Китай, Мексика, Россия, Саудовская Аравия, США, Турция, Франция, Южная Африка, Южная Корея и Япония), ВВП которых составляет 85 % общемирового богатства, МВФ и Мировой банк провели в Вашингтоне саммит, который назвали едва ли не вторым Бреттон-Вудсом и от которого ждали ответ на главный вопрос: как мир будет выходить из глобального экономического кризиса?

На саммите главным вопросом дискуссий было межгосударственное регулирование рынков капитала: регулирование кем и в какой мере?; как реформировать МВФ и Мировой банк, чтобы их решения имели еще более сильный вес в экономической политике развивающихся стран. Они должны играть роль не только “финансового насоса” для наполнения экономик денежными средствами, но и роль “жандарма” для регулирования экономических процессов, дабы предотвратить возможные сбои и намечающиеся кризисы.

Напомним, что Бреттон-Вудс — это была единая валютная система при фиксированном курсе валют. Однако сейчас плавающий курс валют (такая ситуация была в 1972–1973 гг.). Но речь идет несколько о другом. В настоящее время существуют единые финансовые потоки, идет глобальная финансовая работа, но нет единой *глобальной финансовой системы*. Транснациональные банковские и финансовые учреждения вышли из-под контроля, ими управляют и контролируют их национальные организации, а проблемы создаются в мировом масштабе. И вот потому сейчас пытаются создать *единую мировую финансовую систему*.

Понятно, что Украина и Азербайджан сегодня не являются игроками в процессе создания новой финансовой и политической конструкции мира. Но финансовый кризис в большей степени дал отрицательные последствия для экономики Украины, чем Азербайджана. Это прежде всего обусловлено большим объемом внешних долгов в банковском секторе, которые необходимо возвращать уже в текущем году.

Несмотря на сложную экономическую ситуацию, украинские власти обязаны четко отслеживать развитие мировой экономики, чтобы иметь возможность адекватно реагировать на изменения в мировой экономике и проводить внутренние экономические реформы.

Но для этого необходимо обязательно реформировать эту отрасль, привлечь инвестиции, модернизировать производственные технологии, обеспечить качественную переработку продукции.

Литература

1. Глушенко В. В., Чехунов В. Н. Финансы, инвестиции. — <http://vuzlib.net/beta3/html/1/1558/1611/>
2. Годовой отчет МВФ, 2007. — www.imf.org
3. Госкомитет статистики Азербайджана, 1997–2008.
4. Жук И. Н., Киреева Е. Ф., Кравченко В. В. Международные финансы: Учеб. пособие / Под общ. ред. И. Н. Жука. — Минск: БГЭУ, 2001. — 149 с.
5. Керимов Д., Оручов А., Керимов Т. Международные экономические организации. — Баку: Нурлан, 2008. — 212 с.
6. Красавина Л. Н. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. — М., 2001.
7. Макуха С. М. Україна в міжнародних економічних відносинах в умовах глобалізації. — Х.: Легас, 2003.
8. Міжнародна економіка / За ред. А. А. Румянцев. — К., 2003.
9. Міжнародна економіка: Підручник / За ред. А. П. Румянцев. — К.: Знання, 2006. — 479 с.
10. Рогач О. І., Філіпенко А. С., Шемет Т. С. Міжнародні фінанси: Підручник. — К.: Либідь, 2003.
11. World Investment report. — N. Y.: United National, 2000–2007.
12. UNCTAD, World Investment Report, 2007.
13. <http://usinfo.state.gov/journals/ites/0201/ijer/ifis-about.htm>
14. <http://www.ebrd.uz/pubs/factsh/country/ukrainer.pdf>
15. <http://www.imf.org/external/country/UKR/>
16. http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/Content/ukraine_russian
17. <http://www.bank.gov.ua>
18. http://www.azstat.org/publications/azfigures/2007/az/020.shtml#t20_6
19. http://abc.az/cgi-bin/wnews_one.cgi?id=18783&lang=
20. <http://www.delo.ua/news/economics/ukraine/info-47741.html>
21. http://ukrstat.gov.ua/control/ru/localfiles/display/operativ/operativ2007/zd/zd_rik/zd_r/pi_07r.html
22. <http://korrespondent.net/business/91759>
23. <http://oglyadach.com/news/2008/11/6/203824.htm>
24. <http://www.imf.org/external/index.htm>
25. <http://www.worldbank.org/html/extdr/backgrd/ibrd/>
26. <http://www.worldbank.org/ida/>
27. <http://www.ifc.org/>
28. <http://www.miga.org>
29. <http://www.worldbank.org/icsid/>
30. <http://www.imf.org/external/index.htm>

Оживлению инвестиционных процессов в стране в большой мере способствует интеграция с системой международных финансовых институтов. Изучение деятельности международных финансовых институтов дает правильный ответ при выборе источника финансирования. Рассматриваются формы, виды, проблемы, перспективы и состояние финансовых институтов в мировой экономике и их взаиморасчет с Азербайджаном и Украиной. Анализируются статистические показатели обеих стран в международном капитале.

Поожвавленню інвестиційних процесів у країні великою мірою сприяє інтеграція із системою міжнародних фінансових інституцій. Вивчення діяльності міжнародних фінансових інститутів дає правильну відповідь при виборі джерела фінансування. Розглядаються форми, види, проблеми, перспективи і стан фінансових інститутів у світовій економіці та їх взаєморозрахунок з Азербайджаном і Україною. Аналізуються статистичні показники обох країн у міжнародному капіталі.

To the revival of investment processes in a country integration with the system of international financial instituciy promotes in a large measure. The study of activity of international financial institutes gives correct answer pre choice of source financing. In the article forms, kinds, problems, prospects and state, are examined world finances and financial institutes in world an economy and their mutual settlement with Azerbaijan and Ukraine. The statistical indexes of both countries are analysed international capital.

Получена 30 января 2009 г.

ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З ВЕКСЕЛЯМИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 46–50

Розкрито механізм рефінансування дебіторської заборгованості підприємства шляхом використання вексельних операцій. Розглянуто найтипівіші у сучасних умовах операції комерційних банків з вексялями. Наведено переваги вексельних операцій для розвитку економіки.

Світова криза ліквідності призвела до дефіциту грошових ресурсів і підвищенню їх вартості. В Україні ситуація погіршується високою інфляцією та боротьбою уряду з нею шляхом стерилізації грошової маси. Це загрожує країні уповільненням розвитку економіки, оскільки банки різко скоротили обсяги кредитування промисловості, у тому числі у вигляді врахування векселів.

В умовах зменшення обігових коштів у підприємств оптимальним виходом є збільшення обороту векселів у розрахунках підприємств в рамках існуючого законодавства.

Проблеми розвитку окремих сегментів вексельного обігу, в тому числі операції банківських установ з вексялями в останні два-три роки, досліджували такі вчені-економісти, як Т. Б. Рудненко, О. В. Амеліна, О. В. Корольова-Казанська та ін. У своїх працях вони визначили значущість вексяля, розглядали його види і форми, встановили його місце на сучасному грошовому ринку. Проте в нинішніх умовах міжнародної інтеграції економіки України особливої уваги потребує аналіз операцій комерційних банків з вексялями, який відбиває рівень готовності господарюючих суб'єктів щодо максимального використання наявних фінансових інструментів задля забезпечення конкурентоспроможності підприємства на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Спробуємо розкрити основні переваги вексяля як фінансового інструменту для суб'єктів господарювання в умовах міжнародної інтеграції економіки України, в тому числі у зв'язку зі вступом до СОТ.

Незважаючи на велику кількість діаметрально протилежних думок щодо необхідності вексяля як фінансового інструменту, необхідно просто розглянути місце і значення вексяля в економіці України (табл. 1).

Упродовж останніх років частка векселів у загальному обсязі торгів на фондовому ринку України зберігається стабільно високою, що засвідчує нормальну реакцію ринку на цей фінансовий інструмент.

За даними Держкомстату, дебіторська та кредиторська заборгованість підприємств упродовж кількох років перевищувала розмір ВВП країни. Причому статистичні дані підтверджують, що питома вага простроченої заборгованості за товари, роботи, послуги, не оформленої вексялями, в кілька разів вища, ніж за вексялями, що свідчить про вищу платіжну дисципліну у вексельному обігу, яка забезпечується вексельним правом.

Потрібно зазначити, що, незважаючи на порівняно незначну кількість операцій з вексялями в господарському обороті України, деякі комерційні банки і надалі продовжують використовувати цей фінансовий інструмент з обоюдною вигодою як для банківської установи, так і для господарюючого суб'єкта.

Для банківської установи такі операції дають змогу розширити асортимент послуг, що пропонуються клієнту, також це є додатковим джерелом потенційних доходів банківської установи.

Для суб'єкта господарювання, який відчуває гостру потребу в обігових коштах, вексельні операції є чудовою можливістю підтримувати без-

Місце векселів на фондовому ринку України [5]

Показник	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
Обсяги торгів на фондовому ринку, млрд грн.	7,50	10,38	16,8	39,22	68,48	108,61	202,96	321,27	403,77	492,78	754,31
Частка векселів у загальних обсягах торгів на фондовому ринку, %	–	–	70	55	44	46	43	39	33	29	28
Обсяги торгів векселями на фондовому ринку, млрд грн.	–	0,48	11,8	21,57	30,13	50,00	88,07	125,34	133,12	142,23	212,64
Обсяги торгів векселями у ПФТС (вторинний ринок), млрд грн.	0,006	0,005	0,316	0,045	0,097	0,001	0	0	0	0	0
ВВП, млрд грн.	93,36	102,59	130,44	170,07	204,19	225,81	267,34	344,82	441,45	544,15	712,95

перервну діяльність, не втрачаючи значних сум обігових коштів.

Операції з векселями допомагають у здійсненні розрахунків з контрагентами підприємства без використання порівняно дорогих кредитних коштів, дають змогу оптимізувати виробничий і фінансові процеси та отримувати відстрочку податкових платежів, а при дефіциті ліквідних коштів — отримувати заборгованість до настання строку платежу за пред'явленими векселями.

Серед комерційних банків першої групи за класифікацією НБУ, які на сьогодні здійснюють активну діяльність з векселями, можна виокремити Укресімбанк, Укросоцбанк, Укрсіббанк, Приватбанк, Райффайзенбанк Аваль, Альфа-Банк, ВТБ-Банк, Брокбізнесбанк, ПУМБ, Надра Банк.

Така тенденція свідчить про те, що за умов гострої конкуренції на ринку банківських послуг, яка виникає внаслідок впливу процесу глобалізації на український банківський сектор, великі банківські установи країни намагаються розвиватися шляхом універсалізації, пропонуючи своїм клієнтам найрізноманітніші послуги, у тому числі операції з векселями.

Проаналізувавши перелік операцій з векселями, що пропонують на сьогодні комерційні банки, потрібно зазначити, що найтипівішими для більшості банківських установ України є врахування векселів, авальовання векселів, купівля-продаж векселів за дорученням клієнта, доміціляція векселів та інкасування векселів.

Причому треба відзначити, що поряд зі стандартними послугами щодо операцій з векселями банківські установи надають низку консалтингових послуг для клієнта, що пов'язані з вексельним законодавством.

Потрібно також відзначити, що за останні роки позитивної динаміки розвитку набуло сіль-

ське господарство, що пояснюється сталою тенденцією зростання цін на продукти харчування у світі в цілому. За даними Держкомстату, виробництво продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств за січень–вересень 2008 р. зросло на 15,1 %, у тому числі на сільськогосподарських підприємствах — на 35,0 %, у господарствах населення — на 4,0 %. Таку динаміку не могли не помітити комерційні банки, які почали активно співпрацювати із сільськогосподарськими підприємствами.

Так, Укросоцбанк останнім часом (2007–2008 рр.) пропонує здешевлення кредитних послуг для сільськогосподарських товаровиробників шляхом впровадження вексельної програми для аграріїв “Урожай”. Банк пропонує фермерам для закупівлі матеріально-технічних ресурсів (паливно-мастильних матеріалів, аграрної техніки та обладнання, запасних частин, посівних матеріалів, добрив, засобів захисту рослин та ін.) використовувати авальовані банком векселі як альтернативу традиційному кредитуванню. Зокрема, отримуючи кредитні послуги векселями, авальованими банком, клієнт зменшує свої витрати, оскільки комісія за аваль є нижчою за відсоткову ставку за кредитом навіть з урахуванням бюджетної компенсації, встановленої Кабінетом Міністрів України. Термін обігу векселів до 360 днів. Комісія за аваль векселя зазвичай не перевищує 0,5 % суми векселя на місяць (що становить близько 6 % річних). Причому векселі з авалем банку можуть бути враховані як обслуговуючим банком, так і банком-контрагентом. Вексельна форма розрахунків за матеріально-технічними ресурсами для аграрного виробництва може бути цікавою також для компаній-переробників і для експортерів-зернотрейдерів, що здійснюють товарне кредитування виробників сільськогосподарської продукції.

Так, для господарюючих суб'єктів, що здійснюють свою діяльність у різних галузях економіки, банківські установи можуть розробити індивідуальні вексельні програми, які враховували б усі особливості діяльності підприємства (фактори сезонності, контрагентів, період обігу грошових коштів). З метою заохочення клієнтів до подальшого використання вексельної форми розрахунків банківські установи пропонують гнучкі системи тарифних ставок, а також пропонують різноманітні бонуси для клієнтів.

Серед операцій з векселями, які на сьогодні пропонуються комерційними банками господарюючим суб'єктам, на особливу увагу заслуговують операції авалювання як одні з найзапитаніших клієнтами.

Авалювання векселів означає прийняття банком зобов'язання оплатити вексель повністю або частково за одну із зобов'язаних за векселем осіб (як правило, за особу, яка видала вексель — векселедавець) у разі несплати векселя платником у строк. Аваліст (банк) бере на себе таку ж відповідальність, як і особа, зобов'язання якої він забезпечив.

Операція авалювання товарних векселів дає можливість підприємству, що виписує вексель, отримати відстрочку щодо оплати отриманих товарів, виконаних робіт, наданих послуг і надати контрагенту-постачальнику гарантію щодо оплати векселя у визначений строк. Основною перевагою розрахунків з використанням авалюваних векселів є те, що підприємство отримує товар, не вилучаючи власні кошти з обороту.

Авалювання векселів банком значно підвищує ліквідність таких векселів та їх ринкову вартість і дає змогу власнику авалюваного векселя у разі потреби у грошових коштах звернутися до банку-аваліста з пропозицією про врахування векселя та отримати грошові кошти раніше дати погашення векселя. При цьому процедура прийняття рішення щодо врахування векселя буде значно швидшою, а відсотки нижче, ніж за отримання кредиту.

Авалювання векселів комерційним банком є обов'язковою умовою законодавчих і нормативних актів при оформленні *податкових векселів*, виданих в оплату податку на додану вартість при митному оформленні товарів, що ввозяться на територію України, а також податкових векселів, виданих в оплату акцизного збору при переробленні етилового спирту.

Використання податкових векселів, авалюваних банком, при розмитненні імпортованих товарів дає змогу підприємству, яке виписує такий век-

сель, отримати відстрочку у сплаті податку на додану вартість на строк від 30 до 180 днів (залежно від виду товарів) і провести подальший взаємозалік зобов'язань з державним бюджетом у випадку, якщо підприємство має суми непогашеного бюджетного відшкодування.

Використання податкових векселів, авалюваних банком, при сплаті акцизного збору під час перероблення етилового спирту надає змогу підприємствам — виробникам алкогольних напоїв отримати відстрочку щодо сплати акцизного збору на 90–180 днів.

Якщо спирт використовується підприємствами, які мають пільгові ставки зі сплати акцизного збору (фармацевти, парфумери та ін.), податкові векселі виписуються на різницю між повною та пільговою сумою акцизного збору та є гарантією цільового використання спирту, а після підтвердження цільового використання не потребують погашення грошовими коштами.

Згідно з оприлюдненими даними, один з найбільших банків України — АКБ “Укрсоцбанк” у 2007 р. прийняв на обслуговування за гарантійними і кредитними операціями майже 8 тис. векселів, що на 25 % більше, ніж у 2006 р.

Так, загальний обсяг вексельних послуг, наданих Укрсоцбанком у 2007 р., перевищив 1 млрд грн, що на 18 % більше показника 2006 р., зокрема:

- авалювано векселів на суму 821 млн грн, що на 17 % вище показника 2006 р.;
- враховано векселів (зокрема, РЕПО) на суму 249 млн грн, що на 66 % вище показника 2006 р.

Така динаміка наочно демонструє попит серед господарюючих суб'єктів на окремі види вексельних операцій комерційних банків.

При цьому особливі уваги потребує тарифна сітка комерційних банків на послуги щодо авалювання. Так, у класичному своєму вигляді вона знаходиться у певних межах (табл. 2) для клієнтів банківської установи, що значно менше порівняно із кредитними коштами.

Необхідно відзначити також той факт, що оскільки з 2008 р. Україна є членом СОТ, то економія господарюючими суб'єктами на кредитуванні є вагомою складовою конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках. Адже відомо, що у розвинених країнах світу ставки за кредитами для суб'єктів господарювання є значно нижчими, ніж в Україні, що дає змогу іноземним виробникам здешевлювати собівартість продукції.

Розрахунок вартості вексельного поручительства для клієнтів банку [4]

Період, місяців	Комісійна винагорода, % суми вексельного поручительства			
	Забезпечення — депозит	Клас А	Клас Б	Клас В
1	0,10	0,26	0,30	0,45
2	0,20	0,52	0,60	0,90
3	0,30	0,78	0,90	1,35
4	0,40	1,04	1,20	1,80
5	0,50	1,30	1,50	2,25
6	0,60	1,56	1,80	2,70

Серед комерційних банків України, які на сьогодні порівняно широко використовують операції авалування векселів суб'єктів господарювання, є такі:

- серед банків першої групи за класифікацією НБУ — Укрексімбанк, Приватбанк, Альфа-Банк, ВТБ-Банк, Райффайзенбанк Аваль, Укрсоцбанк, ПУМБ, Укрсиббанк;
- серед банків другої групи за класифікацією НБУ — Родовід Банк, Банк “Південний”.

На сьогодні ці комерційні банки пропонують своїм клієнтам широкий вибір вексельних програм і послуг, які істотно спрощують розрахунки з дебіторсько-кредиторською заборгованістю і відкривають можливості додаткового фінансування.

Потрібно також відзначити, що, за різними оцінками, обсяг ринку банківського авалування на початок 2008 р. становив близько 4 млрд грн, що складало близько 1 % суми кредитного портфеля банківської системи України.

На жаль, внаслідок законодавчих обмежень урядом щодо використання податкових векселів у господарському обороті України спостерігається тенденція щодо зниження обсягів авальованих векселів комерційними банками.

На підставі викладеного можна перелічити основні потенційні можливості векселя як фінансового інструменту для розвитку економіки:

- залучення суб'єктами господарювання з внутрішнього ринку додаткових обігових коштів;
- зниження вартості ресурсів, залучених за допомогою векселів;
- розвиток виробництва і бізнесу за рахунок реалізації вексельних програм;
- зниження обсягів дебіторсько-кредиторської заборгованості шляхом оформлення її векселями, що одночасно збільшує оборот-

ні кошти суб'єктів господарювання, оскільки векселі відразу можуть використовуватися для розрахунків, а також прискорює рух капіталу;

- збільшення кредитного рейтингу (вартості підприємства, компанії) за рахунок зменшення обсягів і прискорення оборотності його дебіторсько-кредиторської заборгованості;
- створення позитивного інвестиційного іміджу (кредитної історії) при публічній відкритій реалізації вексельних програм та ін.

Таким чином, на сьогодні доводиться констатувати про незадовільний стан вексельного обігу в Україні. Серед основних причин такого стану є низький рівень володіння вексельним правом учасників вексельного обігу в Україні (законодавчих органів, векселедавців і векселеутримувачів, податкових органів, суддів), негативний імідж векселів, який сформований здебільше під впливом корупційних вексельних схем державних структур, зокрема Національного диспетчерського центру Міненерго (НДЦ) (енергетичні векселі) та Укрспецфіну (казначейські векселі), які завдали досить серйозних матеріальних збитків у першому випадку економіці, а в другому — Державному бюджету України.

Водночас недоцільною, з економічної точки зору, на даному етапі розвитку країни виглядатиме відмова держави від використання ефективного фінансового інструменту, яким сьогодні є вексель. Сподіваємося, що вказані операції з векселями, у тому числі банківських установ, набудуть подальшого розвитку, що сприятиме планомірному розвитку базових галузей народного господарства України.

Література

1. Офіційний сайт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України. — <http://www.ssmc.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Державної комітету статистики України. — <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Міністерства економіки України. — <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Офіційний сайт АКБ "Укрсоцбанк". — <http://www.usb.com.ua/>
5. Рудненко Т. Б. Как избежать проблем при работе с активами венчурных фондов: Векселя // Управління активами: професіоналізм та відповідальність: Матеріали конф. УАІБ. — Київ, червень 2008 р. — К., 2008. — С. 12.

Надійшла 23 січня 2009 р.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 51–54

Розглянуто основні принципи системи оцінювання ефективності менеджменту торговельного підприємства, їх відмінності та особливості. Охарактеризовано поняття результативності та результату.

Сучасна методологія оцінювання будь-якої практичної діяльності, у тому числі управлінської, базується на різних системах такого оцінювання. Наведемо основні системи такого оцінювання:

- система оцінювання результативності діяльності;
- система оцінювання економічності діяльності;
- система оцінювання ефективності діяльності;
- система оцінювання якості діяльності.

У сучасній літературі з питань менеджменту ці системи оцінювання управлінської діяльності дуже часто змішуються між собою як за сутністю поняття, так і за методологічними принципами здійснення. Тому з'ясуємо найважливіші сутнісні характеристики і відмінності кожної з цих систем оцінювання управлінської діяльності.

Однією з таких систем оцінювання управлінської діяльності є система оцінювання її результативності. В її основу покладено вимірювання результату управлінської діяльності як наслідку реалізації відповідних управлінських рішень, спрямованих на досягнення цілей організації (підприємства). В сучасній літературі термін “результат” часто визначається терміном “ефект”, які розглядаються як тотожні [12, 31; 14, 791; 18, 574].

Сучасні методологічні принципи оцінювання результативності управлінської діяльності базуються на теорії “Управління за цілями”, згідно з якою, таке оцінювання має передусім з'ясувати — якою мірою результати менеджменту відповідають визначеним цілям. Відомі американські

науковці С. Роббінз і М. Коултер визначають поняття “результативність” наступним чином: “Результативність [effectiveness] — показник, що відображає, наскільки організації вдалося досягти поставлених цілей [15, 37]. Як об'єкт оцінювання управлінської діяльності поняття “результат” ширше характеризує Г. В. Атаманчук: “Управління завжди здійснюється в ім'я досягнення певних цілей, вирішення актуальних завдань, які, в кінцевому рахунку, визначаються в отриманих результатах практичної реалізації управлінських рішень і дій суб'єктів управління” [2, 374].

Водночас у сучасній літературі з питань менеджменту поняття його результативності (як міри досягнення цілей) дуже часто підміняється поняттям його ефективності. Такий підхід можна побачити у працях В. Н. Зінов'єва та І. В. Зінов'єва: “Міра ефективності має характеризувати ступінь досягнення цілей” [6, 285]; М. Армстронга та А. Барона: “Ефективність роботи слід визначати як результати діяльності, оскільки він пов'язаний зі стратегічними цілями організації” [1, 12]; Г. В. Осовської та О. А. Осовського: “Система виміру ефективності підприємства відображає, з одного боку, рівень досягнення його інтересів і цілей, а з іншого — його внесок у досягнення цілей соціальної системи більш високого рівня” [14, 785]; Л. І. Ушвицького: “Ефективність у загальному вигляді — результативність чогонебудь” [13, 383]; Т. І. Ніколаєвої: “Ефективність або результативність управління має визначатись за досягненням кінцевої мети” [12, 31]. Такий підхід ми вважаємо помилковим, оскільки поняття “ефективність” (як буде визначено далі) має інші характеристики.

Розглядаючи систему оцінювання результативності управління, слід зазначити, що деякі науковці характеризують поняття “ефект “тільки в його позитивному значенні, тобто “як користь, що здобута внаслідок людських зусиль”. Таку точку зору висловлює, зокрема, Г. В. Атаманчук, який зазначає наступне: “Нема ефекту від будь-якого виду людських зусиль, якщо вони не дають приросту матеріальної або духовної продукції” [2, 392]. Ми вважаємо, що результативність управлінської діяльності повинна оцінюватися за показниками не тільки позитивного, а й негативного ефекту (зокрема, збитку, що отриманий в певному періоді, коли мета щодо досягнення певного рівня прибутку не була реалізована менеджментом).

Важливою системою оцінювання управлінської діяльності є система оцінювання її *економічності*. Таке оцінювання базується на визначенні розміру витрат ресурсів при досягненні певних цілей менеджменту і має забезпечувати реалізацію принципу економічності управлінської діяльності. З нашої точки зору, найбільш чітко поняття “економічність “визначено у праці Т. І. Ніколаєвої, яка формулює його наступним чином: “Економічність управління – це міра витрат (трудових, матеріальних, фінансових та інших ресурсів) для досягнення мети” [12, 32]. Аналогічні за змістом формулювання цього поняття пропонують В. А. Білошапка та І. О. Нудьга [3, 37], А. А. Брасс [4, 7], В. Р. Веснін [5, 11] та деякі інші науковці.

Водночас необхідно тут зазначити, що окремі економісти не вбачають відмінності між поняттями “економічність” та “ефективність” управлінської діяльності, розглядаючи їх як тотожні. Приклади такого ототожнення понять можна зустріти у працях В. Г. Кандалінцева: “Ефективна діяльність – це діяльність, що не споживає зайвих ресурсів. Ефективність – показник, що характеризує здатність організації контролювати витрати” [7, 220]; Л. І. Лукічової: “Ефективність менеджменту полягає у здатності управляти з найменшими витратами” [10, 7]; Л. І. Ушвицького: “Під ефективністю заходів, здійснених в межах прийнятого рішення, розуміють вимір витрат на їх організацію і проведення” [13, 385]; Г. В. Осовської та О. А. Осовського: “Економічна ефективність обслуговування визначається найчастіше як економія бюджетних коштів, які використовуються у процесі виконання робіт” [14, 784] та ін. Таке ототожнення ми теж вважаємо помилковим.

Найбільш узагальнену характеристику управлінської діяльності дає змогу отримати система оцінювання її *ефективності*. Така система оцінювання інтегрує в собі такі характеристики цієї діяльності, як її результативність та економічність, поєднуючи їх між собою через відповідне співвідношення. Визначення поняття ефективності управлінської діяльності як співвідношення її результатів і витрачених ресурсів міститься у працях багатьох науковців. Як приклад такого визначення можна навести формулювання поняття ефективності управлінської діяльності у праці С. П. Кукури: “Ефективність управління визначається на основі співвідношення результатів діяльності підприємства та використаних для їх отримання ресурсів” [8, 121], або у ширшому тлумаченні – у праці О. А. Кулагіна: “Ефективність – це найбільш узагальнена властивість будь-яких цілеспрямованих процесів (операцій), яка визначається через поняття “мета операції” та має об’єктивний вираз у ступені досягнення цієї мети і витрат ресурсів і часу” [9, 19]. Аналогічні за змістом визначення поняття ефективності управлінської діяльності можна знайти у наукових працях В. Р. Весніна [5, 11], І. І. Мазура, В. Д. Шапіро, Н. Г. Ольдерогге [11, 176], С. Робінза і М. Коултера [15, 36], О. Д. Сердюка [16, 413], Ф. І. Хміля [18, 575] та ін.

Враховуючи те, що ефективність менеджменту є основним об’єктом нашого дослідження, визначимо докладніше основні характеристики цього поняття.

1. Відзначимо, що поняття “ефективність менеджменту” є найбільш узагальненим для оцінювання управлінської діяльності, оскільки воно інтегрує в собі характеристики як її результативності, так і її економічності.

2. Поняття “ефективність менеджменту” оцінює тільки такі кінцеві результати управлінської діяльності, що спрямовані на реалізацію визначених цілей організації (підприємства). Всі проміжні результати цієї діяльності у процесі такого оцінювання не враховуються (певні проміжні результати можуть бути визначені лише у процесі пошуку резервів підвищення кінцевої ефективності управління).

3. Це поняття оцінює витрати тільки таких ресурсів, що були спрямовані на досягнення конкретних результатів (а не всі витрати цих ресурсів у дослідженому періоді). Інакше кажучи, за змістом і обсягом витрати ресурсів повинні чітко кореспондувати із конкретним кінцевим результатом управлінської діяльності, тобто не

тільки результати, а й витрати ресурсів повинні носити цільовий характер. Крім того, у витрати в кожному випадку повинні включатися всі види у повному комплексі, а не тільки такі, що визначаються системою бухгалтерського обліку підприємства. Ці витрати, які теорією організації визначаються терміном “економічні витрати”, повинні враховувати витрати праці власників підприємства, витрати з використання у виробничих цілях власного автотранспорту та ін.

4. Як результати управлінської діяльності, так і витрати ресурсів, що задіяні на досягнення цих результатів, повинні визначатися тільки відповідними кількісними показниками. Пропозиція окремих науковців визначати ефективність управління не тільки кількісними, а й якісними показниками [13, 499; 17, 11] уявляється нам помилковою — система оцінювання якості управління носить самостійний характер, тобто існує паралельно із системою оцінювання її ефективності. Такі кількісні показники оцінки повинні носити переважно вартісний характер, тобто визначатись у грошовій формі.

5. Оцінка ефективності управлінської праці повинна враховувати фактор часу. Це врахування пов'язане з двома аспектами. Перший аспект передбачає врахування фактора часу як одного з видів ресурсів, що витрачаються у процесі реалізації управлінських рішень — цей аспект висвітлюється у працях Г. В. Атаманчука [2, 338], В. А. Белошапки та І. О. Нудьги [3, 37], В. Р. Весніна [5, 12], О. А. Кулагіна [9, 18–19], Т. І. Ніколаєвої [12, 21]. Другий аспект передбачає одновимірність результатів і витрат у часі, тобто приведення їх вартісних показників до єдиного виміру часу — цей аспект в літературі з проблем менеджменту практично не висвітлюється. Таке зіставлення повинно здійснюватися за методичним інструментарієм оцінювання вартості грошей у часі, що широко розглядається в літературі з фінансів підприємства.

З урахуванням розглянутих основних характеристик пропонуємо визначити поняття “ефективність менеджменту” наступним чином: “Ефективність менеджменту являє собою найбільш узагальнену систему оцінювання управлінської діяльності, яка визначається шляхом співвідношення кінцевих результатів цієї діяльності, спрямованої на реалізацію визначених цілей та витрат

усього комплексу ресурсів, що задіяні на досягнення цих результатів, визначених переважно у вартісній (грошовій) формі і зіставлених між собою у часі”.

Література

1. Армстронг М., Барон А. Performance management. Управление эффективностью работы: Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Hippo Publ., 2007. — 384 с.
2. Атаманчук Г. В. Управление: сущность, ценность, эффективность: Учеб. пособие. — М.: Академ. проект: Культура, 2006. — 544 с.
3. Белошапка В. А. На пути к эффективному менеджменту: живая модель управленческой деятельности. — К.: Агентство “Стандарт”, 2005. — 198 с.
4. Брасс А. А. Менеджмент: основные понятия, виды, функции: Пособие. — Минск: ООО “Мисанта”, 2002. — 211 с.
5. Веснин В. Р. Менеджмент: Учебник. — 3-е изд. — М.: ТК “Вел”; “Проспект”, 2007. — 512 с.
6. Зиновьев В. Н., Зиновьева И. В. Менеджмент: Учеб. пособие. — М.: Узд. торг. корпорация “Дашков и К”, 2007. — 480 с.
7. Кандалицев В. Г. Сбалансированное управление предприятием: Учеб. пособие. — М.: КНОРУС, 2006. — 224 с.
8. Кукура С. П. Теория корпоративного управления. — М.: ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2004. — 478 с.
9. Кулагин О. А. Принятие решений в организациях: Учеб. пособие. — СПб.: Издат. дом “Сентябрь”, 2001. — 148 с.
10. Лукичева Л. И. Управление организацией: Учеб. пособие. — М.: Омега-Л, 2006. — 360 с.
11. Мазур И. И., Шапиро В. Д., Ольдерогге Н. Г. Эффективный менеджмент: Учеб. пособие / Под общ. ред. И. И. Мазура. — М.: Высш. шк., 2003. — 555 с.
12. Николаева Т. И. Менеджмент в торговле: Учеб. пособие. — М.: КНОРУС, 2006. — 320 с.
13. Основы теории управления: Учеб. пособие / Под ред. В. Н. Парахиной, Л. И. Ушвицкого. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 560 с.
14. Осовська Г. В., Осовський О. А. Менеджмент організації: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2005. — 860 с.
15. Роббинз С., Коултер М. Менеджмент: Пер. с англ. — 8-е изд. — М.: Издат. дом “Вильямс”, 2007. — 1056 с.
16. Сердюк О. Д. Теорія і практика менеджменту: Навч. посіб. — К.: Професіонал, 2004. — 432 с.
17. Урубков А. Р. Курс МВА по оптимизации управленческих решений. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 176 с.
18. Хміль Ф. І. Основи менеджменту: Підручник. — К.: Акад. вид-во, 2003. — 608 с.

Розглянувши різноманітні системи оцінювання управлінської діяльності, ми встановили, що система оцінювання ефективності менеджменту торговельного підприємства є складною, багатофакторною, динамічною системою, визначеною відповідними цілями.

Рассмотрев различные системы оценки эффективности управленческой деятельности, мы установили, что система оценки эффективности менеджмента торгового предприятия является сложной, многофакторной, динамичной системой, определенной соответствующими целями.

Having analyzed different systems of management activity value it should systems value effectiveness of trade company is complicated and multifactorial dynamic the system defined by equal goals.

Надійшла 16 січня 2009 р.

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА, МЕХАНІЗМ І СТРУКТУРА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 55–65

Розглядається ризик-менеджмент як сучасна наука стратегічного управління в банківському бізнесі, основні принципи й положення цієї науки, її цілі й переваги, можливості адекватного застосування в різних практичних умовах.

Родоначальником науки управління ризиками вважаються США. Саме в цій країні наприкінці 50-х років ХХ ст. вперше почали застосовувати термін “ризик-менеджмент”, а згодом користуватися складними вимірниками фінансового ризику.

Становлення ризик-менеджменту як точної науки припадає на 1973 р. Цей рік був відзначений трьома важливими подіями: скасуванням Бреттон-Вудської системи фіксованих валютних курсів, початком роботи Чиказької біржі опціонів, публікацією Блеком, Шоулзом і Мертоном знаменитої формули оцінки опціонів.

Перехід до системи вільно плаваючих валютних курсів у більшості розвинених країн став сильним стимулом до кількісного виміру та управління валютними і процентними ризиками, а підхід Блека і Шоулза був прийнятий як теоретична основа для оцінювання та управління всіма видами ринкових ризиків [16, 571].

Виникнення ризик-менеджменту як нової філософії стратегічного управління в банківському бізнесі було спричинено дією цілої низки факторів і тенденцій, які радикально змінили підходи до управління ризиками. До них, зокрема, належать глобалізація світової економіки; зростання ролі і значення фінансових ринків; досвід невдалого управління банками у кризових ситуаціях; розвиток ринку похідних; вимоги регулюючих органів; інформаційно-технологічний розвиток та ін.

За останні тридцять років банківський ризик-менеджмент пройшов у своєму розвитку чотири “якісних стрибки”, пов’язаних з появою і поширенням нових підходів до оцінювання основних видів фінансових ризиків [17, 19–22; 16, 571].

До 90-х років ХХ ст. управління банківськими ризиками здійснювалось лише на рівні окремих осіб, які керували портфелем, трейдерів (мікро-ризик-менеджмент) або в якості додаткової функції відділу стратегічного планування або казначейства.

Отримані оцінки ризиків були неоднорідними і не могли бути зіставлені одна з одною. При такому підході неможливо було інтегрувати отримані результати.

З настанням нового тисячоліття став застосовуватись інший підхід — “зверху вниз”, який полягає в орієнтуванні службовців і менеджерів усіх рівнів на ризик-менеджмент. При такому підході стало можливим отримати оцінки, які можна зіставити з усіх видів фінансового ризику та агрегувати їх.

Для означення цієї нової моделі ризик-менеджменту часто використовують як рівнозначні такі терміни, як *комплексний ризик-менеджмент*, *інтегрований ризик-менеджмент*, *стратегічний ризик-менеджмент*, *ризик-менеджмент у рамках усієї банківської установи*, *ризик-менеджмент банку*.

Хоча ризик-менеджмент — порівняно новий напрям у теорії і практиці менеджменту, але він почав впевнено посідати своє місце серед сучасних методів управління бізнесом. Про це, зокрема, свідчить неухильне збільшення кількості статей, книжкових видань, у тому числі підручників, у яких розглянуто проблеми управління ризиками [8; 16; 17], поява різноманітних освітніх програм з цієї тематики.

На сьогодні в науково-методологічній літературі відсутнє єдине визначення поняття “ризик-менеджмент”. Для того щоб з’ясувати сутність

цього поняття, дослідимо основні підходи щодо його трактування і на основі їх синтезу надамо власне визначення поняття “ризик-менеджмент комерційного банку”.

Національний банк України під поняттям “управління ризиками” (ризик-менеджмент) розуміє процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, оцінює їх величину, здійснює їх моніторинг, контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв’язки між різними категоріями ризиків [4; 6; 8; 11].

На думку Л. М. Тепмана, “ризик-менеджмент представляє систему оцінки ризику, управління ризиком і економічними (точніше, фінансовими) відносинами, що виникають в процесі цього управління, і включає стратегію і тактику управлінських дій”.

Російський вчений Н. В. Хохлов вважає, що “управління ризиком (або ризик-менеджмент) — синтетична наукова дисципліна, яка вивчає вплив на різні сфери діяльності людини випадкових подій, які спричиняють фізичний і матеріальний збитки. Точніше було б говорити про управління ризиком не як про науку, а як про методологію з власним набором термінів, класифікацією, єдиним підходом до аналізу різних ризиків” [14, 5].

Г. В. Чернова відзначає: “У світовій і вітчизняній спеціальній літературі поняття управління ризиками (ризик-менеджмент) використовується в широкому і вузькому сенсах. У широкому сенсі управління ризиком (ризик-менеджмент) — це мистецтво і наука про забезпечення умов успішного функціонування будь-якої виробничо-господарської одиниці в умовах ризику. У вузькому сенсі управління ризиком (ризик-менеджмент) являє собою процес розроблення і впровадження програми зменшення будь-яких збитків, що випадково виникають” [15, 6–7].

В. М. Гранатуров дає наступне визначення: “Управління ризиком можна охарактеризувати як сукупність методів, прийомів і заходів, які дають змогу певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходи для усунення або зниження негативних наслідків настання таких подій” [3, 29].

В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний, О. Д. Шапаров зазначають: “Управління ризиком покликане забезпечити оптимальне співвідношення прибутку (приросту ринкової вартості) та ризику, його прийнятний (допустимий) рівень” [2, 119].

Б. А. Райзберг із соавторами пропонує управління ризиком визначати як “діяльність підпри-

ємства, фірми, банку, спрямовану на зменшення можливих втрат, зумовлених ризиками” [12, 350].

Н. О. Поморіна вважає, що в сучасній банківській практиці зміст понять “фінансовий менеджмент банку”, “управління пасивами і активами”, “управління ресурсами банку”, “управління банківськими ризиками”, “ризик-менеджмент” є за своєю суттю синонімами [10, 15].

А. О. Старостіна та В. А. Кравченко у навчальному посібнику “Ризик-менеджмент: теорія та практика” [13, 10], спираючись на розробки Міжнародного комітету стандартизації і низку міжнародних організацій, що об’єднують фахівців з ризик-менеджменту, дають таке визначення цієї категорії: “Ризик-менеджмент — це управління організацією в цілому або окремими її підрозділами з урахуванням факторів ризику (тобто випадкових подій, що впливають на організацію) на основі особливої процедури їх виявлення й оцінки, а також вибору і використання методів нейтралізації наслідків цих подій, обміну інформацією про ризики і контролю результатів застосування цих методів”.

Як бачимо, немає однозначності у трактуванні ризик-менеджменту. Крім того, більшість авторів ототожнюють поняття “ризик-менеджмент” та “управління ризиком”. Причину цього, на нашу думку, слід шукати в лінгвістичній площині, оскільки при застосуванні іноземних термінів у вітчизняній практиці їх переклад на українську мову або не здійснювався зовсім (наприклад, *management* — менеджмент, *risk-management* — ризик-менеджмент), або при перекладі не завжди обґрунтовано враховували специфіку термінології.

У міжнародній практиці під ризик-менеджментом розуміють “узгоджену діяльність щодо управління організацією та її контролю з урахуванням ризику” [19]. Для зручності в англійській мові замість довгого визначення “управління з урахуванням ризику” використовують “ризик-менеджмент”. При перекладі *risk-management* трансформувався в управління ризиками, це й поклало початок плутанині, бо як можна керувати в принципі некерованими подіями чи обставинами [13, 9]. Взагалі цим терміном можна користуватись, але при цьому варто завжди пам’ятати, що це не безпосереднє управління ризиками, а керування установою з урахуванням ризику.

Банківський ризик-менеджмент входить до ширшої та історично тривалішої сфери ризик-менеджменту — теорії прийняття рішень. Він

являє собою дисципліну на стику статистики, дослідження операцій, економіки, банківництва і психології. Головна особливість, яка виділяє банківський ризик-менеджмент — це використання об'єктивних ринкових цін як головний метод оцінювання різних видів ризику. “Ринковий” підхід дає більш точні оцінки і результати, ніж традиційна теорія прийняття рішень, яка базується здебільше на експертних судженнях. Це значно наблизило банківський ризик-менеджмент до точних наук, хоча його зв'язок із суспільними дисциплінами — економікою і психологією — зберігає в ньому значну долю мистецтва.

З наукової точки зору ризик-менеджмент становить собою науку, що вивчає проблеми управління банківськими ризиками. Важливість і значущість систематизованих наукових знань про управління ризиками визначається тим, що вони дають змогу вчасно та якісно управляти поточною діяльністю банківської установи, прогнозувати можливі варіанти розвитку подій і відповідно з цим розробляти стратегію і тактику функціонування комерційного банку, грамотно здійснювати постановку цілей і завдань.

Як явище ризик-менеджмент є цілеспрямований, планомірний вплив на об'єкт управління з боку суб'єкта управління.

Як процес ризик-менеджмент включає в себе низку послідовних функцій.

Як система ризик-менеджмент являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, таких як люди, інформація, структура та ін.

Ризик-менеджмент можна розглядати як мистецтво, яке спирається на концепції, закони, принципи і методи, що лежать в його основі. Такий підхід ґрунтується на тому, що будь-яка фінансово-кредитна установа, як об'єкт управлінської діяльності, є сукупністю складних соціально-технічних систем, на функціонування яких впливає багато численних зовнішніх і внутрішніх факторів.

Часто поняття “ризик-менеджмент” асоціюється з людьми, чия робота полягає в координації зусиль всього персоналу банку для досягнення цілей функціонування.

Ґрунтуючись на викладеному вище, ризик-менеджмент комерційного банку можна визначити як один із основних напрямів сучасного банківського менеджменту, що вивчає проблеми управління установою банку в цілому або окремими її підрозділами з урахуванням ризик-факторів, в коло яких входить створення ефективної системи управління ризиками, елементи якої взаємодіють

за затвердженими правилами і в узгодженій послідовності (схемі), спираючись на певні концепції, закони, принципи і методи.

Тепер зупинимося докладніше на кожному з напрямів.

Характеризуючи ризик-менеджмент з наукової точки зору, важливо визначитися з метою і завданнями управління ризиками.

Мета ризик-менеджменту в рамках усього банку — забезпечення максимальної ефективності управління з урахуванням факторів невизначеності, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення комерційним банком своїх цілей. Пріоритетом при цьому є забезпечення фінансової стійкості і стабільності банківської установи; створення, захист і збільшення багатства акціонерів банку.

Основні завдання ризик-менеджменту як науки:

- з'ясування природи управлінської праці у сфері ризикології;
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків в управлінських процесах;
- виявлення умов, за яких спільна праця виявляється найефективнішою.

Переваги ризик-менеджменту полягають у наступному:

а) є основою для підвищення ефективності стратегічного планування;

б) дає змогу уникати вартісних несподіванок;

в) поліпшує ефективність діяльності комерційного банку;

г) дає можливість оптимально використовувати ресурси;

д) сприяє більшій відкритості діяльності керівництва і поліпшує комунікації;

е) забезпечує вище керівництво стислим оглядом головних ризиків, а також відомостями про ресурси, які виділені для впливу на високі ризики;

є) дає менеджерам ефективну і послідовну методологію вивчення ризиків;

ж) покращує ведення обліку комерційним банком;

з) орієнтує топ-менеджмент на використання факторів ризик-можливостей для підвищення вартості банку.

Ризик-менеджмент передбачає дотримання таких основних принципів: зваженість, участь, безперервність, обережність.

Принцип зваженості означає, що серед різноманітних альтернативних варіантів банку необхідно обрати такий, що забезпечував би опти-

мальне співвідношення між ризиком і дохідністю відповідно загальної стратегії банку.

Принцип участі полягає в обов'язковому залученні у процес управління ризиками керівників департаментів, підрозділів, спеціалістів, а також фінансових служб.

Принцип безперервності полягає в тому, що управління ризиками здійснюється поетапно і не повинно перериватись, оскільки постійно змінюються стан банку та стан його клієнтів і контрагентів, відбуваються цінові зміни на фінансових і товарних ринках. Тому необхідно постійно відстежувати рівень можливих ризиків та їх вплив на очікувані результати діяльності банку.

Принцип обережності зумовлений тією обставиною, що ризики оцінюються в умовах невизначеності і динамічності фінансових ринків, при цьому враховуються певні допущення, пов'язані з вірогідним характером ризику. Кожна проведена банком операція несе в собі ризик і повинна бути супроводжена проведенням операції, що хеджує, страхує або обмежує ризик цієї операції (проведення операцій з деривативами, формування резервів, контругоди та ін.).

Будучи управлінським процесом, ризик-менеджмент припускає проходження відповідних рівнів залежно від часових горизонтів: стратегічний, тактичний, оперативний. Кожному з рівнів відповідають свої операції, за кожний з рівнів відповідають різні підрозділи.

Стратегічне управління передбачає здійснення підготовки і затвердження загальної стратегії розвитку банку на Раді директорів, спільно із підрозділом ризик-менеджменту, визначає загальну позицію банку відносно ризику і конкретні позиції щодо кожного з ризиків. Стратегія ризик-менеджменту включає правила, на підставі яких ухвалюються пошукові рішення і способи вибору варіанта рішення.

Тактика управління — це конкретні методи і прийоми для досягнення поставлених цілей в певних умовах функціонування об'єкта управління. Крім того, цей процес припускає поділ на кілька субпроцесів з управління кожним з видів ризиків і синергетичним ефектом їх взаємного впливу. Тактичним управлінням займаються підрозділ ризик-менеджменту, казначейство, для яких розробляються "правила гри", що забезпечують стабільне положення банку щодо ризиків. Цими підрозділами здійснюється контроль над сукупним ризиком банку в межах середньострокового тимчасового горизонту виходячи з ці-

льових установок з рівня ризику, закріпленого в політиці банку.

Оперативне управління ризикам здійснюється на рівні кредитних підрозділів, служби ділінгу і підрозділів, що здійснюють управління кредитно-інвестиційним портфелем, що відповідають за тактичне управління.

Таким чином, враховуючи багатогранність поняття ризик-менеджменту, його можна розглядати з різних позицій: як галузь наукових знань, як явище, як процес, як систему, як мистецтво, як категорію людей, зайнятих управлінською працею, або орган управління.

Характеризуючи ризик-менеджмент комерційного банку як явище, необхідно визначитися з об'єктом і суб'єктами управління. *Об'єктом управління* в ризик-менеджменті є конкретний майновий або немайновий інтерес банку (активи, зобов'язання, репутація банку та ін.), розкид імовірного результату якого в умовах невизначеності коливається навколо очікуваного значення, що в остаточному підсумку позначається на доходах банку.

Об'єктами управління можуть бути:

- грошові кошти, які знаходяться в діловому обороті комерційного банку;
- пов'язані з ними ризики;
- економічні відносини між банком та іншими суб'єктами у процесі реалізації ризику.

Суб'єкт ризик-менеджменту — це особа, структурний підрозділ, організаційна одиниця банку або інший орган управління, що безпосередньо чи опосередковано на основі використання специфічних трудових, інформаційних, матеріальних і фінансових ресурсів задіяні (беруть участь і/або зацікавлені) у розробленні, реалізації та контролі втілення стратегії управління ризиками комерційного банку.

Успішна діяльність фінансово-кредитної установи в цілому здебільше залежить від обраної концепції та ефективності процесу управління ризиками. Поняття "ефективність" передбачає розроблення особливих механізмів прийняття рішень. Вони дають можливість оцінювати, які ризики і в якому обсязі може прийняти на себе банк, визначити, чи виправдовує очікувана дохідність відповідний ризик. На підставі цього повинні бути розроблені заходи, що дають змогу обмежувати вплив фактора ризику на діяльність комерційного банку. Це завдання може бути реалізоване шляхом розроблення системи управління ризиками, яка має надати керівництву банку можливість виявляти, локалізувати, вимірювати

та контролювати той чи інший вид ризику і тим самим обмежити його вплив.

Система ризик-менеджменту в комерційному банку включає такі елементи, як точки контролю (відповідним чином згрупованих банківських операцій, які генерують ризик), набір засобів і методів оцінювання цих ризиків, їх прогнозування, інструментарій з обмеження і зниження даних ризиків, форми моніторингу і прогнозування ризиків, інформаційні потоки і організаційна структура, побудована за функціональною ознакою та яка забезпечує роботу цієї системи (рис. 1).

Система ризик-менеджменту повинна забезпечити вирішення основних завдань:

- оптимізувати співвідношення потенційних можливостей, ризиків, розміру капіталу і темпів зростання банку;
- реалізовувати системний підхід до оцінювання та управління ризиками;
- співвідносити ризики і потенційні можливості для досягнення якнайкращих результатів;
- складати найважливішу частину процесу ухвалення управлінських рішень;
- покращувати керованість банку за допомогою створення адекватної структури контролю.

Ставлення банку до ризику повинно бути формалізоване в “Політиці з управління ризиками”, де визначаються загальна мета і завдання ризик-менеджменту, а також стратегії їх досягнення. Необхідно оцінити корпоративну культуру і готовність до змін та визначити ідеологію управління й контролю за ризиками в банку.

“Політика з управління ризиками” є основоположним елементом системи ризик-менеджмен-

ту, що регламентує роботу банку з ризиками, їх допустимий рівень. Вона визначається загальною стратегією банку.

“Політика з управління ризиками” повинна відповідати на питання:

- Які ризики і в яких межах банк готовий прийняти з урахуванням вибору цільових ринків, клієнтів і набору банківських послуг, які він може їм запропонувати?
- За яких умов слід уникати ризику, коли банк готовий прийняти ризик, в яких випадках ризик має бути зменшений і за допомогою якого набору інструментів?
- Як забезпечувати взаємопов’язане відношення до різних видів ризику, сконцентроване по банку в цілому та його структурних підрозділах?
- Чи вирізняється ця політика гнучкістю, щоб можна було регулярно переглядати її з урахуванням змін цілей банку, стану його клієнтської бази, економічної ситуації, конкуренції та внутрішніх ресурсів банку (персоналу, технологій)?

Основним моментом тут є те, що цей документ повинен бути робочим, а не формальною декларацією. Документи, пов’язані з методологією, контролем за ризиками, мають постійно актуалізуватися відповідно до зміни зовнішнього і внутрішнього середовища банку. Персонал банку, пов’язаний з проведенням банківських операцій, має бути добре знайомий з регламентами і процедурами контролю ризиків, правильно розуміти та оцінювати наслідки своїх дій.

Визначення точок контролю передбачає:

- виявлення основних вузлів (операцій), які слугують генераторами ризиків;

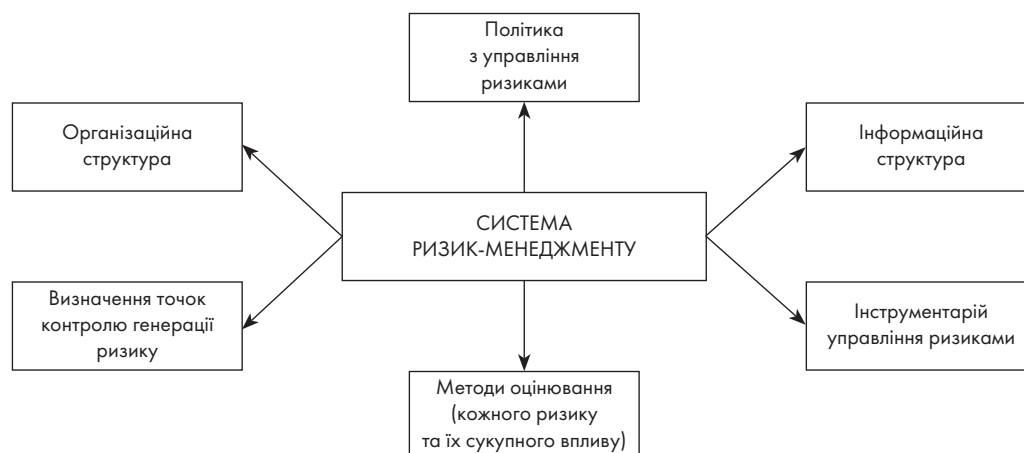

Рис. 1. Система ризик-менеджменту в комерційному банку

- введення загальних термінів ризик-менеджменту — визначення всіх видів ризиків, що можуть впливати на банк;
- узгодження цього переліку ризиків зі всіма банківськими підрозділами;
- встановлення засобів комунікації між підрозділами.

Цей процес повинен бути ітеративним, тобто спочатку виокремлені сфери ризику мають переглядатися в рамках побудованої системи взаємодії підрозділів за оцінкою, контролем і управлінням ризиками для отримання найточнішої картини і здійснення максимально ефективного управління.

Відповідне і правильне виявлення та оцінювання ризиків повинні бути основою для ризик-менеджменту в банку.

Оцінка ризиків поділяється на два взаємопов'язаних один одного види: *якісна* — головне її завдання полягає у визначенні чинників ризику і обставин, що призводять до ризикових ситуацій; *кількісна* — дає змогу обчислити розміри окремих ризиків і ризику банківського портфеля в цілому.

Кількісний та якісний підходи повинні використовуватися для адекватного, повного і послідовного встановлення спектра ризиків банку. Опис оцінювання ризиків та його детальна методологія повинні бути чітко викладені в інструкціях з вимірювання ризиків.

Стандарти для виявлення та оцінювання ризиків, характерних для окремих підрозділів або відділів, повинні збігатися з основними методами, прийнятими в банку.

Для того щоб забезпечувати відповідність методів оцінювання ризиків, які можна кількісно виміряти, необхідно дотримуватися наступних стандартів:

- ліміти з ризиків повинні бути зорієнтовані на розмір збитків там, де це можливо;
- очікувані і неочікувані збитки повинні вимірюватися, ґрунтуючись на статистичних методах різного виду;
- статистичні методи повинні затверджуватися тільки після строгих, точних тестувань.

Ризики, кількісно невизначені, необхідно аналізувати із застосуванням якісних критеріїв, їх потрібно мінімізувати за допомогою відповідних дій і постійного моніторингу [18].

Українські менеджери мають враховувати той факт, що створення ефективних процедур управління ризиками можливе лише за наявності

відповідності між розмірами та об'ємом ризиків банку і системою управління, тобто вартість утримання структури ризик-менеджменту не повинна перевищувати прибутковість операції.

Система управління ризиками містить також *методи їх мінімізації та обмеження*, які поділяються на дві великі групи: загальні й специфічні. До загальних методів управління ризиками належать: диверсифікація, мінімізація ризиків на основі встановлення лімітів, страхування, хеджування. Специфічні методи управління ризиками обумовлені особливостями їх видів.

За способом дії методи управління ризиками можна поділити на активні й пасивні. Активні методи управління припускають дію на структуру портфеля з метою мінімізації втрат, формування оптимальної структури активів і пасивів, встановлення обмежень на можливі втрати, використання похідних інструментів для хеджування ризиків. З погляду часового фактора активні методи використовуються в поточному і перспективному режимах. До пасивних методів належить створення резервів на можливі втрати з конкретних видів ризику, страхових резервних фондів. Створення резервів є віддзеркаленням структури активів та їх ризикованості, тобто їх формування є наслідком фактичного стану справ.

Сутність поширеного методу диверсифікації полягає в розподілі ризиків між різними сегментами банківського портфеля на основі оптимального співвідношення з погляду таких критеріїв, як ліквідність, дохідність і ризик.

Метод страхування, у тому числі на основі використання похідних інструментів, дає змогу мінімізувати втрати відкритих позицій з процентних ставок, валют, цінних паперів (управління ринковим, валютним, процентним ризиками). Цей метод також використовується відносно залучених коштів, як правило, внесків фізичних осіб.

Одним із сучасних методів управління ризиками і контролю за дотриманням їх рівня є *встановлення лімітів*. Ліміт — граничне значення рівня ризику, яке можна допустити відповідно до стратегії банку (має кількісне вираження). Ліміти відповідно до стратегії і політики можуть встановлюватися для різних рівнів ієрархії банку, що дає змогу розосередити ризик і підпорядкувати ліміти, встановлені для різних рівнів управління. Крім такого ієрархічного розподілу, також формуються ліміти на обсяг активних операцій залежно від їх терміновості. До таких лімітів належать вимога до мінімального розміру портфеля

миттєвої ліквідності, ліміти кредитування за термінами. Крім того, встановлюються ліміти на сукупний обсяг відкритих ринкових позицій банку з термінових операцій. Ці ліміти є позиційними (тобто вони обмежують відкриту позицію за різними інструментами).

Необхідно виокремити ліміти, встановлювані залежно від концентрації ризиків. До них належать ліміти на обсяги операцій певного виду (міжбанківське кредитування, споживче кредитування, спекулятивні операції на РЦП, залучення коштів шляхом продажу власних векселів та ін.), на обсяги операцій з одним контрагентом, групою зв'язаних контрагентів (ліміт на банк-контрагент, на позичальника, на емітента), ліміти на обсяги операцій за одним інструментом (ліміт на обсяг операцій за одним випуском державних облігацій, обмеження часткою від середньоденного обсягу торгів за місяць) та ін.

До інструментів управління ризиками належить також набір заходів із запобігання наслідків реалізації ризиків (контрзаходи) на випадок виходу ризиків за допустимий рівень. Насамперед необхідно забезпечити безперебійну роботу банку. Оскільки кінцевою реалізацією ризиків є виникнення проблем з ліквідністю, то передусім до таких заходів повинні належати способи створення “подушки” ліквідності до моменту здійснення ризику. Серед методів відмова від частини термінових активних операцій для накопичення ліквідності, вивід коштів з МБК, здійснення розширених запозичень на ринку МБК, продаж частини (всього) ліквідного портфеля цінних паперів, посилення роботи з залучення коштів, у тому числі шляхом надання більш високих ставок відносно ринку. Пріоритетність і масштаби використання цих методів визначаються виходячи з їх вартісної оцінки і репутації банку, а також масштабами прогнозованого “провалу” з ліквідності внаслідок реалізації ризику і часовим періодом до його настання.

Особливо слід відзначити такий елемент в системі ризик-менеджменту, як *наявність достовірної, своєчасної і достатньої інформації* для ухвалення рішень на кожному управлінському рівні, тобто наявність адекватної інформаційної системи.

Банк повинен володіти системою управлінського обліку і звітності. Зокрема, звітність має містити:

- на стратегічному рівні: загальні звіти для керівництва банку, на підставі яких розробляється політика у сфері ризику, а також

ухвалюються рішення на колегіальних органах управління;

- на тактичному рівні: звіти, необхідні для ухвалення рішень лінійними керівниками, службою ризик-менеджменту, управління.

На наш погляд, слід відзначити, що разом із забезпеченням в достатньому обсязі достовірної фактичної статистичної інформації про стан справ для формування управлінських рішень особливу значущість має *прогнозна інформація*. Прогнозні і планові дані є ключовими для процесу ризик-менеджменту, оскільки разом з даними про фактичне положення лають змогу проаналізувати поточний стан банку з позиції ризикованості в майбутньому. Саме формуванню прогнозованої частини приділяється найбільша увага і накладається найбільша відповідальність.

До прогнозованої інформації належать не тільки внутрішні плани банку із залучення/розміщення, здійснення певних проектів, прогнози поведінки залучених коштів (тобто внутрішні прогнози), а й прогнози поведінки основних ринків (курсів валют, процентних ставок), на яких бере участь банк, загальної кон'юнктури, політичної обстановки та ін. (тобто макропрогноз зовнішнього середовища). Ризик-менеджер повинен об'єднати отримані прогнози і створити загальний прогноз положення банку в майбутньому.

Таким чином, одним із найважливіших завдань при побудові системи ризик-менеджменту є організація процесу формування, подачі і зведення вказаної інформації в необхідних розрізах з постійною періодичністю.

Одним з найважливіших елементів управління ризиками є ефективний *внутрішній контроль* діяльності підрозділів, що дає змогу забезпечити ефективність і законність банківських операцій, точність і достовірність управлінської інформації.

Порядок контролю передбачає:

- а) контроль персоналу;
- б) контроль технологічного рівня, що забезпечує управління ризиками;
- в) контроль виконання встановлених обмежень та усунення ризиків;
- г) контроль дотримання законодавства.

Для забезпечення ефективності системи внутрішнього контролю та управління ризиками банк повинен мати адекватну *організаційну структуру*. В поточний час найефективнішим організаційним рішенням вважається створення системи профільних комітетів, які діють під егідою Правління (Ради директорів) банку, та відповідних

самостійних підрозділів контролю за ризиками. При цьому необхідно чітко розмежувати повноваження та функції між профільними комітетами і підрозділами контролю банку в процесі здійснення функції контролю та управління ризиками.

Успішне вирішення завдання побудови ефективної технології управління ризиками в банку важко здійснити без використання спеціалізованих систем автоматизації. Для розрахунку ризиків більшість банків застосовує програмні продукти власної розробки. Найчастіше основою для створення таких систем служать СУБД (MS Access, Interbase) та електронні таблиці, рідше – промислові платформи (Oracle, MS SQL) [7]. Наразі найуспішніші організації використовують технології Бази даних (Data Warehouse). У рамках цієї технології розробляються підходи до створення автоматизованої системи, здатної аналізувати різні чинники ризику в єдиному інтегрованому і злагодженому середовищі. Цей підхід був названий Integrated Risk Management (IRM). IRM системи повинні відстежувати весь капітал, схильний до ризику, зберігати цю інформацію в єдиній глобальній базі даних, яка консолідує та впорядковує великі об'єми різних фінансових даних, незалежно від їх місця знаходження, базових апаратних засобів або джерел. Необхідно, щоб IRM системи та інформаційні бази даних інтегрувалися з уже існуючими фронт-, мідл- і бек-офісними системами.

Існують такі проблеми при впровадженні IRM систем:

- широке коло фінансових інструментів, які необхідно включити в систему;
- відмінність в технологіях, що використовуються для зберігання даних, бухгалтерського обліку, фронт-офісу, звітності та ін.;

- відсутність галузевих стандартів у сфері управління ризиками.

При цьому вибір засобів, способів і методів автоматизації оброблення даних у рамках системи ризик-менеджменту, а відповідно і вартість кожний банк вибирає сам виходячи з розмірів, можливостей та інших індивідуальних чинників.

Управління ризиком – це динамічний процес із зворотним зв'язком, при якому ухвалені рішення повинні періодично аналізуватись і переглядатись. Обставини змінюються і тягнуть за собою зміни: з'являються нові види ризику або нові відомості про наявні види ризику, або дешевшає стратегія управління ризиком, або ви ухвалюєте рішення про зміну частки вашого портфеля інвестицій, вкладеної в акції.

Процес ризик-менеджменту – це систематичне використання наявних у розпорядженні менеджерів методів, способів і прийомів для вирішення завдань, що стосуються ризиків.

Управління ризиками являє собою ітеративний процес із визначеними етапами, за допомогою якого менеджери можуть чітко кваліфікувати ризики, з якими стикається комерційний банк.

Процес ризик-менеджменту в банку має включати шість етапів (рис. 2) [13, 29]:

- встановлення контексту ризиків;
- ідентифікація ризиків: виявлення і розпізнавання ризиків та їх джерел;
- вимірювання ризиків (оцінка та аналіз): якісна/кількісна оцінка ризиків;
- вплив на ризик (вибір методів і стратегій);
- моніторинг ризиків: повсякденний моніторинг лімітів з ризиків, перевірка основних розмірів ризиків і ризиків, що не підлягають кількісній оцінці;
- комунікації і консультування: регулярне надання інформації про ризики.

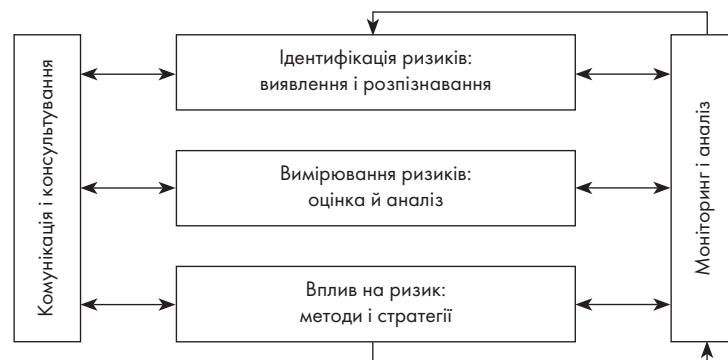

Рис. 2. Процес ризик-менеджменту

Встановлення контексту ризику — на цьому етапі визначають стратегічні і тактичні цілі банку відносно управління банківською установою в умовах невизначеності.

Ідентифікація ризиків — на цьому етапі одержують потрібну інформацію про структуру, властивості об'єкта і наявні ризики. Зібраної інформації має бути достатньо для того, щоб приймати адекватні рішення на наступних стадіях. Виявляючи ризики (ризик-фактори), визначають всі ризики, властиві досліджуваній системі. Головне при цьому — не пропустити важливих обставин і докладно описати істотні ризики.

Оцінка — це кількісний опис виявлених ризиків, у процесі якого визначають такі характеристики, як імовірність і розмір можливих наслідків. Водночас формують набір сценаріїв розвитку несприятливих ситуацій. Для різних ризиків можна побудувати функцію розподілу ймовірності настання наслідків залежно від їх розміру.

Ідентифікація та оцінка тісно пов'язані, тому не завжди їх можна розділити на самостійні частини загального процесу. Часто аналіз іде у двох протилежних напрямках — від оцінки до виявлення і навпаки. У першому випадку вже зафіксовано збитки, тому слід виявити їх причини. У другому випадку на основі аналізу системи виявляють ризики і можливі наслідки.

Вплив на ризик — застосування конкретних заходів попередження і мінімізації ризику.

Активне управління ризиками передбачає рішення і прийняття комерційним банком відповідних стратегій:

1) уникнення ризику — це свідоме рішення опиратися певному виду ризику (але уникнути ризику вдається не завжди);

2) запобігання ризику, що зводиться до дій, які застосовують для зменшення вірогідності втрат і для мінімізації їх наслідків. Такі дії можуть вчинятися до настання збитку, під час завдання збитку і після того, як банк зазнав збитку;

3) прийняття ризику, тобто покриття збитків за рахунок власних ресурсів;

4) перенесення ризику, тобто перенесення наслідків ризику на інших осіб.

Важливе значення надається обмеженню ризиків — розробленню адекватної системи лімітів з ризиків, що підлягають кількісному оцінюванню.

Моніторинг — незалежна система оцінки і контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг реалізується через інформаційні посадові звіти, внутрішній та зовнішній аудит й аналітику.

Щоб ресурси банку, спрямовані на здійснення моніторингу, використовувались ефективно, необхідно, щоб в деталізовану звітність з моніторингу входили тільки дані відстеження ключових видів ризику. У зв'язку з цим необхідно встановити вартісні ліміти і всі ті ризики, які знаходяться за їх межею, вивести за лінію складання деталізованої звітності в рамках моніторингу. Це не означає, що вони виводяться за межу загальної системи управління ризиками, однак контроль за ними буде здійснюватися вибірково. Вони потраплятимуть в поле зору підрозділу ризик-менеджменту для детального аналізу тільки у разі появи сигналів небезпеки, наприклад у разі порушення строку платежу або встановлених лімітів і нормативів. У такому випадку можна гарантувати, що кошти будуть спрямовані на детальне відстеження тільки суттєвих для банку ризиків [1, 79].

У ризик-менеджменті готових рецептів немає і бути не може, але, знаючи його методи, прийоми, способи вирішення тих або інших завдань, можна досягти відчутного успіху в конкретній ситуації. Тому ризик-менеджмент розглядають як мистецтво управління банком в умовах невизначеності.

Особливу роль у вирішенні ризикових завдань відіграють інтуїція менеджера та інсайт. *Інтуїція* є здатністю безпосередньо, як би раптово, без логічного продумування, знаходити правильне рішення проблеми. Інтуїція є неодмінним компонентом творчого процесу. *Інсайт* — усвідомлення рішення конкретної проблеми. У момент інсайту рішення усвідомлюється ясно, проте ця виразність часто носить короткочасний характер. Тому необхідна свідомо фіксація рішення.

У випадках, коли ризик розрахувати неможливо, ухвалення ризикових рішень відбувається за допомогою *евристики*, яка є сукупністю логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження і відшукування істини. Іншими словами, це способи вирішення особливо складних завдань. Ризик-менеджмент має свою *систему евристичних правил і прийомів* для ухвалення рішення в умовах ризику:

1. Не можна ризикувати більше, ніж це може дозволити власний капітал.

2. Необхідно враховувати наслідки ризику.

3. Не можна ризикувати більшим заради меншого.

Реалізація першого принципу означає, що, перш ніж вкладати капітал, інвестор повинен:

- визначити максимально можливу суму збитку з цього ризику;

- зіставити цю суму з об'ємом капіталу, що вкладається;
- зіставити цю суму з власними фінансовими ресурсами і визначити, чи не призведе втрата цього капіталу до банкрутства інвестора.

Реалізація другого принципу вимагає, щоб менеджер, знаючи максимально можливу силу збитку, визначив би, до чого вона може призвести, яка вірогідність ризику, і ухвалив би рішення про відмову від ризику (тобто від заходу), про ухвалення ризику на свою відповідальність або про передання ризику на відповідальність іншій особі.

Дія третього принципу припускає, що перед ухваленням рішення про впровадження заходу, що містить ризик, необхідно зіставити очікуваний результат (віддачу) з можливими втратами, яких зазнає банк у разі настання ризикової події.

У стратегії ризик-менеджменту застосовується низка правил, на підставі яких здійснюється вибір того або іншого прийому управління ризиком і варіанта рішень:

- максимум виграшу;
- оптимальне поєднання виграшу і величини ризику;
- оптимальна вірогідність результату.

Максимум виграшу означає, що з можливих варіантів рішень, що містять ризик, вибирається той, який забезпечує максимальний результат (дохід, прибуток та ін.) при мінімальному і прийнятному для банку ризику [5].

Оскільки на практиці більш прибуткові варіанти є і більш ризикованими, то з усіх варіантів рішень, що забезпечують прийнятний для банку ризик, вибирається той, у якого співвідношення доходу і втрат (збитку) є найбільшим — це правило оптимального поєднання виграшу і величини ризику.

Сутність правила оптимальної вірогідності результату полягає в тому, що з усіх варіантів, які забезпечують прийнятну для банку вірогідність отримання позитивного результату, вибирається той, у якого виграш максимальний.

В основі управління ризиком лежить цілеспрямований пошук і організація роботи зі зниження ризику, отримання і збільшення віддачі в умовах невизначеності.

Таким чином, кінцевою метою управління ризиком є отримання найбільшого прибутку при оптимальному, прийнятному для банку

співвідношенні прибутку і ризику, що відповідає цільовій функції підприємництва.

Література

1. *Банковское дело: стратегическое руководство* / Под ред. В. Платонова, М. Хиггинса. — М.: Консалтбанкир, 1998. — 432 с.
2. *Вітлінський В. В., Наконечний С. І., Шаратов О. Д.* Економічний ризик та методи його вимірювання: Підручник. — К.: КНЕУ, 2000. — 354 с.
3. *Гранатуров В. М.* Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Учеб. пособие. — М.: Дело и сервис, 1999. — 112 с.
4. *Грушко В. І., Любунь О. С.* Фінансовий менеджмент у банку: Навч. посіб. — К.: Слово, 2004. — 296 с.
5. *Замуруев А.* Минимизировать или управлять? // Риск. — 1998. — № 4. — С. 29.
6. *Кабушкин С. Н.* Управление банковским кредитным риском: Учеб. пособие. — 2-е изд. — М.: Новое знание, 2005. — 336 с.
7. *Киселёв В. В.* Управление банковским капиталом: теория и практика. — М.: Экономика, 1997. — 256 с.
8. *Масленченков Ю. С.* Финансовый менеджмент в коммерческом банке. Технологический уклад кредитования. — М.: Перспектива, 1996. — 191 с.
9. *Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України:* Постанова НБУ № 361 від 2 серпня 2003 р.
10. *Поморина Н. А.* Управление рисками как составная часть управления активами и пассивами банка // *Банковское дело.* — 1998. — № 3. — С. 26.
11. *Порох А.* Банковские технологи в области управления рисками // *Банковские технологи.* — 2002. — № 3 (77). — С. 8–9.
12. *Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.* Современный экономический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 496 с.
13. *Старостіна А. О., Кравченко В. А.* Ризик-менеджмент: теорія та практика: Навч. посіб. — К.: ІОЦ "Вид-во "Політехніка", 2004. — 200 с.
14. *Хохлов Н. В.* Управление риском. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. — 239 с.
15. *Чернова Г. В.* Практика управления рисками на уровне предприятия. — СПб.: Институт страхования, 2000. — 170 с.
16. *Энциклопедия финансового риск-менеджмента* / Под ред. А. А. Лобанова, А. В. Чугунова. — 2-е изд. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 878 с.
17. *Williams C. Arthur Jr., Young Peter C., Smith Michael I.* Risk management & insurance. — 7th ed. — McGraw-Hill, Inc. 1995. — 680 p.
18. *Strategic Risk Management. New Disciplines, new opportunities.* CFO research Services, 2002. — www.risk.net.
19. <http://www.iao.ch>

Сучасні економічні тенденції активно сприяють становленню ризик-менеджменту як важливого методу управління банківським бізнесом. Ризик-менеджмент комерційного банку вивчає проблеми управління банком і його підрозділами з урахуванням факторів ризику, створюючи ефективну систему управління ризиками, елементи якої взаємодіють за затвердженими правилами та у погодженій послідовності.

Современные экономические тенденции активно способствуют становлению риск-менеджмента как важного метода управления банковским бизнесом. Риск-менеджмент коммерческого банка изучает проблемы управления банком и его подразделениями с учетом факторов риска, создавая эффективную систему управления рисками, элементы которой взаимодействуют по утвержденным правилам и в согласованной последовательности.

Modern economic tendencies actively promote becoming of risk-management as important method of management of bank business. Risk-management of commercial bank studies problems of management of establishment of bank and its subitems in view of risk factors, creating an effective control system of risks which elements cooperate by the authorized rules and in the coordinated sequence.

Надійшла 30 січня 2009 р.

ІНТЕГРАЦІЙНІ СКЛАДОВІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 66–70

Проаналізовано енергетичну складову економічної безпеки Євросоюзу та участь України в подоланні сучасних викликів світовій економіці. Розглянуто перспективи переговорів ЄС з Україною щодо приєднання до договору про Енергетичну співдружність і необхідні реформи в енергетичному секторі.

Україна дуже зацікавлена у співпраці, у здійсненні зовнішньої енергетичної політики країнами — членами ЄС, зокрема, в частині визначення пріоритетів перебудови інфраструктури постачання, включаючи трубопроводи і термінали для зрідженого газу; розроблення Дорожньої карти для створення Пан'європейської енергетичної співдружності; перегляду підходів до співпраці з основними партнерами ЄС з погляду взаємозалежності. Україна підтримує плани ЄС щодо створення єдиного внутрішнього енергетичного ринку на основі правил єдиної енергетичної мережі. Крім того, Україна підтримує план пріоритетних заходів ЄС щодо об'єднання електромереж, створення єдиного європейського регулятора, а також заходи з відділення операторів електромереж від постачальників [3].

У грудні 2005 р. Україна погодилася з ЄС про поступове інтегрування своїх енергетичних ринків для підвищення безпеки енергоносіїв. Було підписано меморандум про співпрацю в Енергетичній співдружності. Енергетична співдружність — організація, мета якої полягає в розширенні на південний схід внутрішнього європейського енергетичного ринку. Головним завданням співдружності є організація відносин між сторонами, створення законодавчих і економічних меж діяльності енергетичних мереж. Базовим документом Енергетичної співдружності є договір про Енергетичну співдружність, який набув чинності 1 липня 2006 р. Договір підписали 34 європейські країни. У листопаді 2008 р. Украї-

на почала переговори з ЄС щодо приєднання до договору про Енергетичну співдружність [4].

25–26 листопада 2008 р. у Відні пройшов перший раунд переговорів ЄС з Україною і Молдовою щодо приєднання до договору про Енергетичну співдружність, в ході якого Україна і Молдова надали попередні оцінки і графіки виконання договору відповідно до своїх стратегій політики у сфері енергетики і запланованих реформ в енергетичному секторі. Сторони домовилися провести другий раунд переговорів у лютому 2009 р. в Брюсселі.

Ці факти свідчать про те, що в ЄС визнають Україну як важливого транспортера російських і центральноазіатських енергоносіїв до Європи. Енерготранспортні можливості України, паливно-енергетичні ресурси (ПЕР) шельфів Чорного та Азовського морів вважаються складовою системи забезпечення країн ЄС енергоносіями. Сьогодні ЄС намагається виробити таку зовнішню енергетичну політику, яка б могла протидіяти енергетичним викликам майбутнього та залежності від одного постачальника газу. Енергетична політика ЄС має дві складові: внутрішню і зовнішню. Вона здійснюється відповідно до Плану дій Ради Європи на 2007–2009 рр. “Енергетична політика для Європи”, затвердженого на березневому засіданні Ради Європи 2007 р. [5].

У цьому базовому документі основну увагу приділено створенню внутрішнього ринку електроенергії й газу, енергетичній ефективності та відновлювальній енергетиці, енергетичним тех-

нологіям, безпеці поставок і зовнішній енергетичній політиці. І якщо на внутрішньому енергетичному напрямку ЄС досягнув певних успіхів, то зовнішня політика для європейських країн є неоднозначною і не завжди ефективною.

Заяви про єдині принципи і підходи країн — членів ЄС на зовнішньому енергетичному ринку на практиці залишаються переважно деклараціями. Ця тенденція існує не тільки в галузі енергетичної співпраці [2].

Стратегія національної безпеки України 2007 р. чітко декларує європейський вибір держави, що передбачає створення умов для набуття членства в ЄС шляхом масштабного впровадження загальноєвропейських норм і стандартів до законодавства та системи державного управління. Стратегія також спрямована на зміцнення колективної безпеки на європейському просторі та приєднання України до європейської системи колективної безпеки. Проте існуюча “східна політика” ЄС, що реалізується через наявні механізми, не дозволяє реалізувати більшість визначених Стратегією національних пріоритетів України.

Таким чином, маргіналізується роль і місце України в загальноєвропейських процесах. Євросоюз фактично позбавляє Українську державу суб’єктності європейської політики. Працює фактично односторонній механізм політики Брюсселя по відношенню до своїх сусідів, при цьому не передбачаються двосторонні відносини, як це є у відносинах ЄС та Росії. Чільне місце у “східному вимірі” політики ЄС повинна займати нагальна для сьогодення Європи енергетична сфера, зважаючи на те, що основні джерела енергоносіїв (наявні і потенційні) для ЄС та шляхи їх транспортування знаходяться саме у зоні дії “східного виміру”. Основна мета цієї складової “східного виміру” для ЄС: забезпечення енергетичної безпеки Європи шляхом диверсифікації джерел і шляхів постачання нафти та газу. Без залучення до процесу формування європейської енергетичної безпеки сусідніх з ЄС країн Східної Європи та Чорноморсько-Каспійського регіону, реалізація поставлених у цій сфері Брюсселем завдань не можлива, у будь-якому разі з погляду України.

При аналізі правових основ й мети енергетичної політики ЄС необхідно розуміти, що два основні договори ЄС врегульовували саме енергетичні відносини: Паризький договір 1951 р. (Договір про заснування Європейського об’єднання вугілля й сталі, 18 квітня 1951 р., зі змінами Амстердамського договору, OJ C 340/01

(1997); договір призупинено у 2002 р.) засновував наднаціональний вугільний режим на період 50 років шляхом створення Європейського об’єднання вугілля й сталі (ЄОВС), а Договір про Євратом 1957 р. засновував Європейську спільноту з атомної енергії (Договір про заснування Європейської спільноти з атомної енергії, 25 березня 1957 р., зі змінами Амстердамського договору, OJ C 340/01(1997)). Ці спільноти були правовим інструментом спільної вугільної та ядерної політики економічної інтеграції. Римський договір, який вступив у силу одночасно з договором про Євратом 1 січня 1958 р., визначав загальні завдання економічної інтеграції Європейської економічної спільноти (ЄЕС) в якості нового правового режиму для створення спільного ринку на принципах відкритого ринку й правил конкуренції.

Вже у 1968 р. Спільнота встановила режим створення обов’язкових запасів нафти, який існує й зараз. У час нафтової кризи 1973 р. країни-учасниці у процесі захисту власних національних інтересів були змушені прийняти засади спільної енергетичної політики: досягнення енергетичного балансу, про аварійні запаси палива на електростанціях (OJ 1975 L 153/35) та інші рекомендації щодо раціонального використання енергії. Безпосереднім поштовхом до формування власне енергетичної загальної політики стала нафтова криза 1973–1974 рр., яка засвідчила вразливість енергетики країн ЄС, зумовлену високим рівнем її залежності від імпорту енергоносіїв. У 70-х роках було започатковано формування соціальної енергетичної політики ЄС, що охоплює всі підсектори цієї галузі. До того часу спільна політика формувалась і здійснювалася лише у вугільній та ядерній енергетиці і не поширювалася на нафтовий, газовий та електроенергетичний підсектори; на енергетичному ринку діяли загальні правила та норми, вироблені у межах спільного законодавства ЄС.

Прийняття Єдиного Європейського Акту (ЕЕА) 1987 р. встановило новий етап в інтеграційному процесі і закріплення дати (31 грудня 1992 р.) побудови єдиного для всіх країн ЄЕС внутрішнього ринку. Комісія визначила програму внутрішнього ринку як основу для законотворчості в газовому та електроенергетичному секторах і розвитку конкуренції й вільного руху товарів. Договір про ЄС, підписаний в Маастрихті у 1992 р., не вніс суттєвих змін в енергетичні відносини. Проте ст. 129 визначала, що Трансевропейські мережі є сферою регулювання ЄС.

Амстердамський договір, підписаний у 1997 р. й ратифікований у 1999 р., включав Протокол про принцип субсидіарності й статтю, присвячену “послугам загальноекономічного інтересу”. Ці положення мають велике значення при розподілі повноважень між Спільнотою й державами-учасницями у сфері енергетики. Пізніше були прийняті ключові директиви – “Газова директива” й “Директива про електроенергію”. У 1995 р. була підготовлена Біла книга ЄС, в якій викладено нові пріоритети європейської енергетики. У 2000 р. в комплексному документі під назвою “Зелена книга ЄС” намічено енергетичну стратегію ЄС до 2020–2030 рр. [6].

Сучасна енергетична політика ЄС базується на міжнародних договорах й угодах, основними серед яких є Договір про ЄС, Європейська енергетична хартія, Договір до Енергетичної хартії, Біла й Зелена книги ЄС. “Зелена книга” визначає шість основних напрямів роботи: конкурентоспроможність та єдиний внутрішній енергетичний ринок, диверсифікація джерел енергопостачання, солідарність у запобіганні енергетичним кризам, сталий розвиток, інновації і технології, зовнішня політика. Крім того, існують нормативно-правові акти, напрацьовані в рамках ЄС з метою регулювання міжнародних й внутрішніх комерційних відносин у вугільній, нафтовій, газовій, електроенергетичній, атомній галузях енергетики.

Європейська енергетична політика спрямована на створення ефективної нормативної бази, нарощування конкурентоспроможності і консолідацію енергетичного сектора ЄС на ринкових принципах. Діюча законодавчо-нормативна база сучасної європейської політики енергоефективності охоплює різноманітні аспекти цього поняття і містить тематично упорядкований перелік директив і рішень ЄС такого складу: Директиви щодо енергоефективності будівель і споруд; Директива щодо ефективності кінцевого енергоспоживання та енергетичних послуг; Директиви щодо екологічної орієнтованості рішень стосовно продукції, для виробництва якої використовуються енергоресурси; Директиви щодо енергетичного маркування побутових приладів; Рішення щодо Програми з енергетичного маркування офісного обладнання “Energy Star”; Директива щодо оподаткування енергетичних продуктів і електроенергії; Директива щодо когенерації (комбінованого виробництва електро- та теплової енергії).

На сьогодні найбільш стратегічно вивіреном і тактично деталізованим документом ЄС у сфері

ефективного споживання паливно-енергетичних ресурсів вважається довгостроковий План дій з енергоефективності, презентований Європейською Комісією у жовтні 2006 р. Прийнятий ЄС План дій з енергоефективності містить понад 75 ключових заходів, що будуть реалізовуватись у різних сферах, серед яких десять заходів визначено пріоритетними. Очікується, що завдяки успішній реалізації цього Плану Євросоюз у складі 25 країн-учасниць до 2020 р. зможе заощадити п'яту частину потенційного обсягу споживання первинних енергоресурсів.

У наш час у країнах ЄС досягнуто значних результатів в політиці енергозбереження, вона стала раціональною, суспільно-орієнтованою та прогресивною. Впровадження численних інноваційних проектів у сфері енергозбереження та перехід до використання відновлювальної енергетики відбулися здебільше завдяки низці принципів.

Серед них важливим є дотримання системних підходів. Варто відзначити, що політика енергозбереження є окремою важливою функціональною складовою державної економічної, промислової і соціальної політики. Енергозберігаючі заходи мають системно-взаємодіючий характер. В ЄС дотримуються загальної стратегії енергозбереження. Більшість країн ЄС мають детально розроблені програми реалізації політики з енергозбереження, в яких визначені конкретні цілі та методи їх досягнення. Деякі європейські держави здійснюють функціональний огляд і систематично переглядають свої енергозберігаючі програми. Причому в багатьох з них діють спеціальні рамкові законодавчі акти, що врегульовують питання енергозбереження. Однак у більшості країн Центральної Європи такі програми лише розробляються, хоча тут уже сформувався усвідомлення необхідності проведення ефективної енергозберігаючої політики. На протилежність ЄС, майже в усіх країнах Центральної та Східної Європи, у тому числі в Україні, досі не проведено реформи ціноутворення у сфері енергопромислового комплексу. В більшості з них ціни на енергоносії не відображають реальної ринкової собівартості, тому існує гостра проблема неплатежів. У країнах ЄС цінова політика формується на ринкових засадах, при цьому вона містить гнучку систему стимулювання енергозбереження. Крім того, існують також спеціальні “зелені” тарифи на електроенергію, яка виробляється з відновлювальних джерел. У державах – членах ЄС більшість органів з енергозбереження діють як урядові органи або

підрозділи міністерства. Такі органи мають розгалужену регіональну інфраструктуру, забезпечені належною державною фінансово-ресурсною підтримкою та відповідною законодавчою і нормативною базою. Впровадження енергозберігаючої політики у країнах ЄС впродовж 70–90 років ХХ ст. дало можливість знизити темпи зростання споживання енергоресурсів та суттєво зменшити енергоємність ВВП європейських держав. Цього було досягнуто завдяки використанню переважно ринкових механізмів, ефективній ціновій політиці, модернізації базових енергозатратних технологій та обладнання.

На думку європейських експертів, у відносинах між ЄС і Росією у сфері енергетики є дві концепції. Перша з них базується на винятково економічних міркуваннях і полягає у рівномірній енергетичній взаємозалежності двох сторін. Тобто ЄС залежить від імпорту енергоносіїв із РФ так само, як і РФ залежить від їх експорту до Європи. До того ж Росія потребує європейських інвестицій та енергетичних технологій, щоб видобувати газ у північних регіонах і на великій глибині. Друга концепція базується на геополітичних засадах: Росія має намір максимально використати свої резерви нафти й газу для здобуття політичних вигод, а особливо після подій на Кавказі, коли РФ опинилась у певній ізоляції. Європейські експерти пропонують залучити Росію до міжнародного діалогу з енергетичної безпеки та з контролю за зміною клімату, продовжувати європейські зусилля із диверсифікації імпорту енергоносіїв, спонукати Росію цілком приєднатися до Енергетичної хартії і переглянути енергетичні угоди з нею на принципі взаємозалежності. Останні події підтверджують можливість підсиленого енергодіалогу РФ – ЄС.

За такої ситуації Україні слід забезпечити надійне і безперервне транспортування російських і центральноазіатських енергоносіїв до Європи, модернізувати і підвищити надійність української газотранспортної системи та своєчасно врегулювати спірні енергетичні питання з Росією для забезпечення стабільності транзиту. Це дасть змогу зміцнити імідж України як надійного енергетичного партнера ЄС та розвивати в майбутньому спільні європейсько-українські проекти. Відомо, що економіка ЄС на 25 % залежить від поставок газу та на 30 % – нафти з РФ. При цьому такі члени Євросоюзу, як Словаччина та Фінляндія, повністю залежать від поставок російського газу, а Польща та Угорщина – на 90 %. Фактично дискусія між Україною та РФ

щодо газового питання актуалізувала для ЄС проблему створення функціонуючого ринку газу та інших енергоресурсів [1].

Звичайно, керівництво ЄС продовжує консультації із країнами Середньої Азії та Каспійського басейну, йде процес створення програми будівництва морських терміналів для імпорту зрідженого газу, робляться зміни до законодавства ЄС щодо заохочення енергоефективності, згідно з якими країни – члени ЄС повинні знизити впродовж дев'яти років постачання енергоресурсів для кінцевих споживачів на 9 %. У зазначеному контексті Україні критично важливо активізувати зусилля на підвищення ефективності постачання енергоносіїв в ЄС та реалізацію спільних проектів щодо розвитку енерготранспортувальних систем і поширення енергозберігаючих технологій. Необхідно враховувати зміни в енергетичній політиці ЄС, тобто сприймати її як складний комплекс з багатьма компонентами, пов'язаний з конституційними реаліями в ЄС і повноваженнями та компетенціями як на рівні ЄС, так і всередині національних держав. У період поглиблення процесу передання владних повноважень і компетенцій з національного рівня на ЄС підвищується рівень змагання та конкуренції по відношенню до газопроводів і розмежування відносин між виробниками і транспортерами енергії. На сьогодні багато чого відбувається під тиском фінансової кризи в напрямку змін векторів енергетичної політики ЄС в сторону морських шельфів, повернення до практики інвестування в ядерну енергетику.

Згадана вища співпраця України в Енергетичній співдружності означає, що Україна повинна буде застосовувати у себе законодавство ЄС, яке є досить великим за обсягом, зокрема, у сфері електроенергії. Нині електрична мережа України розділена надвоє. Більша частина мережі інтегрована в російську мережу, а елемент на південному заході інтегрований з електричними системами деяких країн – членів ЄС. Якщо Україна хоче приєднатися до європейської енергетичної системи, то їй доведеться інтегрувати свою електромережу в європейську. Загалом енергетика – це сфера, в якій присутні інтереси державних структур. Так, усередині України, РФ, ЄС також є різні інтереси. Прикладом цього може слугувати російський закон про магістральний транспорт. Перша його редакція була прийнята у 1995 р. Минуло вже 12 років, а він і досі не прийнятий, бо його гальмують інтереси різних груп, зокрема держави. У свою чергу, необхідно розуміти, що в ЄС за-

гальна енергетична політика діє лише на окремих принципах щодо забезпечення енергоносіями та енергозбереження. Спільна політика в ЄС сформована тільки стосовно сільського господарства. Однією з основних тенденцій є намагання диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, оскільки, звичайно, ЄС поки що на повне самозабезпечення енергоресурсами не може розраховувати. Однак це не означає, що така мета не може бути поставлена на майбутнє. А сьогодні поки що практикується зменшення енергозалежності. Отож, судячи з усього, в енергетичній сфері в Україні та ЄС дуже схожі інтереси, особливо у забезпеченні можливості споживачів мати кращі умови щодо вибору постачальника.

Отже, для покращання загального рівня енергетичної дипломатії з метою вироблення спільної енергетичної політики з ЄС зацікавлені країни мають усунути розбіжності, висловлювати єдині погляди, забезпечити рівний доступ до контрактів, створити європейські енергосистеми і стратегічні запаси енергоносіїв, установити обов'язкову взаємну енергетичну підтримку і започаткувати єдине європейське планування в енергетиці.

Література

1. Мартинюк В. Зовнішня енергетична політика ЄС: висновки для України // Економічна правда. — 2008. — 6 груд.
2. Терешко С. Східний вимір політики ЄС у контексті національних інтересів України // Відносини Україна — ЄС: в пошуку інституційних трансформацій // International Rev. — 2008. — № 2(6), липень. — С. 30.
3. Україна підтримала план створення енергетичного ринку. — <http://www.ebskiev.com/ukr/news/03102006144709.htm>
4. Україна почала переговори з Європейським Союзом щодо приєднання до договору про Енергетичну співдружність. — <http://www.portal.lviv.ua/country/2008/11/27/194949.html>
5. Brussels European council / Presidency conclusions. — 2007. — March 8–9.
6. Cohen Ariel. The North European Gas Pipeline Threatens Europe's Energy Security // Backgrounder. — 2006. — № 1980. — Oct. 26. — P. 1–11.

Україна повинна реалізовувати свої міжнародні енергетичні інтереси шляхом розвитку співпраці з ЄС в контексті пошуку балансу диверсифікації джерел постачання і шляхів транспортування нафти і газу.

Украина должна реализовывать международные энергетические интересы через развитие сотрудничества с ЕС в контексте поиска баланса диверсификации источников поставок и путей транспортировки нефти и газа.

The Ukraine should practice its international energy interest by means of a relation with EU in a context of balance of energy resources' diversification of gas and oil transportation.

Надійшла 19 січня 2009 р.

УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Закон України від 22 травня 2003 р. № 889-IV “Про податок з доходів фізичних осіб” (далі — Закон) передбачає надання платникам цього податку соціальних пільг.

Пунктом 6.1 ст. 6 Закону передбачено, що платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого з джерел на території України від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги. Податкова соціальна пільга обчислюється виходячи з розміру мінімальної заробітної плати (в розрахунку на місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року. На 2009 р. податкову соціальну пільгу встановлено на рівні 50 % розміру мінімальної заробітної плати.

Податкова соціальна пільга надається платнику податку за умови, якщо його заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодавства виплати, компенсації, відшкодування) впродовж звітного податкового місяця не перевищує суми місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого на 1 січня звітного податкового року, помноженої на коефіцієнт 1,4 та округленої до найближчих 10 гривень (підпункт 6.5.1 ст. 6 Закону), тобто у 2009 р. ця сума становить 940 грн ($669 \times 1,4$).

На 2009 р. податкову соціальну пільгу встановлено у таких розмірах:

- 100 %, а це становить 302,50 грн ($605 \text{ грн} \times 50 \%$, тобто 50 % мінімальної заробітної плати) — для будь-якого платника податку, якщо сума його нарахованої заробітної плати за календарний місяць не перевищує 940 грн;
- 150 % — 453,75 грн ($605 \text{ грн} \times 50 \% \times 150 \%$) — для платника податку, який:

а) є самотньою матір'ю або самотнім батьком (опікуном, піклувальником) — у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;

б) утримує дитину — інваліда — у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;

в) має троє чи більше дітей віком до 18 років — у розрахунку на кожну таку дитину. Розмір такої пільги становить у 2009 р. 453,75 грн на кожну дитину та 302,50 грн на самого платника податку. Законом передбачено, що податкова соціальна пільга застосовується до нарахованої заробітної плати впродовж звітного податкового місяця, якщо розмір зарплати у 2009 р. не перевищує 940 грн. Однак граничний розмір доходу, який дає право на отримання податкової соціальної пільги одному з батьків у наведених вище випадках, визначається як добуток: 940 грн на відповідну кількість дітей такого платника податку. Для прикладу: платник податку є самотньою матір'ю і виховує двох дітей віком до 18 років. У такому разі граничний розмір доходу, який дає право на отримання податкової соціальної пільги, не повинен перевищувати 1880 грн (940×2).

Слід зазначити, що одному з батьків — платників податку встановлено обмеження щодо збільшення йому (кратно кількості дітей) граничної суми місячного оподаткованого доходу (заробітної плати), що дає йому право на податкову соціальну пільгу. Наприклад: двоє працюючих батьків — платників податку мають на утриманні трьох дітей віком до 18 років. При цьому в обох таких платників (батьків) зберігається право на одержання податкової соціальної пільги в розмірі 453,75 грн у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років та на додаткове одержання податкової соціальної пільги в розмірі 302,50 грн безпосередньо на себе. Однак при цьому в одного з батьків

граничний розмір заробітної плати, який дає право на отримання податкової соціальної пільги, не повинен перевищувати 2820 грн (940 × 3), а в іншого — 940 грн.

Для застосування податкової соціальної пільги до доходу, підвищеного кратно кількості дітей, такий платник податку має зазначити про це у заяві роботодавцю. При цьому у заяві повинно бути вказано, що чоловік (дружина) такого платника податку при одержанні податкової соціальної пільги за місцем своєї роботи не користується правом на збільшення розміру доходу кратно кількості дітей;

г) є вдівцем або вдовою;

д) є особою, яка за законом належить до 1 або 2 категорії осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, включаючи осіб, нагороджених грамотами Президії Верховної Ради УРСР у зв'язку з їхньою участю в ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;

е) є учнем, студентом, аспірантом, ординатором, ад'юнктом;

є) є інвалідом I або II групи, у тому числі з дитинства;

ж) є особою, якій присуджено довічну пенсію як громадянину, що зазнав переслідувань за правозахисну діяльність, включаючи журналістів;

- 200 % — 605 грн (605 грн × 50 % × 200 %) — для платника податку, який:

а) є особою, яка є Героєм України, Героєм Радянського Союзу, Героєм Соціалістичної Праці або повним кавалером ордена Слави чи ордена Трудової Слави;

б) є учасником бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка у той час працювала в тилу, на яку поширюється дія Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту";

в) є колишнім в'язнем концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Дру-

гої світової війни або особою, що визнана репресованою чи реабілітованою;

г) є особою, яка була насильно вивезена з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками;

д) є особою, яка перебувала на блокадній території колишнього Ленінграда (Санкт-Петербург, Російська Федерація) у період з 8 вересня 1941 р. по 27 січня 1944 р.

Умовою для отримання права на пільгу є подання платником податку за одним із місць роботи (якщо їх кілька), на якому він планує отримувати пільгу, заяви про застосування податкової соціальної пільги (далі — заява). Зазначимо, що платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу у вигляді заробітної плати, отриманого з джерел на території України, виключно в одного роботодавця. Форму заяви затверджено наказом ДПА України від 30 вересня 2003 р. № 461. Крім цього, до заяви необхідно додати документи, що підтверджують право на таку пільгу. Порядок надання документів та їх склад при застосуванні податкової соціальної пільги затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 р. № 2035.

Якщо платник податку має право на застосування податкової соціальної пільги з двох підстав, податкова соціальна пільга застосовується один раз з підстави, що передбачає її найбільший розмір (пункт 6.2 ст. 6 Закону).

Література

1. Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 р. № 889-IV.
2. Закон України "Про Державний бюджет України на 2009 рік" від 26 грудня 2008 р. № 835-VI.

Надійшла 25 лютого 2009 р.

ІСТОРИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 73–80

В історичному контексті розглядаються, порівнюються та аналізуються основні теорії міжнародної торгівлі туристичними послугами.

Індустрія туризму є основою розвитку національного ринку туристичних послуг. Формування національного туристичного ринку відбувається через складну взаємодію внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних процесів, які спричиняють потребу в туризмі і формують попит на туристичні послуги.

У другій половині ХХ ст. сфера послуг стала набувати все більшого значення і в міжнародних відносинах. З розвитком міждержавних контактів сфера послуг вийшла за рамки окремих країн і перетворилася в одну із найважливіших сторін світогосподарських зв'язків. Складовим елементом міжнародної торгівлі виступає товар — предмет, що задовольняє суспільну потребу та виробляється для обміну, тобто він має певну цінність, яка встановлюється у процесі його обміну на інші товари. Якщо в національній економіці прийнято вважати, що всі товари купуються та продаються на ринку, то таке припущення є невірним стосовно світової економіки. Здатність виробити товар для внутрішнього ринку не означає, що він буде визнаний товаром на світовому ринку. Товари можуть не продаватися за кордоном (окрім причини їх неконкурентоспроможності) через первинну неможливість їх постачання на зовнішній ринок, тобто через їх принципову немобільність. Тому виникає необхідність класифікації товарів на такі, що торгуються, і на такі, що не торгуються на світових ринках.

У цьому сенсі товари, що торгуються, — це товари, які можуть пересуватися між різними країнами. Товари, що не торгуються, зазвичай споживаються у країні виробництва, але не переміщуються між країнами [10, 70]. Особливим видом товарів, що не торгуються, є послуги. Іс-

торики стверджують, що термін “послуга” вперше використав Ж. Б. Сей у своїй праці “Traite del Economic Politique” (1803 р.). Він уперше звернув увагу на існування нематеріального багатства поряд із матеріальним та увів термін “послуга”. На початку ХІХ ст. французький економіст Ф. Бастія дійшов висновку, що суспільний розвиток складається із сукупності послуг, які люди самостійно або вимушено надають один одному. Теоретичні погляди Ф. Бастія поклали початок в економічній науці аналізу послуг як результату певної діяльності людей [4, 245–246]. Особливість послуг як товарів, що не торгуються, полягає в тому, що на відміну від звичайних товарів послуги не мають речовинної форми, а є результатом певної діяльності. Тобто послуги є корисними не як речі, а як діяльність певного призначення.

Серед усього різноманіття видів послуг одне з визначних місць в останні десятиліття належить розвитку міжнародного туризму як формі міжнародних економічних відносин. Міжнародний туризм став значно впливати на світові процеси інтеграції, інтернаціоналізації та глобалізації. Туристичні послуги в міжнародному товарообігу є своєрідним “невидимим експортом” [1, 3–4]. Їх характерна особливість як товару полягає в тому, що значна частина цих послуг виробляється з мінімальними затратами на місці. Доходи від міжнародного туризму у світовому масштабі вже перевищили надходження від експорту товарів виробничої та невиробничої сфери. Тому для пояснення сучасних особливостей та виявлення закономірностей розвитку світового ринку туристичних послуг вкрай важливо дослідити теоретичні засади здійснення міжнародної торгівлі туристичними послугами.

Теорії міжнародної торгівлі, що існують і розвиваються в сучасній економічній науці, прийнято поділяти на дві групи. Перша група охоплює теорії, що передбачають максимальну лібералізацію зовнішньоторговельних відносин: теорії абсолютних і відносин переваг, теорія розміру країни, теорія співвідношення факторів виробництва, теорія життєвого циклу продукту, теорія подібності країн, теорія міжнародної конкурентоспроможності націй та ін. Друга група теорій передбачає активне державне втручання у вільний потік товарів між країнами з метою зміни обсягу, складу та напрямів торгівлі. До теорій цього типу належать теорії меркантилізму, неомеркантилізму, теорія залежності та ін. [6, 108].

Слід зазначити, що не всі теорії міжнародної торгівлі товарами можуть бути підґрунтям для пояснення особливостей міжнародної торгівлі туристичними послугами. Так, теорія меркантилізму, як раннього, так і пізнього, внаслідок обмеженості об'єкта торгівлі лише товарами матеріального виробництва, не може слугувати теоретичним обґрунтуванням причин, напрямів та ефективності міжнародної торгівлі послугами в цілому і туристичними послугами зокрема. До теорій міжнародної торгівлі, які пояснюють позицію країни в міжнародному туристичному обміні, міжнародному розподілі праці і загальних напрямках розвитку туристичних потоків, слід віднести теорії абсолютних (А. Сміт) і порівняльних (Д. Рікардо) переваг, теорію співвідношення факторів (Е. Хекшер, Б. Олін, П. Самуельсон), теорію життєвого циклу (Р. Вернон), теорію подібності країн (С. Ліндер) і теорію конкурентоспроможності (М. Портер).

Теорія абсолютних переваг (А. Сміт). Абсолютні переваги відіграють вирішальну роль у міжнародному туризмі. На міжнародному туристичному ринку країни спеціалізуються на наданні тих видів туристичних послуг, у виготовленні яких вони мають абсолютні переваги порівняно з іншими країнами: кліматичні умови, наявність історичних пам'яток, пам'яток архітектури та ін. Тобто унікальні природні пам'ятки і твори мистецтва, створені людиною, визначають монопольне положення тієї або іншої країни на міжнародному туристичному ринку.

Свою абсолютну перевагу у наданні туристичних послуг така країна може ще більше підсилити інноваційною політикою, що дає їй можливість створювати специфічні продукти туризму і тим самим забезпечувати собі спеціалізацію в міжнародному туризмі. Інновації в туристському

секторі здебільше охоплюють індустрію гостинності та сферу транспортних перевезень, які все більше використовують нові технології в готельному бізнесі, індустрії розваг через застосування електронних систем бронювання; при формуванні та просуванні нового туристського продукту шляхом вживання нових маркетингових заходів. Завдяки застосуванню нових методів управління та активному використанню інформаційних сучасних засобів і нових матеріалів також можна істотно зменшити ціну туристського продукту [5; 11, 6–8].

Теорія порівняльних переваг (Д. Рікардо). Ця теорія пояснює характер двосторонніх обмінів туристичними послугами, з одного боку, як результат різниці цін у країнах через достатню відмінність туристських продуктів і відповідну складність їх порівняння, а з іншого — внаслідок неможливості повторення сценарію виробництва, реалізації та споживання туристського продукту. На ціну туристського продукту впливають витрати на транспорт, проживання і супутні послуги. Перший елемент, у свою чергу, залежить від ціни пального, виду транспорту, що використовується під час поїздки, застосування нових технологій і державної економічної політики в цій сфері, оскільки дуже часто у країнах ціни на надання транспортних послуг контролюються державою.

Наступний елемент ціни, що має прямий вплив на туристський продукт, — вартість проживання, що також залежить від застосування нових технологій і державної економічної політики, особливо у сфері оподаткування. За допомогою нових технологій країни, що розвиваються, намагаються знизити ціну праці і відповідно ціну проживання, щоб у такий спосіб отримати порівняльні переваги перед іншими країнами з низькою ціною праці. Для підтримки купівельної спроможності туристського продукту ціна проживання може бути знижена, щоб компенсувати цим надмірно великі транспортні витрати у кризові періоди різкого подорожчання нафти. Витрати на супутні послуги варіюються в різних країнах і значною мірою залежать від рівня розвитку індустрії розваг.

Однак вивчення порівняльних цін не замикається тільки на аналізі вказаних вище складових цін; при цьому варто враховувати також якість обслуговування. Для збереження конкурентоспроможності і завоювання порівняльної переваги окремим державам необхідно підтримувати високий рівень обслуговування, як це роб-

лять, наприклад, такі передові туристські країни, як Великобританія, Німеччина, Швейцарія, Австрія, де ціни на послуги відносно високі [2, 34; 3, 64; 11, 8–16].

Теорія співвідношення факторів (Е. Хекшер, Б. Олін, П. Самуельсон). Ця теорія визначає потоки міжнародного туризму між країнами. Міжнародні обміни, будь-то торговельні обміни або туристичні потоки, можуть визначатися різницею пропорцій факторів виробництва кожного продукту, що обмінюються. Країни схиляються до спеціалізації у виробництві і продажі товарів і послуг, у яких вони мають перевагу та які виробляються з мінімальними витратами. Країни, що мають у надлишку туристичні ресурси, спеціалізуються на міжнародному туризмі й експортують подібні послуги. Наприклад, курорти Іспанії, Греції, Тунісу і Марокко залучають великий потік туристів сприятливим кліматом і морськими пляжами.

Однак спеціалізація міжнародного туризму не означає, що туристські країни є винятково рецепторами. Вони можуть бути і туристогенеруючими, при цьому, як правило, що вище їх ВВП, то активніше вони стають генераторами туристичних потоків. Багато індустріальних країн, таких як Великобританія, Німеччина, США, Франція, Італія, Японія, Канада, є і генераторами, і рецепторами туризму.

Для міжнародного туризму важливим фактором виробництва туристського продукту є природні ресурси. Тому спеціалізація багатьох країн безпосередньо пов'язана з наявністю природних ресурсів для пропозиції іноземним відвідувачам. Природні ресурси в туризмі охоплюють землю, море, озера, ріки, ландшафт, клімат, флору і фауну. Вони винятково характеризують місцезнаходження країни і є визначальними для потоків міжнародних туристів. Так, наявність морських пляжів і сонячний клімат у Середземноморських країнах породжують туристичні потоки на їх курорти з таких розвинених туристичних країн, як Австрія, Великобританія, Німеччина, Швейцарія, Японія та ін. А свій попит на лижний спорт іспанці, греки, ізраїльтяни задовольняють, наприклад, у Швейцарії, Австрії, Італії і Франції.

Важливим мотивом прибуття іноземних туристів є історико-культурна спадщина країни. Вартість природних ресурсів та історико-культурних пам'яток залежить від ступеня доступу до них і якісних характеристик. Отже, в залежності від ступеня доступу до цих ресурсів та їх експлуатації для цілей туризму вони набувають економічного значення.

Іншим найважливішим фактором туристського продукту є капітал. Розвиток туризму вимагає розвинутої інфраструктури, для чого потрібні інвестиції. Цим і пояснюється переважний розвиток туризму в індустріально розвинених країнах. Капітал має визначальний вплив на економічну значущість міжнародного туризму в кожній країні. Країна, що володіє багатими природними ресурсами, але має обмежений капітал, не зможе в достатній мірі розвивати міжнародний туристичний сектор.

Теорія життєвого циклу (Р. Вернон). У міжнародному туризмі ключовим елементом туристського продукту є туристська дестинація, якій властива еволюція, аналогічна життєвому циклу товару. Дослідження та застосування теорії життєвого циклу до туристської дестинації (ЖЦД) отримало ширше тлумачення, ніж попередні теорії міжнародної торгівлі, зокрема, у працях О. Дурович, Л. Анастасової, Р. Батлера та Т. Ткаченко. Ці автори мають різні думки щодо кількості стадій та етапів розвитку туристської дестинації. Так, учені О. Дурович і Л. Анастасова обґрунтовують положення про те, що життєвий цикл дестинації майже не відрізняється від життєвого циклу будь-якого продукту, в тому числі туристського, а тому виокремлюють такі стадії розвитку, як народження (входження на ринок), зростання, зрілість, спад і в окремих випадках умирання чи відродження [2, 119–121; 3, 72–74; 6, 137–144; 7, 71–73; 9, 179–185; 11, 22–23].

На стадії народження (входження на ринок) жителі нових туристських місцевостей самі починають залучати мандрівників, пропонуючи їм нічліг. Подальше зростання кількості туристів стимулює місцеву владу розвивати інфраструктуру.

Далі йде стадія зростання, коли кількість туристів інтенсивно зростає, особливо в пікові періоди, а іноді перевищує чисельність місцевого населення. Контроль за розвитком туризму переходить з рук місцевої адміністрації в руки зовнішніх компаній, що швидкими темпами починають розвивати інфраструктуру, тим самим змінюючи вигляд туристського центру, що зароджується. Однак цей бурхливий розвиток має і свій негативний бік — надмірне збільшення чисельності населення і пов'язане з цим навантаження на місце життєзабезпечення.

На стадії зрілості спочатку вповільнюється зростання кількості іноземних туристів, хоча загальна кількість прибуваючих усе ще зростає і перевищує чисельність місцевого населення.

Центр туризму перетворюється в цілком завантажену частину індустрії туризму з готелями великих транснаціональних готельних ланцюгів і франчайзинговими підприємствами. Далі розвиток цього центру бізнесу, відпочинку і розваг досягає свого піка, після чого мода на нього падає, а далі він тримається тільки за рахунок повторних прибуттів, що вимагає значних зусиль. У туристичного центру виникають економічні й соціальні проблеми.

На заключній стадії спаду туристський центр стає малопривабливим для більшості туристів, при цьому він здебільше залежить від нечастих мандрівників, які приїжджають лише на короткий час, або від відпочивальників з найближчих районів. Влада намагається якось активізувати роботу центру шляхом залучення клієнтів, використовуючи нові канали просування і збуту або переоснащуючи центр для використання в інших цілях.

Складні дестинації можуть мати багаторівневу ієрархічну структуру. У зв'язку з цим Р. Батлер вказує на три стадії життєвого циклу: відкриття, місцеве визнання та інституціоналізація. Кожній із цих стадій притаманні окремі етапи еволюції — відкриття, розвиток, становлення, стагнація, відродження або спад [9, 179].

Однак у своїх пізніх працях Р. Батлер дещо змінює такий підхід і розглядає життєвий цикл туристичної дестинації з точки зору визначення критичної зони в ЖЦД, тобто ЖЦД розглянуто у двох взаємопов'язаних аспектах: з погляду змін обсягу туристичного потоку в часі та взаємозв'язків цих змін адекватно рівню розвитку соціально-економічних відносин у дестинації. Такий підхід становить особливий теоретичний і практичний інтерес в умовах конкурентного ринкового середовища, однак при такому графічному зображенні ЖЦД виникають практичні складнощі визначення критичних точок переходу від однієї стадії до іншої, як це зазначається у працях Т. Ткаченко [9, 178–185].

Як зазначає дослідник Т. Ткаченко, формування нового туристичного продукту пов'язане з етапом його проектною розробки. Передусім це стосується дестинацій штучного походження та масштабних дестинацій, які потребують значних вкладень капіталу. Незважаючи на те, що переднароджувальний етап (зародження ідеї) знаходиться у від'ємній частині від нульової точки координат — базової точки відрахунку народження дестинації, від цього етапу значною мірою залежать її подальша привабливість, ефективність

формування, функціонування і тривалість життя.

Теорія конкурентоспроможності була розроблена М. Портером, який виокремлює чотири властивості країни, що формують середовище, в якому конкурують місцеві фірми, що впливають на міжнародний успіх країни. Ці детермінанти, кожен окремо і всі разом як система, створюють середовище, в якому народжуються і функціонують фірми даної країни [3, 75; 9, 249–251; 11, 30–37]. Пізніше ця теорія була адаптована відповідно до особливостей міжнародної торгівлі туристичними послугами. Оновлена версія моделі конкурентоспроможності підкреслює вагомість таких факторів, як дії уряду, ступінь приватизації майна, що є особливо актуальним для країн з перехідними економіками. Однак з урахуванням особливостей трансформаційних процесів етап комерціалізації та приватизації не в усіх галузях і сферах діяльності супроводжується якісними структурними змінами, особливо там, де має місце акціонування при збереженні контрольного пакета акцій у державній власності. Це зумовило повільні темпи розвитку ринків і реструктуризації галузевих і внутрішньофірмових структур організацій, недостатнє вдосконалення менеджменту підприємств. Тому детермінанти цієї моделі, на думку Т. Ткаченко, доцільно доповнити блоком факторів, що характеризують ступінь реструктуризації економіки, галузі та підприємства, відповідно до ринкових реформ, глобальних процесів і обраної стратегії та моделі розвитку країни.

Слід також зазначити, що дослідники туристичної галузі здебільшого використовують модель М. Портера для визначення конкурентоспроможності підприємства, а не галузі в цілому. Для визначення рівня конкурентоспроможності туристичної галузі країни слід насамперед з'ясувати, де компоненти національного “ромба” взаємно посилюються, тобто кожний детермінант впливає на решту. Перевага за кожним детермінантом не є передумовою для конкурентної переваги в туристичній галузі. Саме взаємодія переваг за всіма детермінантами забезпечує вигірні моменти, які іноземним конкурентам недоступні. Більш детальний розгляд цих детермінант дає змогу виокремити наступні їх характеристики.

Параметри факторів містять три основні складові: наділеність факторами, їх ієрархія та створення. Туристичні фірми досягають конкурентної переваги, якщо мають у розпорядженні дешеві і

високоякісні фактори, які є важливими при конкуренції в туристичній галузі. При цьому, однак, зазначимо, що отримання конкурентної переваги на основі зазначених вище факторів залежить не стільки від їх наявності, скільки від їх ефективного використання.

Оцінка ієрархії туристичних факторів передбачає їх поділ на основні і розвинені, загальні та спеціалізовані. До основних факторів належать природні ресурси, кліматичні умови, географічне положення, некваліфікована робоча сила. Зазвичай країна отримує ці фактори або у спадщину, або при незначних капіталовкладеннях. На відміну від інших галузей народного господарства ці фактори мають особливе значення для конкурентної переваги країни в туристичній сфері. Водночас перевага, що створюється ними, може бути нестійкою та залежною від інших параметрів. До розвинених факторів належать сучасна інфраструктура, висококваліфікована робоча сила. Саме ці фактори мають для розглядуваної сфери найбільше значення, оскільки дають змогу досягти конкурентної переваги вищого рівня.

При аналізі створення факторів досліджують, чи виникли вони природним шляхом чи створені штучно. Всі фактори, що сприяють досягненню конкурентних переваг вищого рівня, є штучними. Тобто в даному випадку туристично-рекреаційний потенціал слід розглядати в ракурсі двох складових: природно-географічних умов та історико-культурної спадщини. І якщо природно-географічні умови не потребують значних капіталовкладень, за винятком фінансування екологічних програм, то збереження історичних пам'яток, пам'яток архітектури потребує значних обсягів фінансування. За М. Портером, країни досягають успіху в тих галузях, в яких їм найкраще вдається створювати та вдосконалювати необхідні фактори.

Другим детермінантом національної конкурентної переваги є попит на внутрішньому ринку на туристичні послуги, тобто обсяг внутрішніх туристичних потоків. Впливаючи на ефект масштабу, попит на внутрішньому туристичному ринку визначає характер і швидкість впровадження новачій та стимулює розвиток в'їзного туризму. Він характеризується структурою, обсягом і характером зростання, інтернаціоналізацією.

Туристичні фірми можуть досягти конкурентної переваги за наявності наступних основних характеристик структури попиту:

- значна частка внутрішнього попиту припадає на глобальні сегменти ринку;

- туристи і турагенти є вибагливими і висувають підвищені вимоги, що змушує фірми підвищувати стандарти якості туристського продукту, рівня обслуговування. Тут ідеться про існування так званого елітного туризму, який дає поштовх для розвитку масового туристичного продукту.

Обсяг і характер зростання внутрішнього попиту дають змогу туристичним фірмам отримувати конкурентну перевагу, якщо:

- за кордоном мається попит на туристський продукт, що користується великим попитом на внутрішньому ринку;
- внутрішній попит швидко зростає, що стимулює інтенсифікацію капіталовкладень та швидкість оновлення;
- внутрішній ринок швидко насичується, в результаті посилюється рівень конкуренції, за якої виживає найсильніший, що змушує виходити на зовнішній ринок.

Туристичні фірми можуть досягти конкурентної переваги також завдяки інтернаціоналізації попиту на внутрішньому ринку, тобто коли перевага надається зарубіжним туристам за умови, що існують мобільні та багатонаціональні внутрішні покупці, які сприяють розвитку попиту за кордоном, тобто внутрішні туристи; є можливість впливати на запити зарубіжних покупців, тобто відстежувати зміни, що відбуваються у структурі зарубіжного туристського попиту і пристосовувати власний туристський продукт до цих змін.

Вплив параметрів попиту на конкурентоспроможність туристичної галузі залежить і від інших частин "ромба". Так, без сильної конкуренції широкий внутрішній ринок або його швидке зростання не завжди стимулюють інвестиції. Без підтримки відповідних суміжних галузей (сфери сільського господарства, транспортного забезпечення, легкої та харчової промисловості) фірми не в змозі задовольнити потреби вибагливих покупців.

Третім детермінантом, що визначає національну конкурентну перевагу, є присутність у країні галузей-постачальників або споріднених галузей, які конкурентоспроможні на світовому ринку. Спорідненими М. Портер визначає такі галузі, в яких фірми можуть взаємодіяти у процесі формування ланцюжку цінностей, а також галузі, що виробляють взаємодоповнюючі продукти. Взаємодія може відбуватися у сфері розвитку технологій, виробництва, маркетингу, сервісу. За наявності в країні споріднених галузей, здатних

конкурувати на світовому ринку, відкривається доступ до обміну інформацією та технічної взаємодії. Географічна близькість та культурна спорідненість зумовлюють більш активний взаємобмін, ніж з іноземними фірмами. Зазначимо, що успіх на світовому ринку однієї галузі може спричинити розвиток виробництва додаткових товарів і послуг.

Стосовно туристичної галузі такими галузями можна вважати харчову та легку промисловість. Національні туристичні фірми отримають найбільшу вигоду, якщо їх постачальники будуть конкурентоспроможні на світовому ринку. Однак успіх галузей-постачальників та споріднених галузей може вплинути на успіх національних туристичних фірм тільки за умови позитивного впливу решти складових “ромба”.

Четвертим важливим детермінантом, що визначає конкурентоспроможність галузі, є той факт, що фірми створюються, організуються та управляються залежно від характеру конкуренції на внутрішньому ринку, при цьому розробляються різні стратегії та цілі. Національні особливості впливають на управління фірмами і на форму конкуренції між ними.

Для досягнення високої конкурентоспроможності в туристичній галузі особливе значення має сильне суперництво на внутрішньому ринку, що пояснюється наступними причинами:

- сильна внутрішня конкуренція дає більш потужний імпульс до вдосконалення;
- внутрішня конкуренція не тільки зміцнює позиції фірм на внутрішньому ринку, а й змушує їх виходити на світовий рівень з метою подальшого зростання;
- більш сильні місцеві фірми, що витримали внутрішню конкуренцію, здатні досягти успіху і за кордоном;
- за умов конкуренції на внутрішньому ринку створюються також переваги для національної галузі в цілому, а не тільки для окремих фірм. Конкуренти запозичують одне в одного прогресивні ідеї і розвивають їх, оскільки в рамках однієї нації ідеї поширюються швидше, ніж між різними націями. Ці переваги посилюються за умов концентрації конкурентів в одній географічній місцевості.

Роль уряду у формуванні національних переваг полягає в тому, що він впливає на всі чотири детермінанти:

- на параметри факторів — через субсидіювання, пільгове кредитування туристичних

фірм, що зорієнтовані на в'їзний туризм, пільгове оподаткування та ін.;

- на параметри попиту — шляхом встановлення стандартів і впровадження сертифікації на категорійність; здійснення програм розвитку туризму;
- на умови розвитку споріднених галузей та галузей-постачальників — шляхом контролю над засобами реклами або регулювання розвитку інфраструктури;
- на стратегію туристичних фірм, їх структуру і конкуренцію — через свою податкову політику, антимонопольне законодавство, шляхом регулювання та стимулювання інвестицій.

Всі чотири детермінанти можуть справляти і зворотний вплив на уряд. Роль уряду може бути позитивною та негативною.

Наведені вище теорії міжнародної торгівлі пояснюють закономірності її розвитку з точки зору міжгалузевого обміну. Але значна частина світових торговельних потоків припадає саме на внутрішньогалузевий обмін. Уперше на особливості внутрішньогалузевої торгівлі звернув увагу англійський економіст угорського походження Бела Баласса [2, 135–142; 5, 181–187; 8, 44]. Відповідно до його концепції внутрішньогалузева торгівля здійснюється за наступних причин: існування диференціації продуктів, географічне розташування виробництва та споживання, динамічний ефект масштабу, а також рівень агрегування товарної групи.

З одного боку, туристичні послуги є надзвичайно диференційованими, вони суттєво залежать від уподобань туристів, від рівня їхнього добробуту. З іншого боку, туристично-рекреаційні ресурси різних регіонів однієї країни можуть значно відрізнятися, а тому можуть задовольняти різні сегменти попиту туристів. Оскільки туристичні послуги є надзвичайно суб'єктивними, значною мірою визначаються соціопсихологічними та культурними чинниками, потреби туристів можуть задовольняти аналогічні за своїми властивостями та можливостями туристичні регіони, що територіально належать до різних країн. Що стосується рівня агрегування туристичних послуг як особливого виду товару, то виокремлення в їх структурі значної кількості видів, форм і типів залежно від багатьох критеріїв дає змогу говорити про значну інтенсивність внутрішньогалузевої торгівлі туристичними послугами. Ще одним поясненням спеціалізації країн на різних видах туристичних послуг відповідно до теорії

внутрішньогалузевої торгівлі слугує фактор сезонності, що має найбільш яскравий характер саме у туристичній сфері.

Пізніше, у 70-х роках ХХ ст., теорію внутрішньогалузевої спеціалізації було доповнено Г. Грубелем, який до основних чинників існування спеціалізації країн на певних видах товарів і послуг у рамках єдиної товарної групи додав чинник відмінностей в розподілі доходів у різних країнах [2, 136–142; 5]. Нагадаємо, що існування виробництва туристського продукту та його вартість значною мірою визначаються купівельною спроможністю потенційних внутрішніх туристів, тому туристичні підприємства країни, де рівень доходів нижче, будуть орієнтуватися на виробництво більш доступного туристського продукту, водночас виробники інших країн з вищим рівнем добробуту формуватимуть тури вищої вартості. Внаслідок цього виникає можливість для торгівлі між країнами, оскільки виробники туристського продукту можуть орієнтуватися здебільше на внутрішніх туристів і лише в обмежених масштабах задовольняти потреби туристів з інших країн.

З іншого боку, рівень внутрішньогалузевої торгівлі туристичними послугами визначається також ступенем економічного розвитку країни. На думку К. Куля та Л. Ліндберга, міжнародна торгівля розвиватиметься більш інтенсивно між країнами з приблизно ідентичним рівнем доходу на душу населення [2, 138–142; 5, 187–188], що може підтвердити аналіз розвитку світового ринку туристичних послуг і зміни співвідношення в'їзних та виїзних туристичних потоків з країн з різним типом соціально-економічних систем. Оскільки в динаміці і структурі міжнародної торгівлі на різних етапах розвитку світового господарства постійно відбуваються значні зміни, що визначаються впливом загальних тенденцій розвитку світового господарства, впливом технічних і технологічних чинників, відповідно теоретичне обґрунтування таких змін також постійно змінюється.

Таким чином, теоретико-методологічною основою подальшого дослідження особливостей сучасного етапу міжнародної торгівлі туристичними послугами слугують класичні та альтернативні теорії міжнародної торгівлі, які пояснюють переваги країни в системі міжнародної торгівлі туристичними послугами (теорії абсолютних і відносних переваг); визначають провідні чинники, необхідні для спеціалізації країни на торгівлі

туристичними послугами (теорія співвідношення факторів виробництва); розкривають особливості міжнародної торгівлі туристичними послугами на різних етапах еволюції туристичної дестинації (теорія життєвого циклу); визначають детермінанти, що формують міжнародну конкурентоспроможність країни на світовому туристичному ринку (теорія конкурентоспроможності); визначають чинники спеціалізації країн на світовому ринку туристичних послуг як з огляду на існуючі загальноприйняті фактори виробництва, так і з урахуванням специфічних чинників в рамках конкретної галузі (теорія масштабів виробництва, теорія внутрішньогалузевої спеціалізації). Дослідження зазначених теорій міжнародної торгівлі та застосування їх для пояснення особливостей міжнародної торгівлі туристичними послугами дає змогу зробити висновок про неможливість врахування всього різноманіття чинників, що впливають на формування туристичних потоків, створення туристського продукту, виникнення туристичних дестинацій.

Література

1. Ананьев М. А. Невидимый экспорт и международные отношения. — М.: Междунар. отношения, 1971. — 272 с.
2. Бураковский И. Теория международной торговли. — К.: Основи, 1996. — 241 с.
3. Жукова М. А. Индустрия туризма: менеджмент организации. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 200 с.
4. История экономических учений: У 2 ч. / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2005. — Ч. 1. — 567 с.
5. Киреев А. П. Международная экономика: В 2 ч. — Ч. 1: Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. — М.: Междунар. отношения, 1998. — 416 с.
6. Козик В. В., Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. Международные экономические отношения. — К.: Знання-Прес, 2002. — 406 с.
7. Левицька Є. В. Організація підприємництва в туризмі: Навч. посіб. — Донецьк: ДІТБ, 2000. — 312 с.
8. Мировая экономика / Под ред. А. С. Булатова. — М.: Юристъ, 2000. — 734 с.
9. Каченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. — 537 с.
10. Украина в мировой экономике / Под ред. Ю. В. Макогона. — Донецьк: ООО "Юго-Восток", 1999. — 496 с.
11. Фомичев В. И. Международная торговля: Учебник. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 466 с.

Формування національного туристичного ринку є наслідком складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних процесів, що формують попит на туристичні послуги. Динаміка розвитку світового ринку зумовлює безперервні зміни в теорії міжнародної торгівлі.

Формирование национального туристического рынка является следствием сложного взаимодействия внутренних и внешних социально-экономических процессов, формирующих спрос на туристические услуги. Динамика развития мирового рынка обуславливает непрерывные изменения в теории международной торговли.

Creation of the national tourist market is consequence of complex interaction of the internal and external social and economic processes forming demand for tourist services. Dynamics of development of the world market causes continuous changes in the theory of international trade.

Надійшла 16 січня 2009 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Арбузов А. Б.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 55
- **Артемчук А. А.** — Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України, м. Київ — 46
- **Баришева О. І.** — докторант Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка — 157
- **Белова О. С.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 218
- **Вакуліч Т. М.** — канд. психол. наук, Університет менеджменту освіти АПН України, м. Київ — 134
- **Варзар І. М.** — д-р політ. наук, проф., Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 81
- **Гармашов В. Г.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 66
- **Головатий М. Ф.** — д-р політ. наук, проф., Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ — 5
- **Гольцов А. Г.** — канд. геогр. наук, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ — 96
- **Гудов Я. В.** — магістрант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 222
- **Даміров Я.** — аспірант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 32
- **Динев Й. Д.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 73
- **Дікарев О. І.** — канд. політ. наук, заст. директора Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики МАУП, м. Київ — 16
- **Зайчук В. Ю.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 140
- **Залужна Л. І.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 176
- **Захожай К. В.** — канд. екон. наук, старш. викл. Міжгалузевого інституту управління, м. Київ — 11
- **Калуцька О. В.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 165
- **Красногор О. В.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 230
- **Кубасевич Е.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 130
- **Левицька О. О.** — старш. викл. Львівського інституту МАУП — 181
- **Логунова М. М.** — канд. філос. наук, доц. Національної Академії державного управління при Президентові України, м. Київ — 116
- **Мамедов Р. М.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 25
- **Марчук Я. С.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 123
- **Моршнев Є. І.** — канд. юрид. наук, проф., Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського МАУП, м. Львів — 196
- **Погорелова І. С.** — канд. іст. наук, доц. кафедри політології МАУП, м. Київ — 103
- **Подоляка А. М.** — Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ — 191
- **Поканевич Ю. В.** — старш. викл. Київського славистичного університету — 51
- **Пшеничнюк О. В.** — канд. філос. наук, доц. кафедри філософії Національної академії Служби безпеки України, м. Київ — 116
- **Рижиков В. С.** — канд. пед. наук, Кіровоградський інститут ім. Святого Миколая МАУП — 188

- **Сівер С. І.** — канд. фіз.-мат. наук, Донецький інститут МАУП — 170
- **Сінозацька Ю. М.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 208
- **Стасенкова Т. В.** — Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ — 147
- **Тиховський В. Є.** — магістр психології (медична психологія), інженер з електронної техніки ТОВ “Лікувально-оздоровчий комплекс “Ковчег“ ШТМ”, “НОРТ” — 143
- **Федик Є. І.** — канд. юрид. наук, доц., зав. кафедри, Львівська комерційна академія — 196
- **Цедік С. Д.** — студент V курсу Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого — 71
- **Чернуха Г. О.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 214
- **Чернуха Н. М.** — д-р пед. наук, проф., Генеральний директор НМІМО ПУ МАУП, м. Київ — 140
- **Шашкова-Журавель І. О.** — д-р філософії в галузі права, доц. Інституту права МАУП, м. Київ — 203
- **Шишкіна Т. М.** — заст. директора Кіровоградського інституту ім. Святого Миколая МАУП — 153
- **Юсеф Н. Н.** — канд. техн. наук, зав. кафедри, заст. директора Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики МАУП, м. Київ — 22
- **Якібчук М. І.** — здобувач, Національний форум профспілок України — 188
- **Ярова Є. В.** — д-р філософії в галузі державного управління — 110

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 1(20)

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 1(20)

Редактор *А. А. Тютюнник*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп'ютерне верстання *О. А. Залужна*

Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 30.03.09. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Друк ротативний трафаретний.

Ум. друк. арк. 27,6. Обл.-вид. арк. 28,9. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26 серпня 2008 р.
